

БІБЛІОТЕКА

Українського Слова

Ч.

17

Олекса Стороженко

ТВОРИ

Том II

Дорош, Гаркуша

І інші оповідання

З поясненнями
БОГДАНА ЛЕПКОГО

Bibliothek des „Ukrainske Slowo“, Nr. 17
Gesammelte Werke von O. Storoschenko, II
The Ukrainian Word Library, Nr. 17
The Works by O. Storojenko, II

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
В БЕРЛІНІ

Спільне видання „Українського Слова“ й „Української Народної Бібліотеки“:

Струни. Антологія української поезії від найдавніших до сучасних часів. Для вжитку школи й хати влаштував Богдан Лепкий. З багатьма ілюстраціями. Берлін, 1922. Два томи.

Том I. Від найдавніших часів до Івана Франка. Стор. VIII+248, вел. 8°.

Том II. Від Франка до найновіших часів. Стор. VIII+240, вел. 8°.

Справочна книжка для українських книговидавців, книгарень і читачів.

Бажаючи упорядкувати книжне діло на еміграції і допомогти більш організованому розповсюдженню книжок і налагодити більший зв'язок поміж читачем, видавцем і книгарем, Видавництво „Українське Слово“ рішило видати

„Справочну книжку для українських книговидавців, книгарень і читачів“,

в якій будуть подані адреси усіх українських видавництв і книгарень, які тільки існують за кордонами України і по змозі й на самій Україні. Для полегшення цього завдання, в інтересах самих видавців і книгарень, Видавництво прохає усіх, до кого належить це, надіслати негайно інформації про себе, зазначивши точно назви своєї фірми, адрес, характер діяльності, рік заснування діла, дотеперішні видання і т. д.

Приймаються також і оповістки за платню, але по особливій умові.

БІБЛІОТЕКА

Українського Слова

Ч.

17

Олекса Стороженко

ТВОРИ

Том II

ОПОВІДАННЯ

Зі вступом і поясненнями
БОГДАНА ЛЕПКОГО

Берлін, 1922

ВИДАВНИЦТВО
„Українське Слово“
В БЕРЛІНІ

————— Всі права застережені. —————
Copyright by „Ukrainske Slowo“
Buch- u. Zeitungsverlag, G. m. b. H., Berlin.
1922.

Друковано в
Börsenbuchdruckerei Denter & Nicolas, Берлін.

Дорош.

(Миколаю Кіндратовичу Бродському.)

Після шведської пожеги, тоді як протурили запорожців з Чортомлика у Туреччину, аж в Алешки, був військовим осаулом отсей самий Дорош, що розказую. Багато чого доводилось мені про його чути ще в Січі; розказували, що він з біса був завзятий і дуже письменний: знав по турецьки і по татарськи, і був за толмача. Як же кошовий Мелашевич вивів запорожців із Туреччини і знов осадив Кош на наших вольностях, біля річки Піднольної, то Дорош розмірив окопи і розкати, бо знав і кріпості будувать. Скінчивши своє діло, не довго він заставався в Коші, дуже вже старий був, і подякувавши за хліб-сіль, помандрував собі у степи, щоб де-небудь сісти зімовником і завести пасіку, бо дуже похався у бжолі. Шукав старий собі місця, шукав, та й сюди зайшов на Малу-Тернівку; якось йому подобався наш лиман; та на що й шукать луччого захистка: кругом вода, а по середині острів, не треба й огорожуваться; от він тутечки й осадивсь. Тоді, як старий сюди прийшов, у лимані тільки й росли де-не-де осички, терни та лоза; а він вже понасажував скрізь дерева, нащепив груш і яблунь, неначе ліс який розвів. Так тутечки у його велика пасіка була, може колодок з двісті, коли не

більш. За медом було приїздили купці з Харкова, з Білагорода. Дорош тими грошима, що за мед добував, ніколи не користувався, а віддавав їх бідним людям на будову, що приходили у стени селитися зімовниками, або однесе на церкву до ігумена Самарсько - Миколаївського монастиря.

Ті козаки, що сиділи тутечки зімовниками і знали Дороша, от як розказували мені про його життя у лимані. Жив він на тім острові немаче який пустельник; з власних рук годував диких кіз, сайгаків; журавлі ходили за ним слідком як собачки, під його хатою пладилися бабаки. Ходив він як чернець, у високій шапці, у чорній хламиді і підперізувався ремінним поясом. З себе був дуже високий, а борода біла, як молоко, доходила аж до колін. Такий, розказували, був а його дідуган, що хтоб його не вдрів, то самі влязи хилються, щоб йому вклонитись. Тоді тіляки й було зімовників, що на річці Самарі, де теперечки Кочережки, та біли нас, де Василівка, у Бродчині і там ще, у Водиній. То було по великих празниках народ приходив до Дороша, немаче до церкви (тоді тутечки не було церкви), от він і читав їм євангелію, апостола і псалтир. Люде кажуть: „на самоті чоловік живе з Богом:“ то хоч і не в церкві саухаєш те слово божє, а всеж таки полата воно тобі душу, особливо — почувши його з уст чесної пред Господом людини. Старого Дороша всі дуже поважали: було, як заведуться за що небудь, або шкоду один одному яку вчинять, то йдуть судитись до старого.

У ті часи, як Дорош тутечки проживав, набігали ще на слободи Татари: отсеж їх і шлях, що йде побіля лиману, бо тут скрізь од річки Самари аж до річки Орельці водою, а по горах багацько родників і криниць. Було, як почувють хуторяни, що йде Татарва, то заганяють скотину і ховаються по байраках і котловинах; як же

бувало слобожане турнуть звідтіля Татар, то й вони, де не візьмуться, на коней, за мушкети, і собі проважають неспрошених гостей. А Дорош — так ніколи не тікав: сидить собі на пасіці, і байдуке йому.

Раз, як так проходили Татари Дорош варин собі на вечерю куліш, а татарський ватажок побачив, що з коміна іде дим, і послав кілька вершинців подивитися, хто там живе.

Коли молодий, — каже, то візьміть його у псир, а старий — чини йому банна.

Такий, бачите, у них був басурменський, дрип'який звичай. Поїхали Татари у лиман, та, як кажуть — „не спитавши броду, не лізь у воду,“ і загрузли в болоті. Стали гузати, так Дорош виїшов і розказав їм, їх мовою, куди об'їхати; от вони і приїхали до його. Побалакав він з ними, показав свою пасіку, огород, так гарно у його в садочку: було се саме в Спасівку, як вихе і дині, і кавуни, і садовина поспіла. Вернулися вершинки до свого ватажка, розказали йому, що бачили — от він і сам приїхав до Дороша і гості. Нагодував його старий медом, кавунами і чим Бог послав. Ватажок цілісінний вечер з ним пробалакав, тут у його в хаті і ночував, а на другий день, прощаючись, подарував Дорошу турецький килим і обіщав, як буде повертатися, знов до його заїхати. Так не привів йому Бог вернутися, бо там десь за Бересою гетьманці перехонили його загін і завдали такого чосу, що й сам ватажок там же й пішки відкидав, а його орду у три вірви гнали аж до річки Самари.

Як тікали вони побіля лиману, у одного Татарина заншандибав кінь; бачить сердешний, що вже йому не втікти, бо за спиною козаки, — нічого робити! — от він з коня та в очерет, і приїз до Дороша.

— Рятуй! — каже: — як вирятуєш, то я твій на віки!

— Не знаю, як мені тебе й вирятувать, — одказус Дорош, — бо нігде гаразд сховать; певно сьогодні ще понаходять наші козаки, та й витягнуть тебе ізза печи; і в болоті теж не сховасиш, бо і там вони обнишпорять усі кутки; дуже вже ви нам надозолили!

Однак подумав-погадав старий, та й вигадан, як його сховать. Виконав у пасіці ямку, так щоб тільки увійти чоловіку до плеч, і посадив туди Татарина, а зверху накрив його вуліном: був у старого зайвий вулії, дуже великий. Тільки що обгорнув його гарненько землею, буцім то й справді колодка з бджолою, аж бачить: ідуть до його козаки, — інші з радістю, що втерли носа порогам; вже й понашивались.

— Добри-вечір, діду! — кажуть.

Спасибі, одказус Дорош.

— А нагодуйте нас, діду, медом, — просять: — бачите, яка у вас гарна пасіка!

— Добре, дітки, — каже старий: — с за що і нагодувать, добре одчухрали Татарву!... Ідть же у хату: на тім тижні підрізував, то тамечки у мене в чулані готовий мед.

Де-які хотіли вже йти у хату, а другі не згодились.

— Ні, діду, — кажуть, — не хочемо ми тижньового, давай нам з самого підкопу, свіжого!

— І той же з підкопу, — каже Дорош: — однаковий.

— Не хочемо ми того, — гомонять козаки: — давай нам свіжого, а не даси, так ми, не питаючись, і сами візьмемо!

А там вже де-які і на горинце полізли, шукають, чи нема сала або горілки.

— Тю на вашого батька, — каже Дорош: — бачу, вам коли мед то й ложку?... Їйте, який дають!

Так куди! не слухають, ще й ляяться почали; сказано їмні, а за їмними і тверезі теж собі, і все захожуються біля великого вулія, під кот-

рим сидить Татарин. Бачить старий, що не переливки; не дає, — то вони і самі перевернуть великий вулій, тоді вже поминай як звали Татарина.

Ну, тривайтеж, хлопці, — каже: — як бачу, треба вам дати свіжого, нічого з вами робить!.

Тільки що узявся за одну колодку, щоб знити, а козаки і гукнули:

— Давай нам, дідусю, з сієї, з великої: отту-течка багачиню меду!

— Не можна з сієї колодки, — одказує Дорош.

Чом? — загомоніли козаки: — давай, кажемо, з сієї, а не даси, ми й самі візьмемо, нам рук не позичати!

Дорош завіри їх, що паройки накинув у сю колодку, так буцім не їм і кажуть; одно товчуть: „з сієї, та й з сієї!“ Кругом обступили, декотрі вже і за колодку беруться. Що тут на світі робить? От Дорош і каже:

— Слухайте, хлопці, не руште сієї колодки; бо як схочу, то дарма що велика, а не добудете чи з неї і одної краплі меду, — хіба тільки чортику побачите!

Та й гукнув до Татарина, що йому робить.

— Сількись, — одказав один з козаків: — я ще на своїому віку не бачив чорта, — подивлюсь, яка у його парсуна!

За вулій, тільки підняв, а Татарин як ви-скалитись, як зарже не своїм голосом, а козаки: „свят, свят!“ в розтич, та яко мога на втікача.

— Пострівайте, хлопці, — гука Дорош: — я вам меду дам!

А вони тікають та лаються.

— Подавись ти своїм медом! годуй того, що під вулієм сидить!

Через тиждень, як все втихомирилось, розказав Дорош хуторянам про сю кумедію, — од їх він вже не тайсь, — так вони дуже сміялись,

і прозвали того Татарина чортом. Три годи жив він у Дорона, а там на теплого Миколу пішов у Самарський монастир, та й перехрестився у нашу віру. Знатний виїшов з його чоловіга, а вже який скусений був коновал: і скотину лічив і свиней, і болячки на людях вигоював. Проживав він десь за річкою Ореською, тамечка й оженився: саж його і унуки. Чортенки, що живуть у Водяних Хуторах.

А то ще розкажу вам, як гайдамаки приходили до Дорона за грішми. Тоді тутечки, по стенах, до чорта їх вешталось: тільки почувуть було, що у якого-небудь хуторянина заховались гроші, то й набіжать, і мучать і печуть його, поки не віддасть усього до копійки. Так отто, кажу, і до старого нечистий їх приніс. Раз у ночі, чує він — хтось турботить у віконце.

— Хто там? — пита.

— Відчини, — одказують, — та засвіти світло, то сам побачиш хто, коли тобі не повилазило.

Засвітив старий каганець, відчинив двері, — увійшло їх три чоловіка. Як глинули на Дорона, на його високий зрост, грізний погляд і бороду аж до колін, у перше довелось їм його побачить, — так і прикипіли до порога; ні один слова не промовить, дивиться тільки та очима лупають. І Дорон зараз побачив, що се за люде і чого їм треба.

— За грішми? — спитав.

— Еге, — пробелькотіли гайдамаки, низенько вклонившись.

— Розумні! — каже Дорон: — знали коли й прийти; продає мед, та: чимало тих і грошей набиралось, — буде з вас.

— Спасибі вам, діду, — кажуть гайдамаки, — за вашу ласку.

Одімкнув старий скриньку і виняв капшук із грішми.

— Мені, — каже, — не треба грошей, я вже на ладан дину, не собі і дбаю, а на бідних, на церков божу, — от на кого!

Та се кажучи, і положив кашнук перед іконою святого Миколая чудотворця:

— Беріть, — каже, — се його гроші!

Сюди-туди, стоять гайдамаки, засмутились, — бачите, страшно брать. Коли один з них, мабуть завзятий був, і каже:

— А що, хлопці: на його усі дбають, а на нас ніхто, так нам не гріх під його пожинитись.

Та не побоявшись Бога, за кашнук... як скрикнув, — так йому руку і скорчило.

Змилуйся, діду! — голосить гайдамака, улашню перед Дорошом навколупки.

— Не я тебе скарив, — одказує старий, — не мені тебе й милувати!

— Хоч навчи, — каже, — що мені на світі робить, як Господа благати, щоб він мене помилував грішного?

— От що роби, — каже Дорош: — працюй сією рукою, що зосталась, і все, що ти заробиш, піддавай бідним і на церков божу; як роздаєш стільки, скільки загарбав у других, то тоді тебе і Господь помилує!

Гайдамаки відлюнулись низенько Дорошові, та й пішли собі, облизавши пійманши.

Дорош жив на світі більш як сто літ; помер саме у той рік, як скінчили ливню, що копали за Берекою. За кілька днів до його смерті прийшов з Самарсько-Миколаївського монастиря ігумен, висповідав, запричастив старого, і як віддав він Богу душу, поховав його. Так оттой ігумен от що розказував:

— Сижу я, — каже, — у своїй келії і читаю святе писання, коли так цепенаром зирк, аж стоїть, передо мною Дорош, як живісінький. Тільки що хотів я скрикнути: „здоров був, Дороше!“, а він і каже: „поспішай до мене,

я вміраю!“ та й счас. От я, — каже, — по-
молившись Богу, зараз таки й рушив.

Після його смерті, ніхто не знає, куди по-
ділась його худоба, тільки й бачив я його
псалтир, що доставсь старому напу. Частенько
доводилось мені і в руках держати той псалтир.
На першому листу було написано: „1652. року,
марта 10-го послав мені Бог сина Дорохся.“
Себ то його, Дорохю, я записав, виходить, його
батько. Відкіля прийшов старий, і в Коні не
знали; може він і шляхетського роду, бо дуже
письменний був, і вірші komponував. На остат-
ньому листу в тій же псалтирі, що розказую,
були написані вірші, певно, не хто як він сам
їх і komponував; в їх на пам'ять анаю; от як
вони починаються:

Гуляють думи-діти
По зелених стінах,
Гуляють, не вертаються,
Невідь куди діваються!...
Німі думи, невидючі,
Ніхто вас не вгадає,
Ніхто й не побачить;
Якщо вони, тільки й знає
Бідне моє серце.

Думи, кривні мої діти,
Що маю з вами чинити?
Чи по світу сиротами вас пустити,
Чи вкуні з собою в землю зложити?
Землі сси — і в землю закопають,

А думки з душею
У небі вітають!

Нехай же летять туди, де не плачуть,
Де радощі одні,
Там їх пізнають і побачуть,
Бо од щирого серця вони.

Од щирого волни серця;
Од козацького герця,
Од кріпкої волі,
Од ледачої долі.

Ой у полі, на могилі,
На віки козак спочив;
Не кронули тії могили
Стъози милої, котру любив;
Не приходить й товариші,
Деєь далеко розійшлись. .
Тільки з неба спускаються
Що вчора думки
Й на могилі іграються,
Як маленькі дітки.
До прохожих підлітають,
І тихенько їх прохають:
„Люде добрі, знадайте козака!“

Потійник старий пан, пошли йому Господи
царство небесне, читає було нам сі вірні та й
каже:

— Велика була душа у сього чоловіка: разом
хотіла жить на небі і на землі!

Розказують ще, що як Дорон умірав, то
заклив ліс у лимані і заборонив, щоб ніхто не
рубав там дерева.

— Хто, — додав, — не послухає, то я мерт-
вий устану і його лозиною протурю!.

Спасибі таки старому, що заборонив у лимані
рубати ліс: весело й глянуть, як воно порозро-
сталось! . Деколи піден погулять, то аж дух
радується: кругом острова верболиз, пеначе
огорожа стоїть, а там починаються вже товсті
та високі дерева, що оточують зелену поляну,
де стояла Дорошова пасіка; тут недалечко і
криничка, відкіля він воду брав. Так гарно:
чорногузи несуться по високих вербах, бугаї
гудуть у болоті, пташечки щебечуть, особливо

соловейки, — там їх сила: кругом, бачите, вода, так не закрадеться туди кічка, і ловить не нелено, так ніхто їх і не полохас.

Однак, як старий не закликав не рубати у лимані дерева, а знайшовся такий сміливий дурень, що хотів був зрубать, та трохи і сам там не загинув. Ось як воно було: Жив у нас при кінецькому заводі Ляшок, пан Бужинський. Такий з його й пан, як за денежку pistol; та вже, бачите, у них все пани: і лакей пан, і кухар пан, пан папа і батогами чухрас. Об'їзжав він під перх коней, і був такий сміливий, що нічого-решеньки на світі не боявся. Раз, на зелені свята, зійшлись пани парубки у шинок погулять, — от і він пристає до них у компанію. Балакали, балакали, та й стали розказувати про відьом, про вовкулаків, як мертві устають у почі та ликають живих людей. Ляшок слухав, слухав, та й каже:

— Ірехни сьому; нема на світі ні тих відьом, ні вовкулаків, і на мертвих нічого парікать, бо й вони тихенько собі лежать у землі. Я, — каже, — нічого не боюсь і нічому не вірю!..

А один з парубків і каже йому:

— Коли ти нічого не боїшся, так іди у лиман, у глупу ніч, і зрубай там дерево.

— А щож, — каже Ляшок: — іду та й зрубую; ніхто мені не заборонить.

Заспорили, і об заклад на карбованця побились. Так саме, як вони спорились, увійшов у шинок гумешний Оверко. Почувши, що Ляшок наміряється йти у лиман зрубать дерево, і пита його:

— А хіба ти не знаєш, що повійник Дороні закликав і заборонив рубати дерева у лимані?

— Знаю, — одказує Ляшок, — та він мені не указ; я його і живого не злякавсяб, не то мертвого!

А як він тебе звідтіля, — каже Оверко, — протурить дозною?

— Не бійсь, — каже: — я прихитич; нехай він туря лозиною вас, дурних хлопів!

— Ну, глядиж, пане Бужинський, щоб не досталось і твоїй палихетній спині, та щоб і не довелося тікати до лісу у болото! Як би можна було його рубати. — каже, — то досіб до коріння його вирубали.

Та се кажучи, і пішов собі додому; а його хата була недалеко од лиману, тутечки біли току. О півночі, так, як закукурікали піпні, пан Бужинський узяв сокиру, і пішов собі у лиман. Ніч була дуже темна, ні зірочки; небо замайалося хмарами, пеначе налагодилося на дощ. Провели хлопці Ляшка аж за панський будинок, бо дорога у лиман тоді йшла поза кривим плесом, там і місток був. Провідали Ляшка, парубки вернулись у шинок і стали його дожидатися. Йдуть та йдуть, не йде; а вжеб пора і вернутись: стало і на світ зійматися, а його, иродового сина, нема та й нема.

— Отсе пеня! — кажуть хлопці: — щоб чого не сталося з Ляшком?... тоді буде і нам халепа!

Вже їм не так страшно Дорона, як Прокіпа Івановича.

— А що будемо робить? — питає один одного.

— Ходімо, — кажуть декотрі, — виручать гаспедського чваньла. (Таке, бачите, прізвище Ляшку дали.)

От і пішли, та побоялись іти у самий лиман, а з сього боку, з ближнього, од слободи, щоб через воду гукнути до Ляшка: коли він у лимані, то обізнеться. Підійшли до берега, прислухуються, приглядаються — нічого не чують: у лимані не тільки ніхто не рубас і не ходить, бо почулиб, залопотіло. Стали гукать: „пане Бужинський, а пане Бужинський?“. Коли чують, щось забелькотіло у болоті: парубоцтво

близьче, знов гукають, — знов озивається, туди — аж то Лишок, по самісінькі вуха загруз у болото, і ніяк з багна і очеретяного коріння не виплутається. Пішли були хлопці, щоб його виритувати, так не можна і близько підступити. Бачуть, що так не витягти його, от вони принесли од гуменого вірйовку; кинули її Лишкові, а він обвивав себе по-під руками, от його і виволокли на суше. Увесь убрався у тварюку, мої чортяка. Стали розпитувати, — щось гугить, ніяк його і не второпали, що він-верзе. Узяли його хлопці на оберемок, понесли у плесо, виволокали, обмили, та й принесли у шинок. Мій Боже милий! страшно на його й глянути: як стіпа білий, труситься, неначе трясця його трясє; всі пика, шия і руки посмуговані. Знали сорочку, так батечки! спина аж почорніла, неначе його як москалі крізь строй ганяли. Дали йому хлопці осьмушку горілки; випив сердешний, і трохи опамитунався. Посадили Лишка за стіл, стали розпитувати, от він їм і розказав, яка притча трапилась йому у лимані.

— Дойшов я, — каже, — до Кривого, нічого мені не страшно; тількиж що перейшов через місток у лиман, а тут щось як замахав крилами над головою та пугає, так у мене і затрусилась жижка, не чувсь, як і присів у траві; роздивився, аж то пугач схопився з верби. Іду далі, так сумно стало, неначе хто за комір хана, і сам не знаю, від чого; ніколи сього зо мною не траплялось. Хотів був вже назад вернутись, так подумав собі: парубки сміятимуться, просвітку мені не дадуть: перехрестився, і пішов у той куток, де пасіка була у старого. Озираюся нема нікого, тихо; от я і почав рубати: цюк раз, цюк у друге, заміривсь у третє, а мене як нмагоше щось лозиною, — вирк, аж стоїть Дорон!.. Високий, превисокий, з гуменого заввишки, а борода біла та довга аж до колін. Як глянув я на його, то чуб так і поліз до гори, неначе

з цебра окотили мене холодною водою; стою собі, з місяця не зворухнусь, пальцем не смикну, а він мене нимага лозиною; нимагав, нимагав, як же допикулив, відкіли в мене і сила узялась, — від його та на втікача; а Дорош за мною, так мене і лузиться, я в болото, і він у болото, так і нишварить мене то з того то з другого боку, а я усе в болото, та й забравсь аж по самісінькі вуха. Як би, каже, ви не прийшли через який там квадранс, тоб довелось там і пропасти. Ні, вже теперечки, — каже, — не тільки сам не піду у лиман рубати Дорошові дерева, а ще й десятому покажу не ходити!

Бач, який розумний стан; не даром кажуть: „Мудрий Лих по шкоді; як коней покразив, стапо став замикать!“ Так отто, як скопчив Ляшок своє оповідання, то вже і світ став, почали й люди у шинок збиратись, бачите — празник; як почули, що здійлось з Ляшком, дивуються, аж руками об поли бють; далі, скільки їх не було, і парубки, всі пішли у лиман подивитись, де там Дорош дав хлосту Ляшку. Ідуть побіли двору, а я утяг годую. „Куда се?“ питаю. Розказали, от і я з ними пішов. Дійшли ми до того місця, де лиха мати надала Ляшку рубати дерево, дивимось надрубаний клиночок і сокира біля його лежить, кругом того клиночка потолочена трава і багацько розкидано поламаної лози (певно на шлихетській спині пана Бужинського); тут же лежить і повісма з два прядіва (Бог його зна, відкіли воно і взялось). Ще видно було слід, якраз з того кутка, проти котрого Дорошова могила; тутечки і лоза рлена; мабуть як ішов покійник, то тут її і паламав. Та вжеж і дивувались наші слобожане, не так тому, що покійник заждав пану Бужинському халазію, як тому, відкіли узялось те прядіво? Боїлись до його і доторкнутись; та вже гуменний, бачить що ніхто не бере, і узяв.

— Згодиться, — каже, — на вірйовку, може доведеться іще якого небудь дурня виволокти з болота.

Пам'ятавав Ляшок ту прочуханку до нових вішків! Було, як наїдуть гості до старого пана, то він і звелить Ляшку розказувати, як його Дорон оддубасив. Хоч воно і давно минулось, а було як почне сердешний розказувати, то й дрижить і озирається, пеначе Дорон стоїть за плечима з лозиною; а нани слухають та сміються, аж за живіт хапаються. Не даром, бачу, кажуть: „чужа біда — людям сміх.“

Кіндрат Бубненко-Швидкий.

(Петру Петровичу Гулаку-Артемівському.)

I.

Чи чули ви, панове, про Кіндрата Бубненка-Швидкого?.. Довгенько він ве́нчавсь по світу, більш може як сто літ. Давно вже в його на грудях лежить широкий криж сирої землі, а й досі по тульчинській околиці готить луна од його оповіданій, і теперечки ще передають діди унікам його оповіданні. І що то був за дід! Між дідами дід, а між молодимиж то молодий; бо серце ще грало у старого.

Розкажу вам, як ще у двадцятих годах спізнався я з тим дідуганом, як полк, у котрім я служив, стояв педалеко од Тульчина. Сім'я мого хазі́йна, у котрого я квати́рював, була не дуже велика: він з старою, син жонатий і дочка гарна дитина по шістнадцятому року, на тій порі, що як сзинеши на неї оком, то почервоніє і розгледус мережки на руках іносі сорочки. Хазі́йна мого усе село поважало: розумний був чоловіга, та ще й дуже письменний. Було, деколи і апостола вчистить, а на криласі як потягне горою, то й днів не чуть. З хазі́йними я жив дружно, не гнув перед ними кири, бо не цурався простих людей, а прислухувався до їх мови і приглядувався до їх звичаїв. Любив я загляду-

вать у ту колиску, відкіль піднялось усе, що тільки ні є значного між людьми, усе що й славити, і рятус, і гнітить чоловіка, в заповіданім товаристві. Так отож, кажу, частенько бачився я з ними: то до їх було піду, то старий до мене прийде.

Раз у неділю, після одирави, почув я на хазийській половині регіт і сміхи. Схотілось мені подивитись, чого вони там радуються, — от я до них і пішов.

Тільки переступив пороги, як побачив дідизного старця. Спершу, поки не розгледів, здався він мені якимсь то обскубленим птахом: таке зморщене, миршавеньке, голумозе; нижня челюсть задралась до гори, ніс похнюнувся, — неначе спорить, кому перше у рот лізти; руки — як курчі піжми, спина стулялась з грудьми, і так увесь висох, як сплющений чорнобривчик між листами псалтиря. Сидів він за столом на покуті і щось розказував. Людей наїшло повна хата, і всі реготались. Дідуган гостро на мене глянув; його очі світились ще тим вогнем, що тліє у серці і не потух у грудях.

— Се наш постоялець, — сказав хазийн діду, той, що я вам казав, уміє по паному.

— Деб то йому не вміть, — одказав дідуган, пильно на мене дивлячись: хіба не бачите, яка в його пика. . . настоящий козак-півник — біля боку віник!

Усі засміялись, і я з ними.

Що се ви, діду? — озвалась хазийка, смикнувши його за рукав: — а як пан розсердиться?.

— Не розсердиться, — одказав дідуган, усе дивлячись на мене: — не взяв його кат! Глянь, він і сам сміється! Сідай же, сишку, — додав дід, — то будеш гостем.

— Чого се ви так реготались? — питає я, оглядаючи веселе товариство.

— Ось послухайте, — озвався хазяїн, — що тут вигадусь Кіндрат Тарасович, як він кумедно кепкує з себе, то не то живий, і мертвий засміється!

— А що там таке? — спитав я.

Та хочуть з мене чоловіка зробити, — крикнув дід, ударивши кулаком по столу, як кісткою, — щоб гроні залупити з громади! Слухай, синку. Як була послідня перепись ревізії, громада довго міркувала, чи записувати мене, чи ні. Одні казали, що велено усіх живих записувати, то й мене теж треба записати, а другі казали: не треба, бо з мене нема громаді ніякого вижитку; бачите, тронки перестарілись, так не можна, як одинокого, у церкву віддати. Та ще й те казали, що сьогодні записуть, а завтра громаді на панисть дуба дам, та й плати подати чорт бачив! Зна за що, роїв з двадцять. А теперички таке безголові, що й живі люди ледві зможуть за себе платити, а як стануть потурати мертвим та за них платити, то ніякий біс не схоче і живим зостатись. От і рішили — не записувати: „може“, кажуть, „він опам'ятується та вмере!“ Здається і розумненько рішили, — так ось же, матері його чорт, яка халепа накинута. Наш орендар Жидюга розсердився на громаду за те, що не пють у його в корчмі горілки, та й зробив донос, що я не імю бути включеним у ревізьку сказку: так теперички і хочуть залупити з громади добру пеню за того чоловіка, що не варт і залізного шага. Сьогодні ждуть засідателя на слідство і громаду збирають, — уже і голова прибіг. Так, бачите, теперички треба одбріхуватись, та сільнись, не первина.

Дідуган хотів був ще щось розказати, як убіг у хату десятник.

— Ідть швидче, діду, у волосне правління, — сказав він, ледві переводячи дух: — голова зовуть; вже й громада зібралась; от-от і засідатель, наш Цибульський, прибіжить.

— Іду, сишку, йду, — забелькотав дід, і швиденько вийшов з хати.

І ми, скільки нас не було, пішли подивитись, яке там буде слідство. Дідуган браво йшов попереду без шапки, розмахуючи руками.

— Дід шапку забув, сказав я: як би хто збігав за нею.

Не турбуйтеся, нане, — обізвався хазийн: — у його нема шапки, отак, як бачите, ходить і літо й зіму; ні сонце його не допече, ні мороз не приморозить, ніщо не дошкулить його кісток, шкурою обтигнутих!.. Скільки в нас дідів перемерло, а як були ще хлопцями, то знали його вже не молодим; а він живе собі та й живе, та ще як подивиншся, то йому й жити не обридло: звинде веселий, не пропива й чарпан, а на всьбілі то бувас й потанцює. Кумедін, а не чоловік!...

Скільки йому буде літ?

— Більш як сто!

— С в його діти, упуки?

Нема нікого, один zostався, як палець... Була колись у нього й жінка, й діти, і хата, і землячка, а теперчки, як бачите: наг яко благ.

— Відділя він?

З Умани. Жив і в Тульчині, він був козаком у Потоцького, а там помаандровав у черкаські ліси до Залізняка; ходив з Гонтою виручать Умань, довго був Січовиком, і по Волощині шведяв. Куди вже його нечиста мати не туряла, чого з ним не траплялось! Був він і шинкарем, і паймитом, і пасінником. Не один ізви лиха підсунула йому злий доля: винив же їх, бідолашний, до самого дна, і — як бачите — ні гадки собі!..

Вийшовши з закаулка на вулицю, здалека побачили ми, біля волосного правління, зібрану громаду; попереду стояв голова — високий чоловік з рідим носом, у блазінному жупані.

— Слихом слухати, Кіндрата Тарасовича у вічі видати! — закричав голова, як ми підійшли ближче.

— Не ту пісню співаєш, синку, — озвався дідуган: — теперички співай, що того Кіндрата Тарасовича ні слухом не слухати, ні у вічі не видати!.

— Не допоможеться, діду: що хоч співай!.. От яку куру піднови, Тарасовичу: для тебе і громаду зібрали і слідство буде, та ще щоб і играну не вчистили.

За що, синку?

За те, що ти чужий він заманивси, істок своїх не шануєш, і ще так обносишся, що й на страшний суд ці в чім буде припахатися. Сказки мені на милость, Тарасовичу: чи ти вмиєш коли, чи так до віку вічного будеш по світу байдики бити?

— Як тобі сказав, синку, так не знаюж: єштай кого небудь, хто старший від мене.

— Не до жартів теперички, почав знов голова: — кажіть, Тарасовичу, що нам робить, щоб і справді не довелось — бодай вони не діждали! — платить той игран.

— Не знаю, синку, що й казати, — одказав дідуган, повисивши голову. — Що небудь би дати Цибульському, — так він нічого не бере!.

— Він не бере!.. не бере! — загомоніла громада, зареготавшись.

— Хіба діточкам на горіхи дасте, — сказав дід, піднявши голову: — він тільки і прийма, що дають діточкам. Що то за чуле серце у батька! Дарма що гоноровий, а для своєї дитини і з півзлотувною не розминеться.

— Добре серце у батька! — піддакус громада, та регочеться.

Аж ось почули й дзвінок.

— Цибуля їде! — закричав дідуган. — Ну, тепер одбріхуйтеся, дітки, а я піду у правління;

як нічого не підісте, то виводьте мене, я вам порадю дам.

На той давонок вийшов із корчми і орендар, у соболевій шапці і у газетовому плафронку: блищить диявольський син, як панський чобіт. Перейшов дорогу і став оддалік од громади, щоб і собі подивитися, яка там буде халепка за цронушену душу.

Екка вугла вихопилась найтичанка, запряжена у три-конь строкатими. Засідатель пан Цибульський сидів обложений бебехами, ув одній руці держав пенькову люльку, здоровенну як шпарт, а у другій дубельтінку; у ногах вертівся пудель і гавкав на сільських собак. Пан Цибульський любив пополювати, було і свідство вчипити і качок настріля; коли нема диких, то з досади і свійських душить, а коли дуже розсердиться, то й по індиках тарахне, та й забира, щоб заряди на штер не пішли. Незагнуздані коні геть-геть промчали найтичанку, та вже патікнулись на хату, так самі зупинились. На силу виліз із бебехів пан Цибульський: таке плюгавеньке, товстеньке, крпате, очи як осокою попорорізувані, а шиза широка та червона як новий питак, аж блищить. Як би на казанку натикать сажкою очи й піс, та зверху накинуть картуз з червоним оком, то не треба й патрета: був би на його похожий, як рідний брат. Тільки пан Цибульський підійшов до громади, так усі змили панца і шизенько йому виклопились, а він і оком не моргнув, глянув на громаду як на гурт: бачите, засідатель! Велике діло онешки!

— А що ви, сучі сини, паробили? — крикнув пан Цибульський.

— Що ж ми таке паробили? — спитав голова: — здається, нічого!

— Як — нічого! чоловіка не записали у ревізію.

— Якогож там чоловіка? здається, усіх по-записували..

— Як усіх!.. а того.. (пан Цибульський вихопив із кишені пак бомаг і став розглядувати.. а того, каже, — Кіндрата Бубненка-Швидкого?

— Хібаж то чоловік? одвітил голова, засміявшись: там нема і пів та де! й десятої часті чоловіка не зосталось. Ось подивіться лишень, що там за руїна така!. Гей, хлопці, крикнув голова: — виведіть лишень сюди діда!

На що тут дивитися, — каже засідатель: — аджеж він живий? так і треба було записати!

Бог його зна, чи він живий, чи мертвий, ніяк не розбереш. От самі подивіться.

Аж ось, ведуть Кіндрата Тарасовича: іде неборак — розкарячивсь, роззявив рот і баньки якось чудно перекосив, дуна очима, як та сова. Як побачила його громада, так усі і приснули.

— Подивіться на милость, — каже голова: — яка се душа? Се не чоловік, а куряча сліпота.

— Се чоловік-сяжка (обізвався хтось у громаді), на ньому сіра сімряжка, на голові — шапочка, а на спині — латочка.

— Де вже! — озвались другі: — нема у нього ні шапочки, ні латочки!

— Се дзінзівер-зух! — гукають інші.

— Скільки тобі літ? — спитав засідатель.

Мовчить Кіндрат Тарасович, якось чудно дивиться на пана Цибульського, ще гірші баньки перекосив і голову нагнув, немаче заміряється його баднуть.

— Що він у вас, глухий, чи що? — спитав засідатель.

— Ні, — одвітила громада: — він добре чує.

— Чогож ти мовчиш, стара собако? — розсердивнився крикнув пан Цибульський: — кажи, сім'яки тобі літ?

Як затруситься Кіндрат Тарасович, та до пана Цибульського! Як крикне не своїм голосом: кукуріку! вдруге, итретє, аж у вухах заляцало, а засідатель обмахується та белькотить: тю, дурний, тю, дурний!

А дідуган своє: як засмигдить собакою, гав-гав-гав, та пана Цибульського за штани, а той від його, яко мого, у павтичанку, — як крикне з переляку:

Тьфу, на твого батька!. Катериний хлон, пей віра!. Що він у вас, дурний, чи що? — пита у громади.

Ні, казкуть, — він розумний.

— А щоб такі були розумні пані діти!. Рушай ік плесу, — гукнув засідатель на погонича, та й заторохтів сім'яки видно.

А Кіндрат Тарасович за ним: гав-гав-гав; тільки порівнявся із Жидом — хан його за пейси, та як учепиться за поли, а Жид: вай-вай! та павтікача, — деррр! — поли у палфрома як не було, і пантухлі розгубив утікаючи. Ретоту такого паробив пани дідуган, що громада аж животи надірвала од сміху, — та ще каже:

— Щасливий пан Цибульський, що втік, а булоб з його штанами те, що з жидівським палфромом: сучий син, колиб не порвав їх на шматки!

Тільки од цієї кумедії трошки оддыхали, як почалась друга. Жид із Жидівкою і Жидепитами, з гвалтом, повискакували з корчми, і довго посидись з одірваною полою. Що вже тут виробив Кіндрат Тарасович, як він лаявся із Жидами, щоб вигадував. — і розказати не можна. Жид хотів був доганять пана Цибульського, щоб пожаліться, та почув стрільбу біля плеса і одумавсь. Він знав, що пан Цибульський дуже був запальний на полюванні: часом

спугнув би йому качки, то він, стародавнім пляхетським звичаєм — стрілять по Жидах, щоб почаствував його по жидівських галацких бекасинишном. Та й з жалоби тієї нічогоб не вишло, бо, слава Богу, село було казенне. От, як би панське, то сунув би економу дутат або два, то він би за той пляфрок всю громаду одухрав би канчуками, та ще звелів би пити і жидівську горілку, хоч би вона була самий чир. Е, не долюблювала Жидова тих казенних! і чортика не висадав їм нічого дучшого як панські хлопці. Узяв ма й о н т е л: на оренді, одсипав пану з г у р и, та й забирай людей з худобою, з пикурою — роби з ними що хочеш, хоч жинцем їм, хоч жили з них тягни. Знатне було колись життя Жидам, так урвався же їм та питка.

Громада потрошки розіймалась, а декотрі завзятіці довго ще лаялись із Жидом, поки не повибивали йому візна; а там пішли у корчму, що на тувльинській дорозі, і дідугана з собою потягли, та й гуляли аж до вечера. Усе лихо од пропущеної душі окончилось тільки на свійських качках. Пан Цибульський, розсердивившись на громаду, палушив усякої птиці повиїсіньку пайтичанку, іще й порося вистрелив: думав, що зайць.

II.

З тої пори частенько я бачивсь з дідуганом. Прийде було до мого хазяїна, і до мене заверне: якось я йому до душі прийшовсь, бо не до всякого він учавав. Кого не залюбить, то вже нічим він його до себе не приверне, якби злиси не підпускав, чогоб не сулив, бо, як той Кузьма безсеребренник, нічого не приймав, а особливо тих грошей. І вже нехай його той не зачіпа, бо вилас, або ще гірш кепкувать стане; а на річах

такий був гострий, як та бритва. Не подобався йому наш шкадронний командир, хоч і земляк; дід ніколи до його не ходив. Раз гуляли ми по селу і стрілись з дідусем; шкадронний і давай йому переговорювати:

— Защо се, дїду, каже, — ти мене цураєшся? Хоч би у хату плюнуть зайшов!

— Не дївчись, синку, одвітив дїд, — щоб моя нога переступила твоїй поріг!

Чому? — спитав шкадронний.

Тому, що на мунїтрі ти дуєш мордуси і бєш салдат!

Не сердься, дїду, каже шкадронний: я вже не буду їх мордувати (а сам усїхасться).

Не повірю тобі, синку! горбатого і могила не виправить! Вже я добре знаю твою натуру: як тільки вийдеш на ту мунїтру, то так тебе чортяка і вхопить за серце; не то що салдат, та колиб і рідний твоїй батько у тїм хронї не так задибав, або мушкет не туди повернув, то й йомуб задав пшаби, і йогоб оддубасив хук-телями!

Шкадронний аж почервонїв з досади, а стерпїв: що будеш робить з таким завзятим дїдом? Хоч часом і досадно, бо правда очи коле, а нічого робить — смїснєся, буцїм тобі й байдуже, що там старий брєше. Лучалось школи — прибіжить у село судейський панч, та хоч би й сам комисар, то дїд так і лїзе йому у вічи як оса, так і грима: нікого не злякається. Було вже люде запруть його, щоб часом не було йому халєпи од якого небудь гонорового дурня.

Доставалось од його й понам: нікому не спускав. Раз прийшов до мого хазїїна у гостї пан-отець Іван (того села пїн). Набалакавшись за душівкою і медом, вже брався він за шапку, аж де не взявся Кїндрат Тарасович, мов з печи вїрвався, убіг у хату з криком, з реготом,

і зараз почав щось розказувати; а пона і потягло за язик:

— Добрі люди, — каже, — помолитись Богу, вже спати лягають, а тебе, Тарасовичу, печиста мати носить; і в ночі од тебе спокою нема!

Вас шукав, пан-отченьку, — одвітив дідуган так повітряно, що вже, хто його знав, вгадав би, що достанеться пан-отцеві на горіхи.

Панцю я тобі? — спитав він.

Хочу оженитись, так шукав вас, щоб сторгуватись, скільки візьмете за вінець.

Цур дурня! — скрикнув він, засміючись.

І ми, скільки нас не було, теж зареготались. А дід усе тим же голоском і каже:

Бачите, щоб було посподібні, сторгусмося огулом: положіть вже разом і за хрестини, і за похорони. Будьте ласкові, не дорожтеся: аджеж і горішка відрами дешева, як квартами.

— Умри тільки, голубчику, то я тебе й даром заховаю!

— Так щоб того не було, що з Ничипором: як умирав, то дав на поминки, а як умер, то й забули...

— Брешеш, який-такий! — крикнув він, аж погами затупав з досади.

Слово за слово — і полаялись. Дід і пішов йому висчитувати, викладувати і се і те, а попу нічим корити старого, так він його тільки на всі застави лас. Хазяйка смила діда за рукав, щоб він уважив пан-отцеві, а хазяїн уговорює пона, щоб він не затирав старенькому.

— Покиньте його, — каже: — він вже з глузду зсунувся.

З глузду зсунувся, — ренетус він, — а головоюж об стіну не бється!

— Та не одгадаєте, — каже дід, — чом я не буюсь головою об стіну..

— Щоб не розбить голови! — одвітив він.

— Не одгадали!.. щоб не оббить глинн на чужій стіні! бо для мене і чужа стіна дорожша од моєї голови.

— Дешева голова, а дороге серце! — обіз-
вався хазяїн.

— Еге! підхопив дід: — а у вас, нап-
отче, дорога голова, а серце дешеве; а ми дорого
за вашу голову не дамо, а от, серце воноб
нам згодилось, — так дешевеж; як кажуть: де-
шева риба — погана юшка. Тим то ви й не од-
гадали, чом я не бюсь головою об стіну, бо ваша
стіна дорожша нам од чужої голови. От що!

Та одченись од мене, — каже піп, одсо-
вуючись (бо дідуган так йому й лізе у вічі)
пораб тобі вже й покається. Побачиш, що тобі
буде на тім світі: витягнуть тобі чорти язик
гаричими общепками, щоб не брехав!

— Де?

У пеклі!

— У пеклі! хіба ще мало нам того пекла
на сім світі? Вибачайте, нап-отче: з одного
вола двох шкур не деруть! Та наш брат за
вами туди й не дотовнитися!

І знов сховились, так що піп, не донивши
дулівки і не попрощавшись з хазяїнами, виїшов
із хати, і так грюкнув дверима, що аж глина
пошипіла з стелі.

Тільки піп виїшов, дідуган зараз за його
чарку, і донив дулівку.

— Бач, що думав піп, — каже: — ще хотів
сердешний винити!.. Однак правду казав, що
отсеї доби добрі люде, помолившись Богу, спати
лягають.. Прощайте!

— Кудияк се ти, Тарасовичу? — питає ха-
зяїн: — почуй у нас.

— Не хочу! піду у стін, на могилу, де мені
чортяка перину послав.

— Та ну годі, діду, не ходи: ще звір ізїсть,
або який бурлака налякає.

— От найшов дурних вовків! стануть вони давитись моїми кістками; та й бурлаки не злякаюсь, хіба він мене, ще кланяться буде: подумас, що скарб виліз на могилу.

— І тобі, діду, не страшно, — спитав я, — одному, в степу, і ще у таку глузку ніч?

— Їге! того мені й треба! — одвітив дід. Колиб ти знав, синку, як мені весело, як мені легенько серед темної ночі в степу одному мінувати на могилі. . . Так темно, що око не побачить рукава своєї сорочки, а тихо, що вухо не почує шелесту білини; а серце бачить Божі дива, душа чує Його мову. Хоч тіло моє прикипає до землі, та думки летять у небо і граються там з зірочками, як діточки з камінцями. Сидиш, сидиш, і не чуєшся, як сон тебе вкрив, а розбуркає сонечко! Проканешся: кругом тебе овечата щипають травичку, скропаєть росаю, а вівчар на сопільку затинає зуба. Набереш того пахучого холодку повнієїної груди, неначе напівся живучою води, та на увесь день і ні гадки собі.

— Як же тебе, діду, — каже хазіїн, — не разу не спіткав чортяка?

— Їге! кажук тобі, — одвітив дідуган, — як живу на світі, ні разу не траплялось мені бачити чорта, або якого небудь дідька. Чи вони мене бояться, чи цураються, нечистий їх знає. А здається, як би мені їх і не побачити? Де вже я на своєму віку не вештався, у яких пущах, нетрях не чвалав, так кажук, ні разу таки за сто літ не стрілась зо мною ні одна мара. Аж сором людям казати. Прощайтеж! Чи не прийде, на моє щастя, хоч сю ніч який небудь бісяка.

— Щоб не порвали діда собаки? — сказав я, як він вийшов із хати.

— Не біється, — одвітив хазіїн: — на його ніколи й собаки не гавкають; а крикне на невука, то хоч який баский, затруситься, та як вкопаний і стане.

Більш приглядувався я до діда, — більш дивувався їм. Яка то міцна натура була у того чоловіка і як вона у нього чудно перекорилась... Хиле, пензле тіло, а вік довгий; когось не спіткала злая доля, то вже він за того і болить серцем, і йде його втішати, — а з свого безголовня некус; спомине свою безталанну сем'ю, як вирізали його дітей і жінку і спалили хату, — і розгріється. Коли стане наводить кого на розум, то не понажним совітом, а жартами, сміхом напавляє. Всіх людей любить так, як тільки можна любить одного чоловіка, а часом за одного чоловіка свариться на всіх людей. Ніжк і не вгадаси, що у його на душі й на серці. Стане сміятися, а у тім сміху чути хлипання; почне розказувати ніби од чужого серця, а душа одкидається реготом.

Дідуган дуже любив Галю, хазиньську дочку. Раз, як я з ним розговорював, підізвав він її до себе.

— А що, синку, гарна дівчина? — спитав дідуган, глянувши на мене.

— Гарна, — одвітив я; — а як виросте, то ще краща буде.

— Еге! отакаж була і моя старша дочка, дуже на неї похожа. Брала була дівчина, вилита мати, а серце було моє, батьківське. Так не продав же її Господь віку: вісімнадцятий тільки рік пішов, як вона зарізалась!

Зарізалась?

— Еге! от як се було: після уманської різни, Ляхи вирізали жінок і дітей тих козаків, що поприставали до Гонта. Милували тільки тих, хто покинув батьківську віру і зробився кателником. Моя жінка, тріє синів і дві дочки не схотіли жити педовірками і прийняли чесну смерть; а си старшенька подобалась якомусь пану ротмистру (кажу тобі, що дуже гарна була): от він і залишив її для себе. Не знаю вже, у яку віру хотів він її перевернути: чи не в турецьку. От,

узяв та й одвів її до одної пняхтянки, та до якого часу і запер у хижку. Уже ввечері, наповнивши своє пняхетне серце хлюпською кров'ю і добре напившись венгжани, приїшов до пняхтянки, у хижку, і ну женихатися з мосю дочкою. Мабуть не знав пан ротмістр, що пані козачки колються, як ті розі. От і став її цілувати та обнімать, а вона, не будь дурною, вихопила ізза його пояса ніж, та штрик йому в серце, а там і себе, та так вкупі й генулись на поміст. Убігла пняхтянка, а вони вже з'єднані смертю: лежать собі обнявшись, як жених із невістою. От вам і чортоне весілля!

Старий зареготавсь на всю хату.

«Йогож ти смішся, діду,» сказала Галю похмурившись: «лучшеб згадав добру дитину сплюзою ніж реготом!

Дурна ти, Галю, одвітив дід: «добрий дитині лучше на тім світі, як на сім! Щоб з неї було, як би вона так же довго жила на світі, як і я, бідолашний! скількиб лиха перетерпіла, і зробилась би старою, пакосною бабою, як той шкарбун, що гидкоб на неї було й глянуть; а то пішла до Господа такою гарною, що й мік янголами її не розпізнаєш. Як умру, і мені весело буде на неї глянуть. Знаєш, мос серце: нема нічого красочого на світі, як молода та гарна дівчина, і нічого гидшого, як стара баба!

Та й почав дідуган глузувати з старих баб; регочеться; а за ним і ми і старі бабусі, які тут були в хаті. Така вже, бачите, українська натура! не сміються з чужого лиха, а тільки з свого. Однак на сей раз, як він не ховав своє горе у той сміх, а видно було, що згадавши про своїх безталанних діточок, зацеміло таки у його серце.

Схотілось мені заглянути в душу старого, чи справді охолодили її так діти і виточили з серця усе, що ні тренеталось, ні клокотіло у ньому, — чи воно справді вже заглухло, висохло і порепалось, як той степ в довгу засуху, що скільки

оком живенн, то не добудеш тропи води і не побачиш живої твари.

Раз зайшов до мене дідуган і довгенько засидівсь. У той вечір він був дуже сумний і розказував тільки смутні оповідання. Щоб спробувать діда, я й нагадав йому молоді літа, жінку, дітей, хату, — і глибоко уразив його серце. Старий було за свою літню, а я знов своє, та так розхеревив його болючу, що він сердешний і голову повісив.

— Щож, каже, синку, піде правди діти. Горе скребло й скребе мою душу, часом і дуже скребе; та я з ним ховаюсь од людей, як скуний з грипами. Чуже лихо, як пакуть, людям сміх: похлипаєш раз, люди пожалують; у друге, — одвернуться, у третє, — стануть сміятись. Так краще нехай сміються з моїх смішків, як з мого плачу... Правда, синку?

Правда, діду.

— Телом колись ті сльози і в мене, а козача сльоза важка: як викотиться, то непаче могилою тебе придавить; а галенн на неї, то ні одна мова того тобі так не розкаже, як у неї побачиш. Слухай, синку: Пішов я з старим сином до Залізняка, у черкаські ліса, битись із Тихами, а вернувся додому сам один. Йійка виїїла на зустріч і спитала про сина; в одвіт викотилась сльоза. У тій сльозі побачила вона мертвого сина і вже заголосила як мати. Як з Гоштою ми одбивали Умань, я пішов навідатись до своїх — і побачив тільки купу голоешок; а кругом калюжі запеклої крові, непаче горілаю хату гасили кровю. Побачились ми з Гоштою і не розпитували один другого: у обох тремтіли сльози на очах... і він, як і я, усе стратив, що було милого на світі!. А чи ти знаєш, синку, що таке козача сльоза?

Дідуган сховивсь і підетунив до мене; голос його дріжав, груди важко колихались, очі горіли. Се не той вже був дід, що смішив і втішав, ні;

здавалось, се приплентач з того світу, прийшов на землю оповідати те, чого ще люди не знають.

Чи ти знаєш, що таке козача сльоза? сингав дідуган удруге.

Не знаю, дїду.

Так слухай же, синку, і заховай у серці, що од мене почуєш! Молить Бога, щоб він оборонив люд од огня, меча, потону, гладу, трусу і хвороби: зможки до купи усе те лихо. і прийде з нього одна тільки козача сльоза. Глибоко вона криється у серці, важка вона, не латво її зворушити; а як же видавляють її з ока, то горе і людині, і краю, і годині!... Викочувалась вона пераз на Україні за Наливайка, Острижні. Полуруса, Богдана, і за мосі вже пам'яті при Залізняку. Може чув, синку, що вона діяла!

Після уманської тризни хтоб пізнав наше горе, глянувши, як ми бенкетували, не день, не тиждень. То гулила скажена наша недолія: то вихопиться вона полоумя і спалить кілька городів, сел і містечок; то хлине кривавою хвилею і затопить тисячі людей; то розстелиться по краю пекельним чадом, і на десятки літ не опамитується народ од того диявольського курева. Відіслав же береться те полоумя, та кров, той пекельний чад? Із козачої сльози!

Прийде час — і вона знов паробить великого лиха, коли розворушати її необачно; задасть вона знов такий бенкет, що аж небу буде дупно, аж пекло засміється і гайвороння зликається того трупу, що йому на долю достанеться. Да будет же той проклят од Бога і людей, хто розворушить ту сльозу і видавить її із ока!

Так, синку?

Так, дїду!

Дідуган схилив голову на груди і важко дихав.

Мені душно у хаті, — пробелькотів він: — піду у стен. . . Біля дверей старий оглинувся і ледві промовив: — Луччеб було, синку, колиб

мене попесли у могилу, чим мені ходить до могили!..

Так оттакий-то був пан дідуган Кіндрат Бубнейко-Швидкий.

Мені ніколи на віку не лучалось стрічати, хтоб так гарно і до ладу розказував, як Тарасович. Деколи було розкаже і те, що давно чув, так з такимиж додатками, прикладами і приказами, що й не пізнаєш того оповідання. Слухавш було його і не наслухася: так воно до живого, до світового подобно. А було що й розказать дідугану: великі діла творились за його пам'яті і на його очах. Жив він у саму ту нещасливу годину, як магнати польські загартали Україну з людом, од Дніпра до Дністра, і рвали і шарпали її на шматки. У перві віка християнства язичники так не лютували проти християн, як у ту годину шліхтa знущалась мордувала і карбувала своїх братів. Ізуйти цыгували народ шліхтою і своїми бакалярами, як собаками, і шинкували козакою кровю, як йиди горілкою. Чого вони не робили: грабували, мучили, забивали під пітї сірники і запалювали. Пан Гребницький мордував народ привязуючи їх до кінських піг, — не милували ні старого, ні малого.

У містечках Смілїм, Мощнах, Корсуні і Таганчі вибили усіх попів із дітьми. Під Ольшаною спалили Данила Кожевського, обмотавши придивом і засмоливши. Пан Пулявський наwerbував полк шляхти і насунув у чигиринське староство, силою припеволувать народ до унії. Мітописець розказус, що і Польки не умили своїх ручок од гріха. Польський круль тільки було оглянувся на козаче безголові, так зараз і закопшилась проти його Барська конфедерація.

Порались Ляхи, порались, поки, як казав Тарасович, не зворушили козачої сльози і не видавили її з ока. Піднявся люд на Україні: і старе й мале. Максим Залізник, кровна дитина

Січи, стала у голові поспільства, єпископ перелаславський Гервасій, на велике лихо, благословив рушення; а чигиринський архимандрит Мелхиседек Значко Яворський дав Залізнику золоту грамоту, а козакам роздали свячені поби.

Пішла розправа. Почали з Жаботина і зробили там поминки по сотнику Харку. Усеч і Шило трое суток палили м. Смілу і різали Жидів і Ляхів. Із Смілого пішли у Богуслав і Звенигородку, і там такоюж задали чосу. Неживий з своїм загonom розхожував по хуторах і різав ксьондзів і Жидів.

Кролю було не до шляхти: позивел він у ту добу з конфедерацією, і панам одно було спасеніс ховаться по укріплених городах і замках. Найбільше позбігалось їх у Лисянци, у Білій Церкві і Умані. Залізнику того тільки й треба було. Трьома замахами покочив він усе діло. Крий Боже, що тоді ділось на Віраїні. Не буду вам і розказувать: коли хочете знати, читайте сами ту літописну скрижаль запису кролю. В одному Умані козаки вирізали вісімнацять тисяч Жидів і Ляхів. Сей день і до сього часу зовється уманською різнею (Rzeź Humańska).

Вже руське військо перейшло Дніпро і спинило козацький бешкет. Полковник Кречетніков задержав Гонтю і ще декотрих, і оддав їх Ляхам. Добре вже патішили вони шляхетні свої душі, мордуючи мучеників. Пан Стемпковський орудував казними. У селі Сербові Гонтю першого почали мучить. Катюга кілька днів здирав з нього шкуру і відрублював по одному пальцю, а там руки й ноги, а накінці вже облупили йому голову, натерли сіллю, і знов, як панку, наділи на голій череп.

Не легче було і товаришам Гонти: і їх четвертували по городах і містечках, а їх голови, руки і ноги розвішували на перехрестях. Попався у сю веремію і наш дідуган Тарасович, та якось випрутивсь. Кому вже Бог пішле довгий

вік, то ніякий гаспед, ніяка притичина йому його не вкоротить. Так бачите, у яких бувальцях бував наш дідуган; було таки що і згадувать.

III.

Не довго ми й гостювали в тульчинській околиці: змінили панському полку квартирі і прийшлося попрощатися з хазяїнами і Гіндрітом Тарасовичом. Старий дуже жалкував, почувши, що ми виходимо з села; остатні дні жив він у мого хазяїна і нікуди не ходив. Об чім було не поведе річ, то й зведе на похід.

— На біса вас знідеїли женуть? — скаже глянувши на мене: поставлять же других на ваше місце. А хоч і поставлять, додасть журливо, — так вже тебе, синку, між ними не буде...

В той день, як нам виходить, уранці зібрався наш ескадрон біля церкви, щоб одслужить папутетвенний молебень. Зо всього села зійшлися люди — і старе й мале: так увесь майдан і відкрили. Хто вийшов провести доброго постояльця, хто так подивиться; стояли тут декотрі дівчата й молодичі з заплаканими очами; були й такі нещасливі, що, забувши сором, голосили на все село. Хазяїни мої стояли біля мого зводу, бо тільки одного мене вийшли провожать.

— Кудй се подівсь наш дід? — спитав я хазяїна.

— Не знаю, — одітив хазяїн: — зранку бачив його, посився з синьою бомагою, що цукер зарітують, узяв у Галі голку й питки, щось захожувався пить. Вже не даром; побачите, коли не викине якої небудь пшукерії.

Тільки що скончив хазяїн, як відкіля не з'явився Тарасович, убраний непаچه онудало на городі: на голові стриміла шапка з синьої бо-

маги, — себ то бачите кивер; через плече висіла обідрана лядунка, і білі боку щось моталося. Підскочив до шкадрона, — як крикне, та ще й гукняво, під голос шкадронного:

— Смирно, рівний, не шевелись! я вам снік-такі по п'ятьсот всиплю!...

Як побачили Кіндрата Тарасовича, то скільки було народу хто й рюмав, усі так і зареготалися. Шкадронний жене діда од фронту, а він собі командує.

На калавур! К чортів матері, на кшноти, марш!

Так роздратував шкадронного: на що вже терпеливий, а почервонів з серця і став лаяться.

— Одсідіть старого дурня, гукнув на людей: — а то я його оджену по своєму — фуктелями.

Вхопили діда під руки і повели геть; а він скільки горла ренетує:

Не помніть казенної муніції, а то шкадронний задасть вам хуктелів!

Довго реготались люди, споминаючи кумедію діда. Вже й молебень почали правити, а деякі ще прискали собі в рукав. Як скончилось молебствіє, окропили нас св. водою, шкадронний скомандував, і ми рушили. Пісенники гукнули: „Ахъ не бѣлы снѣги,“ огласився дужче жіночий плач, народ загомонів і лавою попер за шкадронном. Вийшовши з села на стовбовий шлях, я зупинив коня і став прощатися з хазіями; як вихопився з юрби Тарасович.

— Ось і я, — крикнув він, — з абахти втік, на силу догнав!. Прощай, синку, нехай тобі Бог помага! — Старий простягнув до мене руку і кринкенью здавив, додавши: прощай, не побачимся на сім світі, так побачимся на тім!. Не поминай лихом. — Пильно на мене глянув, і счез у юрбі.

Тільки його й бачив.

•

В тридцятім року, повертаючись з турецької війни, наш полк переходив через те село, де жив дідуган, і на мос щастя одвели мені її квартиру у тогож селянина, у котрого перше квартирував. Дуже зраділи мої хазяїн, побачивши мене: спасибі їм, що не забули. Не встигли вони виступитися, слово до мене промовить, — як я спитав їх про діда.

— Помер, помер! одвітили вони в один голос, царство йому небесне, вічна йому паміть!.

Так, так, додав хазяїн, — вічна йому паміть! Ніколи його не забудем, щодня його згадуєм.

Жаль мені, дуже жаль стало старенького. Хоч вже і не сподівався його побачити, бо пора таки була кісткам на спокій, а все таки, почувши, що вже його нема між нами, гірко стало на душі.

А давно вмер? — спитав я.

— О Великодних святках буде три роки, — одвітив хазяїн, важко зітхнувши. — Та ще як і вмер: до остатнього часу розмовляв, жартував, сміявся!

Ми ввійшли в хату; незабаром прийшла й Галя. Ледві пізнав її: так виросла, вирівнялась, така з неї стала гарна молодича, і вже з дитинкою на руках. Посідали, та й стали згадувать діда і його довге життя.

— Од чогож він умер? — спитав я.

— В Вербну неділю застудив себе, — одвітив хазяїн: — можеб і досі ще жив, як би шанував своє здоров'я.

Я просив хазяїна розказать мені про остатні години дідугана, і він так почав:

— Після утрєні, як верталися з вербою, дуже потепліло, розтанув сніг, і скрізь по вулиці стояли глибокі калюжі. От народ і йде краєм по сухому, а покійник так і бовтається по воді і знай ганяється за молодичими та дівчатами;

вдарить яку небудь лозиною, і таки добре вдарить, та й приговорює: „Не я бую, верба бє, за тиждень Великдень!“ Стали йому люде гукати, щоб він не пльондравсь по воді: „застудини, діду, поги,“ кажуть, „та й вмереш не своєю смертю!“ — „Еге! того мені й треба, — одвітус, — щоб який чорт вмер моєю смертю: тоді пехай до мене чужа не ходить, подавай мені мою! Та як мені,“ каже. „застудить поги, коли я і підпошов не замочив.“ — „Деб таки не замочив,“ обізвався до діда Кирило Скупинді (так його прозвали: бо збіса скупий був), „коли й халини в воді?“ — „Еге,“ каже покійник, „ти підпошов не замочив; чи не хочеш заложиться на відро горілки?“ — „Добре,“ каже Кирило; „а хтож за тебе поставить, як виграю?“ — „Дітки!“ крикнув дід: „хто за мене поставить?“ Так всі і записали. „Чи чуєш,“ каже, „є кому!...“ От побрались за руки, їх і розбили. Вийшов дід на сухе, підняв одну ногу, другу, аж нема підпошов! одні тільки голови з халявами. Сміху такого було, що й розказать не можна. Не хотілось було Скупинді ставити горілки, довго спорив, спрочався, — так громада присудила; нічого робить, повів у корчму і розперезався на те відро.

— Того дня вже й не бачили діда; на другий тільки у вечері прийшов до нас. Увійшов у хату такий смутний і сів собі мовчки. Дивимось на діда, — буцім і не він: якось схилив голову на груди і важко диха. „Що се з вами сталось, діду?“ питаю. — „Щось дуже голова болить і груди заложило,“ одвітив, та й взявся обома руками за голову. „Чи не од учорашнього?“ кажу. „Ні,“ каже, „од завтрішнього!...“ Що дня завтра та завтра, та так і дожив до того завтра, що завтра треба вмирати. — Стали були втішати діда — так куди! ще й розсердивсь. „Чорт-батька-зна що розказує,“ каже: „хто не боїться смерти, кому вік обрид і ні для кого

жити, той вже давно вмер!. Не бійсь, тоді як Ляхи хотіли мене з Гонтою четвертувати, то як не пильнували, а втік таки, бо ще жити хотілось; а літ з двадцять назад хоч би востерували, хоч би одчинили двері тісі куни, де ми сиділи, то не зворухнувся б з місця.“ „Як же ви відтіля втікли?“ питаю діда: нехай, думаю собі, розкажусь, та може забуде про свою хворобу. От він і став розказувати: „Посадили нас,“ каже, „вісім чоловіка у банту, понабивали на ноги залізні кайдани, та ще й двері замурували; тільки й осталося у версі на самій банті одне віконце, в котре нам спускали що дні глечик води і по скибці хліба; а біля того віконця стояв вартовий жовнір, і дивився, що ми робимо. Здається як тут у біса втікти? А втікшиж, бо хотілось ще пожити, хотілось ще оддячить Ляхам за наше лихо! Замолоду я був дуже проворний (не даром Січовики прозвали мене швидким), а такий цупкий, що чи на дерево, чи на який мур, скелю, то як кішка злізу. Здавалося Ляхам — добре мене закували, та не догледіли того, що кайдани були просторі по моїх ногах, а як ще покрутив їх сюди-туди, та розправив свої кістки, то вони й злізли к бісу. Як злізли, я й кажу моїм товаришам: „Ну, хлопці, теперечки втік не втік, а побігти можна!“ — „Деж ти будеш бігати,“ питають: „тут у банті не розженешся, а у віконце не вилізеши, високо, та й жовнір там стоїть і пильнує.“ — „А бувас,“ кажу, „і лежить, і спить! Коли вже на те піде, що Господь визволить нас звідсіля, то не то — один Лях, і сто чортів не вдержать і не встерезуть.“ До півночі чути було, як вартові перекликалися, і на версі похажав жовнір, а там потрошки й затихло. От я, помолвившись Богу, і подравсь вуглом до віконця. Де в стіні ямка, то там ногою упрусь; де виткнулась печина, то рукою хапаюсь, та так, поманесеньку, і добравсь до віконця. Зирк,

як вони ізза коняри: аж мій жовнір простягся до гори черевом і спить собі, як неживий. Видрапавсь я на банту, дивлюсь: біля жовніра лежить ратинце і здорова сакіра: от я, не довго думавши, ухопив її як затонлю його по виску, раз, удруге, так тут його й чорти вхопили. Далі кинув товаришам сакіру, палани, ратинце і сам спустився у банту. Духом порозбивали кайдани, пробили цеглу в дверях, та й дали дропака через річку в ліс." Оттак розкажує дід, а йому поставили нечерю і пива принесли (погійник дуже був ласий до пива), так пі до чогож і не доторкнувся: поконтував тільки пива, та й не пив: „гірке," каже. Це довго й сидів: Галя послала йому на печі, от він зараз і ліг.

— На другий день неначе йому полегшало; зрана трошки походив, а за обідом і за ложку не взявсь. Як стало смеркаться, попросив він, щоб йому на лавці послали, і увесь вечір і піч лежав як в огні, щось розказував, а часом розмовляв з своєю жінкою і з дітьми, неначе вони стояли перед його очима. В середу уранці теж йому полегшало, опять устав. А тут, як почули люде, що дід занедужав, зо всього села понаходили прощатся з ним. Кланяються йому до землі, цілують йому руки, ноги, а він од них одсовується, та безжотить: „Цур дурня! подуріли, дітки! . . Чого се ви мені кланяєтесь? Яж увесь свій вік був з вами рівний! Кланяйтесь одному Богові милосердному!". З кожним розмовляв, кожному яке-небудь веселе слово сказав. Вже ми подумали, чи не одужав старий, — так у вечері знов його скрутило. В четвер вже не вставав, а в п'ятницю його запричастили, — думали, що вмер: дуже було йому важко. Галі не відходила од його, і до плащаниці не ходила. В суботу раненько наш дід знов одужав; одкрив очі та й пита: „Який сьогодні день?" — „Субота," кажем. — „Субота!" скрикнув: „так

іще раз на своєму віку почую, як заснівають Христос воскрес!" Далі злив з грудей мідний хрестик, підіймав до себе Галю та й каже: „Добра моя дитино! Отсим хрестом благословила мене мати на довголіття, а я тебе благословлю і на щасливу долю. Нехай вона так тебе шанув, як мати свою дитину, щоб ти хати своєї не покидала і діточок своїх не ховала. Ї в мене ще й другий хрест, напівий, дуже важкий, — сього нікому не zostавлю, німму його з собою і на той світ: сим хрестом, як ключем, одімкну я собі врата в царство небесне.“ Слухаючи діда гірко плакали, а особливо Галя — так і обливалась його руки сльозами. Та подивіться, вона й тепер плаче!

И глянувши на Галю, вона усміхалась до своєї дитинки, а сама рукавом утирала сльози.

— Глянувши на пані хлипання, — знов почав хазіти, дід і каже: „Не плачте, дітки; колиб ви знали, як мені легенько на душі, тоб од радости смілились!“ Тут повносили паски і папушники, що напекли їх празнику, а дід побачивши й каже: „Не буду вже я завтра з вами розговілятися, розговіється моя душа на тім світі!“ І багато ще дечого розказував, так всегож не згадаєш.

— Оттак розговорював та й заснув, і проспав аж до вечора. Пізенько вже, як Ді і пі і л почали, прокинувся він та й пита: „Чи не благовістили до утрєні?“ — „Ні,“ кажем, „ще рано.“ Знов розгорівсь, та менше проти вчорашнього, тільки якось важче став дихать. Лежить, лежить і схопиться, та й забубонить: „благовістять, благовістять!“ Оттак кілька раз схоплювався: усе здавалось, що дзвонять до утрєні. Аж тут і справді почули благовість. „Ну,“ каже, „дітки, тепер несіть мене до церкви, бо сам не дійду!“ От ми положили його на коц та й понесли. Хотіли були у церков унести, так не схотів: „посадіть мене,“ каже, „біля дверей.“ Посадили,

піддержують його, з одного боку моя жінка, а з другого Галія. А тут зібралось того народу, кругом діда обступили і в церкву не йдуть. Далі, як дочитались до Христа, пішла процесія кругом церкви. Звісно, обійшли три рази і стали біля дверей. От піп і возгласив: „Христос воскрес!“ а дід в одвіт: „воістину воскрес!“ Тільки заспівали дяки, і понеслися за попом у церкву, а дід до моєї жінки: „Кумо,“ каже, „давай свічку: будемо вмирати!...“ Ухонив ту свічку, схилився на груди Галі, та її оддав Богу душу. Таки почув, як заспівали: Христос воскрес!..

— Понесли діда живого, а принесли мертвого. Усякому хотілось хоч трошки пронести його, аж бились ханаючись за коц. На четвертий день поховали діда; всі дні народ не одходив од хати, непаче як гульбище було; не ходили і в корчму, ні на качелі, — тут і гуляли, діда згадуючи. А похороши, як би ви побачили, які бучні були: і паців так не ховають. Зо всего села напесли усякої провизії, трупків, грошей!... Ховали діда як козака: за трупою несли ратище, фузію, вели коня; а як опускали у яму, то стріляли з мушкетів і рушниць!..

Вечор був тихий, теплий, ми й пішли на кладовище поклонитись дідовій могилці. Здалека побачив я на горі кладовище, оточене високими вербами і тополями. По середині, ізза вітей вікових лип, виглядувала убога церковця. Ми ввійшли у похилу браму під повіткою і пройшовши кілька ступнів по дорозі, опинились біля високого хреста. Тут була могила Кіндрата Тарасовича, з боків обложена дерном, а по середині, на грядочці, розрослись чорнобривчини, конвалія, а кручені паничі оплутались кругом хреста і дрались аж до самого верху.

— Хто се насіяв квіток? — спитав я.

— А комуж більш, як не Галя, одвітив хазийн.

— Сього року не я одна сіяла, — обізналась Галя: — і Кіндратко помагав (так звали її хлопчика), їй же Богу правда! Бачить, що я загібаю, — воно й собі теж рученятами загібас!... — Галя притулила дитину до серця і стала її цілувати.

Ми посідали біля могилки діда, та й стали агадувати, який то він був веселий та втішний. Згадали не одне його оповідання, не одну його шуткерию, і дуже сміялись.

Оттак, як бачите, — каже хазийн: — прийдемо сюди, на дідову могилу, і плачемо і смісось. Вічна йому пам'ять!... Е, побачилиб ви, що тут діється на великдень!... Ми помипаємо діда у той день, у котрий він Богу душу віддав, а опріч того, на самий Великдень після сльози, усі миряне сходяться сюди на кладовище, і христосуюсь з дідом. Деякі там тут біля могилки і розговляються і гуляють; буває так, що у корчмі менше людей як на кладовищі. Люди кажуть, що весело було живим жити з дідом, а як умер, то й мертвим весело з ним лежать.

Прощаючись з дідовою могилкою, у кожного тремтіли на очах сльози, а у Галі покотились юши, пеначе порвалася нитка жемчужного намиста.

Слухаючи, що розказували хазийни про поминки діда, і галнувши на сльози і жалі добрих людей, якось весело зробилось у мене на серці.

„Не сирота той,“ подумав я, „кого Бог наділив чужим серцем і теплою душею. Наплодять вони тому чоловікові добрих діл, як добрих діточок, — буде кому доглядіть і втішить на старість, буде кому і після смерті справить по йому добрі поминки.“

Прокіп Іванович.

(Ганні Івановні Стороженко.)

I.

Нема вже теперечки таких панів, як колись були!... От хоч би й наш покійний пан, — понали йому, Господи, царство небесне! — на всю губу паном був, а між нами, простим людом — рідним батьком!.. Які теперечки пани?... кат-зна, на що попереводились!.. Ні він тебе не арозумів, ні ти його! За цілісний рік і разу не лучиться його й побачить: прибіжить з Петербурга, ухопить грошенят, та й знов у Петербург. Та ще чортика їх навчив у карти грати: програ, що в закрамах, та й продас, що має ще вирости на той рік! Знай — пише до управителя: присилай грошей; а той і дере, і цунить, і канючить, не з кого, як з своїх же людей. Деколи, кажу, хоч і приїде на ільких там днів, то й не ходи до його: тільки на поріг, так зараз тебе лакиза й жене в кантору.

А в канторі — яку тобі пораду дадуть? вилають та в три-вирви й проженуть. А до старого пана хоч у почі, було, приходь, вислухас тебе ласкаво, і пораду дасть, і чого попросиш наділить. Не цурався він і нашого

товариства: було, прийде і на весілля, і на хрестини, та, одкинувши на бік своє панство, гуля з нами, було й винс собі на здоровя, так що молодичі і дівчата візьмуть його на руки і однесуть у будинок. А лучалось, як було за що, то й вибс; а трапиться як ледащо, то й прожене.

Іди собі, ставке, на всі чотирі: не треба мені ледачого чоловіка; ти мені і на все село недобру славу нагониш.

Затеж, було, і чужі поважали наших селян; і судові не дуже перед нами кириш гнули, — а наші боялись гірш, як ми, прості люде. Комисар, було, приїде та не зна, на яку й ступить, з якого слова і мову почать: тільки, було, що не так, то й вижене. Що ти з ним будеш робить? на його й суда нізкого не було: намістнику родич, генерали йому товариші, — сказано дуга! А багатир який був: кілька хуторів мав у полтавській, в харківській губернії, а тутечки — того степу — щоб я пропав, коли й на доброму коню за тиждень обїден: од річки Глибокої аж до річки Жучихи — все наше було. По сусідству, чужі гурти і отари скрізь паслись по наших стенах. Інколи поїде пан полювать, то вони, угледівши, й почнуть переганять на свою межу, — то пан і гукне:

— Не займайте! нехай пасуться; буде й мені і вам!

І в косовицю, — хто схотів, той і косив; не так, як теперечки, що часом і своєму чоловікові не дадуть накосити трави. Е, тоді гарно тутечки жилось, — свята була старовина!. Я зазнаю сей край, як він тільки що заселявся. Ми саме тоді з покійним Прокопом Івановичом прийшли з Січі, як тут тільки що почали будуватись.

Давно вже се діялось, аж у той рік, як зруйнували наш Кош, а здається неначе вчора минуло: так воно живо перед очима. Ось як воно було.

Після того, як одчахнувся од султана кримський хан, слобожане почали селитись по станах, стали забирать і наші вольности, землі, — не так прості люди, як ті підданні. Запорожні пераз давали їм прочухана: отоді-то й Гарина на Орельні уцоложили, та не його одного, — і других посіли на капусту. От і стали жаліться на нас, запорожців, що й самі не користуються землями, і людям боронить, неначе та собака, що лежить на сні, ані сама не їсть, ні волю не дає. А тут ще роздратовали того Кутемку, світлішого: бачите, пристав він до нашого товариства (тоді ще й Грицьком Нечосою його прозвали), — так, кажу, хоч і пристав простим козаком, а хотів по своєму орудувать всім Кошем, а Січ йому й не покорилась. От він і подарував Кошу з чистого золота кіш, та ще й з кришкою. Старі козаки тільки ганюли на ту кришку, — так в один голос і сказали: „покрижк і нас лиха година!“ Так воно й сталося! Незабаром, саме на Зелені святки, прийшов з московським військом генерал Текелій, і огласив волю цариці: що кримський хан угамувався, і що нам, запорожним, нічого більш тутечки робити, — так щоб ми йшли ік Чорному морю битися з Черкесом, а землі наші пелено роздять під городи — панам і слобожанам. Боже мій милий, що тоді діялось у нашому Кошу! Спершу хотіли були боронитися, а далі зібрали раду, а на раді розбились на дві половини. Одні казали, що гріх проливать християнську кров, і згоднялись покоритися цариці; а другі не сходили: посідали на чайки, та й поплили до султана. Були й такі, тільки не багачко, що не пішли ні до Чорного моря ні до султана, а повернулись на Україну.

Прокій Іванович був тоді нашим курінним. І що то за козак з його був!... Скільки на світі живу, а другого такого чоловіка не лучалось мені бачить на своїому віку. Розумний, чулий,

правдива, щира козацька душа, без помети й користи. Всі його в Коні поважали, всі слухали, хоч такий нализий був, як той порох: тільки що не так, не по правді, то й очі заблищать і за шаблю хапасться, на ніж полізе. А з себе — який козарюга був! Високий, сановитий, очі як небо сині, прихмурені чорними бровами, вус чорний аж вилискується: глинею на його, то пеначе очі до його прилипають. Не було в його ні роду ні племені: наш такий січовик Печина привіз його з якогось зімовника по сьомому року: в Коні він і виріс, тут і загартувався. Отож як стали розходиться січовики, й й питаю Прокія Івановича:

Кудиж ти помахдрусн? чи до Чорного моря, чи до султана?

А він і каже:

— Не лаявся я з Черкесом, то й битись з ним не хочу; не кланявся султану — і кланятись не буду: а піду собі на Вкраїну, куди мене доля приведе. А ти, Грицьку, — пита, — куди підеш?

— Туди, — кажу, — куди й ти, коли даста твоє, приймеш мене за товариша.

— Друзе мій, — одказав Прокій Іванович, положивши мені на плечі руки: — між з тобою давні товариші, а теперечки в нашому сирітстві будемо рідними братами!

За два тижні після того, як прийшли Москалі, наш Коні зовсім опустів. Деякі, кажуть, помахдрували із Чорного моря, а другі посідали на чайки, та й гайда до султана. І ми з Прокієм Івановичом хотіли вже рушати, а тутечки, мені на лихо, змечивсь мій кінь, — так Прокій Іванович і каже:

— Ніший кіньому не товариш: нема в тебе коня — не треба й мені; та теперечки вже не до коней: треба братись за волів.

У той день, як нам рушати, подарував він свого коня і роздав броню: кому шаблю, кому

пістолі, кому гвинтовку. От як теперечки його бачу: побілів як крейда, у грудях дух спирається, у серці кипить, а сам усміхається. І я теж оддав свою броню; тільки її залишили собі по чингалу, про всякий випадок, од звірюки. Далі пішли на кладовище. Прокіну Івановичу схотілось попрощатися з покинутим нареченим батьком. Прийшов, вклонився його могилі, та й каже:

Прощай, батьку! Думалось і мені дити поруч із тобою, та не привів Господь. Не прийду вже сюди захистити твою нічну хатину; може через кілька літ і хрест твій здіймуть на підвалину, скотина топтатиме твоє чесне усипалище, а може поставлять тутечки пинок і шикуватимуть жидівські пархи.

З кладовища ми переїхали у човні на другий берег Дніпра, зійшли на гору і глянули на Коні. Як на долоні перед нами! — зовсім опорожнились: де-не-де побачили козака, і куріні порозвалялись, другі зовсім розібрані: тільки стоїть одна церковця, пеначе стара пенька, випроводили діточок і попрощавшись з ними на віки вічні. Прокін Іванович унав на коліна і став прощатися з Січчю. Що він казав — не пам'ятаю, та й не чув: так важко стало! здавило серце, пеначе обцеськами, не стямився, як і сам унав на коліна і, вже не знаю з чого, став читати: „лиші отпущася раба твоего, Владико, по глаголу твоему, со миром!“ Хоч, правду кажучи, і не було того миру, та вже, бачу, так уста промовили одхідну молитву нашому бездольному козацтву. Устали, обились, кріпко при-тулились один до одного, і гірко заплакали.

— В перший раз, як живу на світі, — каже Прокін Іванович, — отсе заплакав!.

— І я в перший, — кажу.

Було для чого і приберегти сю саблю, каже Прокін Іванович. — Теперечки ми, Гриньку, не січовики, не лицарі, та все-таки чесні люди:

своє оддані, та чужого не загарбали! Ох, казко, казко, і не вимовни: здасться, як би все те лихо, що на серці, вихопилось словом, то й камінь, почувши, тріснув би і вилив з себе рідник сльоз.

— Так, — кажу, — так! Та прихилившись один до другого, плачемо.

Ще раз глянули на Коні, поклонились на всі чотири, перехрестились, та й пішли. Ідемо мовчки; у кожного одно горе на думці. І не чулись, як пройшли верстов з десяти, от и й питаю у Прокіпа Івановича:

Кудийк ми се простусмо? коли на Самарську паланку, то треба повертати у ліву руку...

Ні, — каже Прокіп Іванович, підемо за Береку, у слободи; тамечки, какуть, не дуже ще розплодилось тих підшанків. По дорозі зайдемо у Призів зімовник, десь за річкою Самарою, — одпочинем, та й підемо ік Дощу.

На треті сутки дійшли ми до річки Самари, і заночували в зімовнику старого Кукси; колись і він був січовиком. Од його почули ми, що, по тім боці Самари наші розмежовують землі, а туди далші, ік Орельні, вже і селяться. По-считавши дорогу до Приза, перенесли Самару і пішли собі горою. Не пройшли й п'ятнадцяти верстов, як почались будовання і де-не-де стояли повисопувані стовби, — себ то межі.

Глинь, — каже Прокіп Іванович: — не Продай сину! Вже й будуються; а ми, дурні, боропили сі землі не вік і не два, кровю нашою поливали і кістками огорожували!

Аж почервонів з досади! Де прийдеться до-ріжка побіля будови, то й кровіка дасть, а обійде. Над вечір прийшли ми до Приза. Не дуже зраділи побачившись; мовчки привітали один одного, — ні один з нас і не пугукнув: бо й Приз вже знав наше лихо. Так і в хату ввійшли; посідали, попурились; ніхто й пари з рота не пустив. Та

вже прийшла жінка з городу і заторохтіла: „відкіля й куди?“ От і ми почали розмову.

— Який його враг і сподівався, — озвався Приз, — щоб таке лихо сталося, — нехай йому аби-що!.. У нас вже чутка була, що тебе, Прокопе Івановичу, оббірають на старшину; а теперечи, глинувни на тебе, серце кровю обливається: нема вже й того коня, що носив тебе, як на крилах, і шаблі, що не одну татарську голову зчесала, і pistolin з котрик птицю бив на лету!

— На все воля божя, — одказав Прокіп Іванович: він нас возносить, він і смириє!

Стали теревені гнуть, давшину згадувать. Потрошки-потрошки і розбили свою тугу; тільки де-коли, як нагадають про панів, то Прокіп Іванович і на виду зміниться, і насупиться. От, дивлячись на се, Приз і каже:

— Е ні, Прокопе Івановичу! не всі пани одним миром мазані: с між ними й добрі люде; оттамечки, де була Дорошова пасіка, дарма що пан, а добрий чоловік.

Так куди! як крикне:

— Брехня, тричи брехня! Зроби, — каже, — доброго чоловіка паном, то й буде з нього ледащо!

— Щож, Прокопе Івановичу, — озвався й я: — аджеж і у панів є душа?

— Така душа... — гримнув.

Не стали з ним і спориться. А тим-часом Призиха поставила нам знатну вечерю: тетерю з загребани, галушки з постромою, милай, глечик варенухи, пляшку терпівки, оковитої. Ото ми їмо, запиваємо; піщии й вигадки й сміхи, та й заспівали нашу запорозьку:

Ой Січ — мати, ой Січ — мати,

А Великий Луг — батько.

Гей, що в Лузі добре заробити,

Те у Січі пропити.

Веселі люде були запорожці! Здається, й на світі не було їм рівних, і до кінця світу таких вже не буде!

Передпоявни, рушили даліш, як розказав пан Приз, на Дорошову пасіку. Ще сонечко височенько стояло, як ми дійшли до тієї пасіки. Дуже подобалося нам те місце: у широку долину з обоїх боків зішлись дві балки; річка розлилась плесами, як добрі озера, з лиманом, а серед того лиману острів, вкритий лісом; отесж і вона, та Дорошова пасіка. Дивимось: з верству од лимана, понад річкою, починається будова, ціла вулиця вже застроєна, а з краю — панський будинок. Дійшли до села; недалечко од панського двору стоїть на одній хатка, а на призьбі сидить старий дід. Десь був дуже жаркий; признається, такі трішки й притомились, — от я й кажу:

Можеш ми у сій хатці заночувати?

— Нехай вона крізь землю провалиться! — сердито одказав Прокіп Іванович: — от, стапу я в панській хаті ночувать.

Ну, кажу, спочинемо трохи, папемось свіжої води?

А дід чує нашу розмову, та й каже:

— Та коли завгодно, то й перепочуйте; па те пан і хатку сю поставив, щоб було де одпочити переходним. Буде що й повечерить.

— Се, каже Прокіп Іванович дідові, — твій пан припаду поставив, щоб приманювати людей, як бувас годують хлібом рибу, щоб більші її ніймать.

— Ні, — каже старий, — пан пан нікого не прийма, хіба вже добре кого знає; а сі, що бачите селються, то се пані люде, з Великих Будиц.

Бачу, твому пану жалко, — каже Прокіп Іванович, — уділить сіромі няматок тієї землі.

— Ні, не жаль, — каже старий: — наш пан — добрий чоловік, поздоров його Боже, а боїться, щоб не нахилилось яке ледащо, злодій або розбишака.. Та от і сам пан іде.

II.

Озирались, дивимось: іде повагом високий, сановитий чоловік: панка на йому з кримських емушків, в синьому беніметі, блакитних штанях і жовтих чоботих. В одній руці палиця, а в другій здоровешна пенякова люлька. Так йому буде літ під сорок; ніс закарданувився, довгі вуси, а очі карі, великі, — так і блищать. Підійшов до нас, доторкнувся до панки та й каже:

Здорові були, пани-молодці.

Здрастуйте, добродію, — кажу.

А Прокій Іванович тільки кивнув головою і похмуро на його дивиться.

— Відкіля, люде добрі? — спитав пан.

— З Кона, кажу.

— А що там чувать?

— Що чувать? — кажу, та й зітхнув.

А Прокій Іванович і каже:

Нічого не чувать, нікого й не видать, бо всіх розігнали, спасибі таким панам, як і ти!

Брехня! — одказав пан: — не панам дякуйте, а нашим січовикам — злодіям, розбишакам, що по шляхах чумаків обдирали та різали людей; дякуйте тим, що й теперешні ще по паланках на перехрестях кістки їх крутяться на палих та мотаються на шибенцях. Теперешки,

каже, — ні з ким вам тут битись: то коли хочете зостаться лицарями, ідіть їх. Чорному морю і бороніть хрещений люд од Черкеса, а не хочете, — зоставайтесь тутечки чесними пахари-ми, а не чорт-батька-зна чим — розбишаками.

Почувши сю відповідь, Прокіп Іванович трошки збенетеживсь, аж занарився; глибоко мені в вічі, піби' пита: що мені йому казати?

— Щож, — кажу, — Прокіпе Івановичу: се й ти пераз казан, бо правда, так воно й є!..

— Нехай буде й так, каже Прокіп Іванович: так деж нам селиться, коли пані всю землю загарибали!

І се брехни, одказав пан: і десятої части не забрали; хоч би вас у сто раз було більш, то й тодіб знайшлося землі, де вас опоселить.

Хоч би в тисячу разів було більш землі, крикнув Прокіп Іванович, то й тодіб усе загарибали, бо у панів очі більш черена! На себе озирнись: ти один, а скільки землі захопив!

Тут вже й пан трохи припинивсь; сюди-туди, а далі й танке:

Щож, козаче, правда твоя, чимало таки захопив, так не для себеж одного: роздам децю добрим людям; коли хочеш, і тобі дам, бери.

— Не треба мені панських подарунків, сердито одказав Прокіп Іванович: -- буде з мене й того, що мені Бог дасть!

Дуже розсердився Прокіп Іванович, вже й за чингал хапається; та й пан став хмуриться; думаю собі, щоб ще не полаявся: тоді вже й не здержав Прокіпа Івановича, бо кажучи вам завзятий покійник був. Коли пан усміхнувся та й каже:

— Ну коли не хочеш од мене землі то покоштуй мого хліба-соли; ходім до мене: повечеристе і одпочинете.

— Не хочу я твого й хліба коштувати — гримнув Прокіп Іванович махнувши рукою: -- подавись ти їм!

— Гріх, козаче, — озвався пан, — гребати хлібом божим та й тим чоловіком, що тобі його подас! Коли ти не подавився своїм словом, то

я не подавлюсь тим хлібом, що од щирого серця хотів з тобою поділитись.

Розумне і чуле слово нана опамитувало Прокіпа Івановича.

— А що, Грицьку, — каже схаменувшись: — здається, я вже дуже забрехавсь? — Далі протиг до нана руку та й каже: — Не сердься, добродію! Як би ти знав, що в мене оттутечки (приложив руку до серця), тоб простив дурня!...

— Знаю, козаче, знаю, каже нана, та вже од жалю не pomoжеться: так воно буде, як Бог дасть. Ходім же до гурту.

Узяв нас за руки та й повів. Тільки ввійшли на двір, а кінь у конюшні і заржав.

— Бач, собачий син, каже нана: — зараз почув козака — оживається! Се, — каже, — привели мені жеребця аж із самісінької Кабарди: важний кінь! А нуте, хлопці, — гукнув на конюхів: виведіть лишень Папу.

Та й кінь же був — отой Пана! Тенеречки і коней таких чорт-ма. Медві два чоловіки вдержать: так на двох ногах і ходить; шия мов у лебедя, хвіст до гори, поздрі хоч кулаки засовуй, з очей искри, синюються! Мاستю був він білий, пеначе з срібла вилитий: як повернеться проти сонця, так од нього і сяє. Як глянув на його Прокіп Іванович, то й про Кош забув.

— Понустіть повод, — кричить на конюхів: — дайте волю, нехай басує!

Далі, не втернів, — до жеребця: пу його оглажувать; то біля вуха почуха, то по спині полизка, під животом погладить; от жеребець притих, став як улананий.

— А давайте, хлопці, уздечку, — гукнув Прокіп Іванович.

Чи не хотілось тобі, — пита нана, на його сісти? Крий Боже, — каже, — він нечук; на йому ще й муха не сиділа!

— Хіба я дурний, — одвітує Прокіп Іванович, — щоб сісти на нечука.

— А сам держить коня за перенісся і узадеңу пакидус, вже й нузда: далі зібрав повода, за гриву, сік!.. як там був.

Пускайте! крикнув.

Пустили, — так жеребець догори й піднявся, пеначе стовб; як стрибокє раз, удруге, пилг через канаву, і покотив сіільки видко стеном, мов на крилах. Всі повибігали за ворота, паш перелякався, бє об поли руками та бєлькотить:

Ох мені лихо, щоб ще не скинув та не лби!

— Не бігтєсь, кажу: Прокіпа Івановича і чортина не скине!

Дивимось: збіг па гору, та й почав круги завдавать то в ту, то в другу сторону, та умиливші добре коня, і поверта до нас вже рєсєю. Поїздив ще по двору, та й зліз.

Ну, Прокіп Іванович, каже паш: паликав же ти мене здорово! Я думав, що він тебе і па той світ занєсє!

— Е, па такому коню, — одказав Прокіп Іванович, па той світ не поїду: чорти одіймуть, бо в їх такого нема.

Повєселішав, вже й жартувать став. Посідали па рундуні, смісмось, а тут почали чай розносить; паш і підбавив в паші чашки рому; а Прокіп Іванович поконтував та й каже:

— Це бісові паші, Гриньку, який смачний трукєк вигадали: такого і у нас у Коні не було...

— Не було, кажу.

Випили по другій і по пятій, і стали вести розмову. Прокіп Іванович розкаже, як ми Татару дунчили, а паш; як бились під Маргами та Кагулом. А тут з села стали люде наверхаться: один просить лісу, — не стало па хату; другий хліба, той горілки. Бог сина дав; тому грошей треба. І щож? Хтоб чого не попросив, пі в чім пікому не було одказу. Як вже дуже смеркалось, виїхали ми в будинок; тоді в ньому було

тільки чотири світлички: у двох жив сам пан, а дві пустували, про великий випадок, для гостей. Незабаром подали й вечерять, — понаставляли тих потрав. Чого там не було: вареники, млинки, жарений дріхвич, смажені в сметані карасі; а трупків і не перелічую: наливки, запіканки і біломорські шини. Прокіп Іванович їсть і не, та все, знай, лас панів:

Не бісові пани, Грицьку, — каже, — як же вони смачно їдять! Тим-то вони такі й гладкі, од того їх і поважкують, бо люде, як ті собаки: хто їх добре годус, до того вони й лащуться!

А пан слуха та регочеться: так йому подобались ті щирі жарти. Після вечері повів нас пан на другу половину: дивимось, дві кроваті послано.

Ну, одпочивайтеж, — каже: на добраніч вам, а завтра ще погуляєм.

Прокіп Іванович хотів був подякувати папа за хліб-сіль, щоб рано, за холодка, рушити в дорогу, — так куди!

— Не пушу, — каже, — не пушу, і не турбуйтеся; завтра неділя, одпочинете, а в понеділок з Богом на всі чотирі.

Як пан вийшов із світлиці, Прокіп Іванович і каже:

— У перший раз, Грицьку, довелось мені побачити пана. Коли вони усі такі, та хоч і половина, то нехай вони здорові будуть!

Нехай, — кажу.

Щира душа у цього пана, каже: — скільки не приходило людей, усім пораду дав!

— Усім, — кажу. — Та й послули.

Та як і послули! непаче мертві. Віконниці, бачите, позакривані: ні сонце у вічі не лізе, ні мухи не кусають, — от ми й заспались; та вже пан сам прийшов і нас побудив.

Вставайте, каже, вже нерано; напьемось чаю та підемо на обід риби піймать...

Та й риби тієї тоді було, батечки! тепер і приволочкою того не підмаєш, що тоді волоком!.. Та тоді усього було біляш: і звірі, і птиці. Не протягли і трійох тоней, як повнісіньку повозку наклали; і риба не аби яка, все вириазуб, коропи, карасі. Од плеса зайшли ми в лиман.

Се, каже пан, у мене святе місце. Тутечки була Дорошова пасіка; сезь він своїми руками і дерева напасажував. Старим вже сюди приїшов з Січи, і щось було непросте: після його позоставались денні й книжки і вірші.

Чули про його і в Січі, кажемо: — хоч він там був не за нашої пам'яті.

З лиману пішли ми по селу. Денні хати вже збудовані, а другі ще будуються. Зайшли до Івана Могильного, до Пилипа Палянички: такі з них багатирі! теперечки і людей нема таких заможних. Потім виїхали на вигон; дивимось, загнудась річка, пеначе шил лебедина, а напроти простяглась балка з байраками.

— Оттутечкаб, каже Прокіп Іванович, — хату поставить.

А пан глянув на Максима Базилевського (тоді він прикаачикував), та й каже:

— Збудувать на сім місці хату на дві половини з кімнатами, та й другу поруч поставить.

Пройшли дальш, аж щось їде у бричці, а пан і каже:

— Се мій приятель і сусіда, Василь Васильович, добрий чоловік.

Поздоровкались; а Василь Васильович глянув на Прокіпа Івановича та й питає:

— Що се в тебе за січовик?

— Се, — каже пан, — такий у мене чоловік, що усіх нас зашморгнув би на один мотузок, та й повісив на шибениці!

— Можеб деяких і зашморгнув, — озвався Прокіп Іванович, — тільки не тебе: за такого пана, як ти, і голову мою зложу, поздоров тебе Боже!

А Прокіп Іванович такий був чоловік: як кого не злюбить, то вже йому про його і не нагадує; а до кого прихилиться, то з душею й тілом.

До обід винили чарок по пістє гданської горілки, та й за обідом хлюпались у тих наливках і біломорських винах, як жаби в болоті, і повставали дуже веселенькі. Пістє обід спочили трохи і знов почали кружати. А тутечки понаходило з села людей, і старе і мале, дівчата, молодіці: на яку не глинь, такі гарні, матері їх біє! Викотили людям бочонок горілки, меду, заграла музика, танцюють, співають, регочуться: так весело, кажу, що й розказать не можна. І ми такі повпивались, особливо пан з Прокіпом Івановичом: сидять собі вдвох, підуються і плачуть. Далі пан і каже:

— Не покидай мене, Прокіпе Івановичу, останься! будемо жити, як рідні брати!. Я, каже, — круглий сирота: жінка моя вмерла, діточки мащенські, та ще й дівчаточка; ні з ким мені і душу одвести. Меніб треба оттакого щирого чоловіка як ти.

— Зоставсяб, — каже Прокіп Іванович, — так не можнаж покинуть товариша.

— Якого? — пита.

— А Грицька, — каже.

— Та й він зостанеться, — каже пан; — і йому буде добре! Грицьку, — гукнув до мене: — чи зостанешся з нами?

— Як завгодно, кажу, Прокіпу Івановичу: де він, там і я.

Вдарили по рукам та й обнялись!

— Ну, пехай же, — каже пан, будуть ваші й хати, ті, що сьогодні, в добрий час, звелів будувать; ти, Прокіп Іванович, — каже, — будеш у мене приказчикувать, а ти, Грицьку, отаманувать.

— Ні, — каже Прокіп Іванович: пехай він буде кляшником, бо він трохи письмений.

Оттак то, з того часу Прокіп Іванович став приназначником, а я єдиноминком. І як то воно шпарко здійснює! Вчора ще Прокіп Іванович був немилосердний до панів, а сьогодні і сам панським став! Як кажуть: посмілась верна болоту, та й сама в болото попала!.

Як почули дєнки з наших січовиків, що Прокіп Іванович записався у пана, — і вони поприходили: просять, щоб пан і їх до себе прийняв.

— Щож ви будете у мене робить? — пита пан.

Один каже: Я буду за трьох їсти твій хліб.

Другий: — А я співати!

Третій: — А я танцювати!

— Добре, — каже пан, — добре! Їкте на здоров'я, співайте і танцюйте.

Що за втішні та веселі люде були запорожці! А як з них робітники: один за трьох робив. Та яка тоді і панщина була? Ігрище. Наступить косовиця, то непаче обозом стоїмо в стєну; і пан з нами. Роблять дєнь, і до півночі не вгамуються: регіт, сміхи, співають, танцюють; і втоми не знали, бо тоді душі були у них нетомлені.

Після як жив пан палагодивсь їхати у Будища. Раз зайшов до мене в амбар та й каже:

— Як бачу, то тутечки нема суженої Прокіпу Івановичу; якось він чортом дивиться на наших дівчат.

Та він, — кажу, — і дівчат добре ще не бачив, соромиться: сказано: січовик!

— Ні, каже пан: нема таки нам тутечка й пари. Поїдьмо в Будища, то хіба там вже вас ожєню.

Як зволите, — кажу.

Після сього швиденько зібрались, та й поїхали в Будища. Прокіп Іванович сів із паном у калєсї, а я з Сенькою кухарем в бричці. Знатний був з нього кухар, — так не проливав же чарли козак: ніколи було так напигається, що й пан

голодний сидить; затеж, було, й парили його добре. — так не кавайсяж.

На третій день і в Будинах стали. Гарне містечко; чимало там козаків, і панів до чорта: щодня, було, і обідають і вечеряють у паного пана. Їзих тоді панів не довелося побачити!.. Були між ними й добрі люде, — от хоч би Хведір Павлович Мищенко, царство йому небесне! важкий був чоловік: ходив він у кунтуші з карабелсю і чуб собі підголював. Було, прийде до нас (а в нас був особливий покій) та й лас панів за те, що вони обіздають своїх людей.

Щоб я пропав, коли брешу! Деж ви теперчки таких панів побачите?

III.

Окріч панів, що поділі зо нього містечка збирались у панський двір козаків і прості люде. Викотють було їм по бочці горілки, меду, пива, музика грає — та яка ще музика: скрипки, цимбали, пицалки, бубни, а басюка на весь двір, мов той бугай гуде у болоті: от вони й гуляють і танцюють. А дівчата, як би ви побачили, які тоді були! одна в одну! Теперчки, Бог його зна від чого воно, і дівчат таких нема! А найкращі між ними були Уліна Голубівна і моя Оришка, особливо ся Уліна: висока, огрядна, на виду біла, а коса, як гайворон чорна, аж до колін; око каре, лесе; гане на тебе, то неначе по коліна в землю втопить: стоїш як теленень, та тільки очима дупасиш. А одєжа яка: стьожки за траву ханяються, грєзетова або сдаманикова юбка, шовкова плахта, виступні золотом вигантовані, а на ній гранати, коралі, дукачі — як жар горить.

Нігде правди діти, — пераз я зачінав мою Оришку, — так куди! і не дивиться на мене

вряжа дівчина, все на Прокіпа Івановича поглядує; і Уліна теж до його бісінзи пускає; а Прокіп Іванович од них, як од сатани, і руками й ногами! ні до одної не підступив, не то щоб котру зачепити. Однак, як було хто нагадає про Голубівну, то й занариться; а як прийде вона в двір, то ізза дуги пильно на неї дивиться: видно вже було, що вона таки торкнула його за серце. Так що вже пан не робив, щоб їх спарувати, нічого не вдіє; — хоч і не кажи Прокіпу Івановичу: махне рукою та й слухати не стане. А бідна дівчина так вже закохалась, що аж змарніла; не тільки у неділю приходила, і по буднях було ходить: набере дівчат, та побіля двору і розхожують собі співаючи. Що тут на світі робить? От пан і намовив Уліну зробити таку штуцерію, щоб вона од себе прислала дівчат, неначеб старостів, сватати Прокіпа Івановича. Спершу соромилась небога, одмовлялась, та вже до чого кохання не приволодить! Та й вряжі дівчата не хотіли були йти в старости: так вже пан своїм звелів, обіцав червоні чоботи подарувати. Оттож, кажу, як намовив, і приходять дві їх: такі гарні, добре убрані (а ми з паном саме пємо чай); от вони вигленились, положили на стіл хліб із сіллю та й кажуть:

— Бувайте здорові, пане, пошли вам, Господи, усякого щастя й здоров'я!

А пан буцім нічого не знає, — до них:

— Спасибі! сідайте, щоб усе добре сідало. А що скажете?

— Ми йшли побіля вашого двору, — зацокотіли дівчата, — та й до вас зайшли.

— Спасибі! чогож вам треба? — пита пан.

— Ми, бачите, — знов почали дівчата, — шукаємо для нашої дівчини подружжя: так отсе зайшли, щоб спитати, чи нема у вас такого парубка чи козака?

— Як нема! — каже пан, кинувши оком на Прокіна Івановича: — подивіться, який орел сидить!

Такого, — кажуть, — і треба панній дівчині!

— Якаж се дівчина свата мою панну?

— Уляна Голубівна, — кажуть.

Почувши сєє, Прокін Іванович ніс схопитися! щось хотів казати, захищавсь та й слова не промовив.

— Кат-зна що вигадусте, каже пан: — хібаж дівчата сватають козаків?

Так колиж, заторохтіли дівчата, ван Прокін Іванович — не дурно ви його панною звете — жахасться дівчат, як локана дівка парубків; так отсе, бачите, і свата вже його сама Уляна.

Як так, — каже пан, то я согласний: вона брана дівчина і чесного козачого роду; та не знаю, чи схоже моя панна. Покличте лишень вашу Уляну, пехай вона сама його спита.

Увійшла Уляна в горницю, очей не зведе, од порога не одійде; то почервоніс як маївка, то побіліс як стіна. А Прокін Іванович крутиться, як муха в окропі, та бубонить:

— Иродові дівчата, що вони вигадують, бодай їх!

Далі, узяв пан Уляну за руку і підвів до Прокіна Івановича, — він од неї; а я його в снину підптовхую.

— Та не бійся, — каже пан, пхаючи до нього Уляну: — вона тебе не вкусить; глянь, яка гарна! за такуб кралю і я не погребав; годі вам дроздитись, поцілуйтесь!

От вони й поцілувались; дивимось — а панна Уляна і слізоньки розпустила: чи вона засоромилась, чи од радости, Бог її зна. Опісля питали, так казала, що „й сама не знаю від чого“. Оттож, як поцілувались вони, пан і побіг у спальню, виносить рушники й хустку, —

те все було вже у його на-поготові. Зараз по-перевязували дівчат рушниками; далі, пан тиць в руку Прокіну Івановичу хустку, та його рукою і застромив її за пояс Уляні: себ-то молода молодому хустку подарувала.

Нареготавшись вволю, ото посідали; пан напоїв дівчат чаєм, та й каже:

— Нікомуж не розказуйте, що тутечка ді-ялось; а завтра сам приїду до тебе (каже Уляні) з старостами й молодим, і вже будемо тебе сватать як слід, по закону.

Тогож дні, над вечір, хожу я собі по двору, а Оришпа насть у хвіртку, та до мене, як крєйда біла, а очі горять.

— Сватайте мене, Грицьку, каже, — я за вас піду!

— Матері твоїй лихо, — кажу: тиж за Прокіпа Івановича лагодилась?

А вона:

— Сватайте, кажу, а як ні, то я за Харитона піду.

— Цур дурня, — кажу, — чи ти здуріла?

— Ще не здуріла, — одказала зітхнувши, — так здурію!

А той Харитон на все містечко був дурень; було як роздратують його, то він чим понади, не розгледюючи й кого, так і прощить; і пану від його пераз доставалось. А вглядить було гарну дівчину, то зараз і залицяється; сказано — дурень!

Бачу я, що моїй Оришці не переливки, — вже хто-небудь сказав їй, що Уляна йде за Прокіпа Івановича, жаль мені її, от я їй і кажу:

— Ні, мой голубонько, не підеш ти за Харитона, я тебе буду сватать!

Вона вклонилась та пивиденько й пішла собі.

На другий день збирається пан їхать з старостами і Прокіпом Івановичом до Уляниного батька; побачив мене та й каже:

— Ну, Грицьку, теперечки і ти шукай собі пари.

— Нічого шукать, — кажу, — сама знайшлась!

Як сама?

Так, — кажу, — прийшла та й каже: спатайте.

— Хтож вона така?

— Оришка Пушкарівна, — кажу.

Глянь, — каже, — гарна дівчина! помагай тобі Боже. Сідай же з нами, так ми разом дві переселачки піймасмо: од Голуба заїдемо до Пушкарів.

Та й сміхує було з Протієм Івановичом на тім залицянні: вона до його, а він од неї, як од чорта: всі вже дивувались, — насилу приневолили його поцілуваться.

Чого ти, Протіє Іванович, боїшся, — питаю: — вонаж тиха та добра, як та горлиця?

— Лучше мені, — каже, — битися одному з цілою ордою, ніж возитися з сими дівчатами, — нехай їм абищо!

Од Голуба поїхали до Пушкарів, тутечки нас не чекали; стара мотала повісма біля хати, а старий щось тесав. Глянувши на нас, зараз пізнали, що старости.

— Ох мені лихо, — каже стара: — а моя Оріся як на те заведужала!

Ввійшли в хату, а Оріся вийшла з кімнати, ноги горять, а сама ледві дух переводить.

— Ні, мамо, — озвалась: — я здорова!

Далі глянула на Протія Івановича, поплотніла, ледві на ногах сердення встояла; — а пан думав, що се вона так од мене, та й каже:

— Вржеж мати мені падала понавозить сюди отсіх січовиків: вони мені всіх дівчат переполохають!

Може хто-небудь, думаю собі, — тільки не я. Зробили як слід залицяння; Оришка узяла хустку, стромляє мені за пояс, а руки дріжжать,

сльози тремтять на очах; далі поцілувала мене як мертвого, заплакала та й пішла в їдмнату, хапаючись за стіпу; і я за нею: так мені її жаль!

Орисю, дитино моя, — кажу: молись Богу, то Господь тебе й помилує, а я тебе буду жалувати і шанувати!

Спасибі вам, каже глянувши на мене, — за ваше ласкаве слово; я вам до смерті за його буду дякувати!

Оттаке-то було моє залициння!

Вернувшись до себе, зараз пан послав гонця в Полтаву, купити нам на одежу. Привезли кармашину, люстрину, позументів; отто зараз пошили нам запорозькі жупани і що треба, з степу понаводили волів, коней, і Пашу привели. Два тижні збирались, поки все палагодили, як пану хотілось; а тим-часом пан втішався Прокіпом Івановичом. Було що-дня посила за Уляною; приїде — от він і грима на неї:

Чого се ти не навідаєшся до моєї панни? ану лишень, одріж їй сорочки.

То вона й міря; тільки доторкнеться до Прокіпа Івановича, то він і здригнє, неначе його шилом уштрикнули. Або звелить змити йому голову; а ми, прийшовши з Кошу, не голили голов, от волосся й повідростало. Тільки заходиться Уляна з мителем, а Прокіп Іванович і тіка: що то сміху було!.. Однак потрошки, потрошки, та й спарувались. Не став вже він тікати від неї, сидять було вдвох, як ті голубяточка, і розмовляють. Прокіп Іванович і за білі рученьки візьме Уляну і до серця її притулить. Такий щасливий, було, й каже мені:

— Бачиш, Грицьку, як милосердний Бог павча нас грішних! не так, як дурні люде; зате, що я лаяв всіх панів, Він і послав мені такого пана, що й на землі зробив для мене рай!

— Щож, кажу, — карай Боже сим!

Через два тижні після нашого залицання нас повінчали: в один день вінчались, разом і весілля одбули. І яке то весілля було! батечки!... теперички і в панів такого не побачите. Крий Боже, що діялось!... Зо всієї околиці понаходило того люду; одної горілки випили трицять сорокових бочок, а сідальки пива й меду не перелічили. Цілісінький тиждень гуляли! А вже як поїхали з перешвою, то й розказати не можна, що діялось! В каліську запрягли дванадцять коней, по парі в простяж, перенивши хомути і посторонки стьожками і чернотим люстрином. Жінки пані з дружками і світилками посідали в каліську, а н: Прокіпом Івановичом, пан і бояри їхали поруч верхи. Прокіп Іванович на Пані, сідло і броня залита золотом і сріблом, аж сяє. Що вже той кінь виробляв! всіх людей і лякав і втішав: то підійметься до-гори і як чоловік іде на двох ногах, то стриба, мов дика коза, от-от, здається, ускочить у каліську.

Як вже одгуляли весілля і випровожали нас у степи, пан подарував нам на перше хазяйство по плугу волів, по сто овець, і по копішуку карбованців. Та і за жінками досталось таки чимало. Вернулись у степи багатирями, і там ще з тиждень добре гуляли. Е, веселе було колись життя! не буде вже такого і до віку вічного, — свята, кажу, була старовина!

Однак до мого життя довелось мені таки прикупить і лиха: моя сердешна Оринка що-день чахла, таяла, як весною сніг. Було зайде до мене в хату Прокіп Іванович, гляне на неї, та й розпитує: від чого вона так марніє? А в неї щони як жар горять, очі неначе вогнем світяться, а сама мовчить, слова не промовить, мов повен рот води. Раз, як так її розпитував, і каже мені:

— Тиб, Грицьку, оддав мені твою Оришку на кілька тижнів, то можеб вона одужала: бачиш, яка гладка стала моя Уляна?

— Ні, — одказала Оришка, — ні до кого не піду: світ покину, а свого чоловіка не покину.

Так вона і skoїлось: і году не прожила небога, — чахла, і вмерла; тихо вмерла, непаче заснула. Ніколи й не жалілась, щоб що в неї боліло, усе було мовчить. Тільки перед смертю глиннула на мене, та й каже:

— Грицьку, помолись за мене Богу; од такої щирої души, як твоя Господь прийме молитву, і помилує мене грішну на тім світі!

В слободі люди казали, що моя відика занедужала з очей: не збрехали; однак окрім мене ніхто, і сам Прокін Іванович, не знали, з чиїх очей таке лихо небозі сталося. З тієї пори, оттак як бачите, я zostaєш удовцем; хоч і знаходились такі дівчата, що пішлиб за мене, так я вже не знайшов такої, як була покійна моя Оришка, царство їй небесне!...

Озираючись на довге моє життя, гріх Бога гнівити, щоб не добре на світі жилося: спасибі і покійному пану: за трицять п'ять літ не почув од його й одного недоброго слова. А з Прокіпом Івановичом він жив, як з рідним братом. Іногді було за що-небудь заведуться і полаються, та зараз і помиряться. А нігде правди діти, частенько таки й лаялись, бо Прокін Іванович ніколи пану не влажав, і не слухав, як що звелить не до ладу. Було йому сказуть: „так пан звелів“, то він зараз і гримне:

— Слухайте пана, а робіть, що я вам кажу.

Кажу ж вам, що дуже палкий був покійник: пан йому слово, а він йому два. Раз, чорт батька зна за що полаялись: за Жиди! Поїхали ми в Новоселицю на ярмарок. Прокін Іванович, як звичайно, сів із паном у казисці, а я з Сенькою в бричці. Їдемо скоренько, — пан не любив аби-як їздить; коли, не доїзжаючи верстов вісім

до Новоселиці, нечистий пре жидівську халабуду. Стьопка фарейтор гука йому: „паді, паді, звертай!“ а в Жіда незануздані коні, ніяк їх ні зверне, ні спинить, та так, прожогом, і занесла його нечиста мати прямісінько між фарейтарних. Порвав сучий сип хамути, посторонизи, забив одного коня; от пан розсердився та й крикнув:

А пуче, хлопці, стигніть лишень вродового сина і одшмагайте його добре гаранниками!

Хлопці метнулись до Жіда, а Прокіп Іванович як крикне:

— Защо його бить? у його коні незануздані, — чортна їх зверне! а требаб Стьопці хлосту дати, чом він не звернув?

А пан не слухас Прокіпа Івановича та кричить:

— Бийте гаманове вухо, бийте!

Як схопитьсяж Прокіп Іванович та до халабуди, як гримне:

— Не руйте! я вам, сякі-такі, кишки вимотаю!

А пан до його:

— Що, ти мене, — каже, — на Жіда промінив?

— Ну його к бісу того Жіда, — одказав Прокіп Іванович, — а правди на тебе не проміняю! Защо, — каже, — його обіжати? Буде з нього й того, що він Жидюга!

Пан усміхнувся та й каже:

— Правда твоя, Прокіп Іванович, — буде з нього й сього... цур йому! Сідайте, хлопці.

Сіли собі та й поїхали, непаче й розмови між ними ніякої не було. А раз, так трохи не порізались; думали, що вони обидва казались! Щоб я пропав, коли брешу!

IV.

Як би вам так гарненько розказати, як воно і справді було? От бачите: Прокіп Іванович був собі дуже щедрий, чого не попроси — і позичить і подарує; а над панською копійчиною дрижав, і як ока свого доглядав панську худобу. Було після оранки потомлітися панські воли, а тутечка припаде посилати за лісом на Ігрень, то своїх пожене, або у мене попросить, а панських вже не займе. Та й за людьми щиро доглядав він, мов рідний батько за дітьми, батьком його й звали. Було, у кого воли адхонуть, то він йому і панськими виоре; в кого нема на посів, то й своїм засіє. Дуже доглядав він, щоб люде одбували як слід панщину, та щоб і собі робили, бо не любив лежнів. Деколи, як хто не вийде на панщину, а собі робить, то він і байдуке — погримас тільки; а як гуляє дребедуть в шинку, то й хлосту дасть. Не терпів він ще злодіїв. Боже мій, як не терпів: немилосердний до них був! Раз, в нашому таки селі, два парубки вкрали у проїзнього Москаля мішок груш; так що вже з ними не робив Прокіп Іванович, як не уговорював, щоб признались, так ні, та й пі!... От він їм і каже:

— Ну, хлопці, коли признаєтесь, то я вас за се не буду бить.

Вони й признались.

— Добреж, — каже Прокіп Іванович, — за те, що признались, я вас не буду бить, а за те, що вкрали — вибію! — І добре таки вибив.

На округи, по сусідству, і чужі його поважали; було з других слобід приходили до його судиться, і вже як він їх розсудить, з тим вони й підуть. Було Гуш, Юрівський управляючий, йому й каже:

— Що се, Прокіп Іванович, мої Юрівці ходять до тебе судиться? хіба ти тільки один між нами й справедливий?

— Ні, — одкаже Прокіп Іванович, засміявшись: — то я такий щасливий між вами!

Кохався ще він дуже у скотині, — як кажуть — охотник був: було, підбирає і парус волів. А воли тоді були не теперішнім рівня, — а як із Карпатських гір бугаїв приганяли. Так ото уродився таки у нас на хуторі на подивовишку він: здоровенна машина! роги по аршину завдовжки, коли не білий, голова й груди чорні як смола, а сам білий як молоко. Чого вже не робив Прокіп Іванович, щоб знайти під його паристого, і по ярмарках шукан і чумаків розшитуван, — нігде не знайшов; коли вже перед Великодними світками почув, що на Березі у одного пана саме такий віл є. На Хоминській хотів було він поїхати за тим волем, як приїздить пан із Будищ. А пан зімусь було в Будищах, а на весну до нас приїздить у степи. Було як приїде, то зараз і обвіжить по сусідах (а тоді панів чимало таки розплодилось) і зазиває до себе в гості. Було піде з Сенькою-кухарем у загони, намітить самого ситого вола, та й звелить убить, щоб було їсти панам і слобожанам, — бо всіх людей зазивав у двір обідать.

На другий день, після того як пан приїхав, сидимо ми собі з Прокіпом Івановичем біля комори і розмовляємо, — аж дивимось, пройшов пан із Сенькою у загони, себ-то вибирати вола. Весна того року була пізня, не було ще доброї паши, так скотина стояла по загонах. Як побачив Прокіп Іванович, що пан пішов у загони, то пеначе його що торкнуло:

— Ох, Грицьку каже, — щоб не попавсь пану на очі наш чорноголовий, бо він, собі на лихо, дуже ситий?

— Хіба пан здурів, — кажу, — щоб такого вола різати!...

— Та він на се, — каже, — дурний: йому аби ситий; у панів така мамопа, що коли смачне,

то вони й жабу з'їдять, і рідного батька! Аджеж Кутьомка йв жаб — та й нас ізгамкав!

Оттак розмовалисмо, сміємось, а тим-часом пан повертається з загонів, пройшов собі в садок, а Сенька йде в кухню. Прокіп Іванович і гукнув на його:

А якого?

— Чорноголового, — озвався.

А Прокіп Іванович, як схопиться, як крикне:

— А зась! дуля вам під щі! не дам вам сього вола!

— Як же не дасте, Прокіп Іванович, — каже Сенька, — коли пан звелів.

— Слухай пана, — гримнув Прокіп Іванович, — а роби, що я тобі кажу!... Ходім, я вам другого дам.

Пішли, на якого не гляне Прокіп Іванович, усякого йому жаль; далі й вибрав старого й худого, того самого, що вже хотіли згонцику продати.

— Ріж, — каже, — сього.

— Як же мені, — каже Сенька, — різать сього худого і старого, коли пан звелів чорноголового?

— Слухай пана, а роби що я тобі кажу! — гримнув Прокіп Іванович, та й пішов собі.

— Що мені на світі робить, — пита мене Сенька: — не годиться сей віл, — буде нам од пана велика халєпа.

— Щож, — кажу, — ріж сього: Прокіпа Івановича, тес, не переспориш.

Нічого робить, — почухав Сенька потилицю, та й зарізав сього вола.

На другий день, у неділю, понаїздили нани, понаходило і людей повісінський двір. Прийшла пора й обідать, панам накрили стіл у будинку, а ми з Прокіпом Івановичом частуєм і поштуємо слобожан на дворі, біля рундука. Коли дивимось: несе Сенька на блюді здоровенний кус мяса, — вже й насмоктався, як той чопок, диба мов не

своїми ногами, сюди й туди його хилить. Думаю собі, щоб ще не впустив: до його, піддержую, та так і внесли в світлицю і поставили блюдо перед паном, бо пан мав звичай сам різати жаренє.

— Ну, пани-товариші, — каже пан узявши ніж: — я вас сьогодні нагожую такою гавдиною, що ви подякуєте мене!

Став різати, сюди-туди — не різється; спершу здалось йому, що ніж тупий, а далі зирк на Сеньку-та й пита:

— Якого се вола зарізали?

Мовчить Сенька, тільки очима лупа.

Не чорноголового? — пита.

— Ні, — насплу прогугнів Сенька.

— Чом?

— Прокіп Іванович не звелів, каже.

— Так Прокіпу Івановичу жаль для мене й вола? — гримнув пан: нахмурился, почервонів, очі викотились. — Тривай же, я йому на пакость всю скотину вирізу. Однеси йому, — каже, штовхнувши блюдо. — сю печину: нехай він сю подавиться!

Винесли ми ту гавдину. Тільки що став л розказувать Прокіпу Івановичу, що пан наміряється всю скотину вирізати, аж бачимо — і він сам вибіг на рундук, білий як крейда, і ніж у руці.

— За мною, хлопці, — репетує на увесь двір: — ріжте всю скотину! а хто не послуhas, то я його самого заріжу!

А Прокіп Іванович підскочив до пана, — як крикне:

— Ріж мене! — я первий тебе не послухаю..

А пан і не глянув на його, — швидче до загонів, та скільки глотки репетує:

— За мною, хлопці! ріжте, ріжте!

А люде, бачите, обідали, так у кожного був ніж у руці. Як почули панський приказ та побачили, як він розлютувався, — нічого робить: так всі, скільки їх не було, побігли за паном, та й

почали різати. Первого зараз і виклали чорноголевого, а там другого, третього й десятого. А Прокіп Іванович так на пана і напіра, та скільки глотки кричить:

— Дурний, божевільний! і той дурешь, хто такого дурня на світ породив!

А пан аж зашнівся із серця, туна погами, та знай кричить:

— Ріжте, усіх до одного ріжте!

Як же почула скотина кров, як заревуть, як диннуть лавою, батечки, розперли й загони чортової матері, декотрі, позадиравши хвости, чирнули в степ, а другі так і поперли на людей. Боже милостивий, що тоді діялось! Крик, галас; люде тікають, пан тікає: один Прокіп Іванович а місця не зворухнувся, — стоїть неначе кам'яна скеля: не знаю, як його і Господь помишав, що скотина не підняла на роги і не затоптала. Далі, як порозбігались воли, Прокіп Іванович махнув рукою і потяг додому, іде та на всі корки лас пана. Яких ще волів на дворі застукали, то й тих порізали, пар із двацять, коли не бігли уклали. Удовольнивши себе, пан сів на рундулі, та й по холодну воду, ставив за стаканом. А тут, дивимось, біжить у двір Уляна, така розхрістана та рознатлана, до пана, — як заголосить:

— Паночку, голубчику, рятуйте: Прокіп Іванович здурів!

— Як здурів? — скрикнув пан: — що ти кажеш, дурна?

— Їй-же Богу здурів, — голосить Уляна, аж волосся на собі рве. Все, що ні попаде — ріже: і волів порізав, і овець, і курей; я до його, уговорюю, хрену, а він мені: „не підступай, я й тебе заріжу!“

А далі озирнулася, дивиться, — то там, до там, лежать сердешні волики порізані.

Ох мені лихо, — каже, — щож се таке? чи не він і сі порізав?

— Не він, — одказав пан, — не він і здурів, а я, моя голубко! Як бачиш, порізав своїх волів, а йому жаль стало моєї худоби, от він з досади і своєю порізав. Ей, Гриньку, гукнув до мене: — сходи лишень до Прокіпа Івановича, та скажи йому, що годі вже сердиться, нехай іде до гурту.

Пішли ми з Уляною до Прокіпа Івановича; дивимось — сидить він на призьбі, підперши руками голову. Тільки що почав йому казати, — як сховніться, як крикне:

— Пілюнь йому у вічі! не піду я до дурни, нехай і він до мене не йде!

І його улецають, так куди! і на мене розсердився.

— Одкасились, — каже, — від мене, а то я й тебе вилаю.

Вернувся я до пана: так і так, кажу, не йде. А пан і каже:

— Коли він до мене не йде, то я до його піду. — Устав та й пішов, і я за ним.

Прийшли. Пан зараз до його:

— Годі тобі сердиться, Прокіп Іванович, — каже: — не поможеться вже!

Прокіп Іванович грізно глинув на пана, та й каже:

— Дурний, дурний, що ти наробив?

— А ти розумний, — каже, — хіба не теж саме?

— Ти думав, — каже Прокіп Іванович, — що дуже мені завадиш, порізавши своїх волів, — а я, тобі на втіху, узяв та й своїх порізав.

— Годіж, — каже пан, — чорт батька зна з чого сердиться; більш кони лиха не буде. Поїдемо в Павлоград на ярмарок, та накупимо у двох стільки, скільки порізали.

— А хіба тебе Бог, — гримнув Прокіп Іванович, — на те худобою наділив, щоб ти її ніничив? Коли тобі не треба, не псуй її дармо, а оддай бідному. Та Бог і скотині дав віку не для

того, щоб марно його коротать: блажен, хто і скот милус...

— Не буду вже, — каже пан, — ні різать, ні їсти тієї воловини, тільки не сердься.

— Та годі тобі, Прокіпе Іванович, — озвався й я: пан давно вже одсердився, а ти й досі гримаєш!

От він простяг до пана руку, обшлись і поцілувались.

Подивись, каже пан, глинувши на сердешну Уляну: до смерті жіжку переликав!

— Шкода, що під руку не попалася, — одказав Прокіп Іванович: — стара вже стала, як собі молодшу вжив!

Вже й забув, що сердився: зараз і жартувать став. Добра душа була у покійника! Вернулись у двір, а тутечки й гостей, що позабігали з перелику, поприводили, зібрались і слобожане, і ударивши лихом об землю, знов почали бенкетувать, неначе й сварки тієї не було... Як буває, набіжить чорна хмара з вітром, небо горить од блискавки, земля дрижить од грому; перейшла хмара — і знов вияснилось: тихо, будім нічого й не було.

Та й тріскалик опісяя ту воловину; було і нашим і чужим, — дісталось на долю і собакам і вовкам.

Оттак то жилось, поки милосердний Бог держав нашого пана на світі. Через десять літ після сього, що розказував, приїхав до нас пан і занедужав. Раз покликав мене і Прокіпа Івановича до себе, та й каже:

— Як бачу, схотілось моїй душі додому, так отсе, щоб вам і без мене добре жилось, ось вам вольні (дає нам до рук бамаги) і кріпости: кожному дарую по сто десятин землі.

— Не треба мені ні вольної, — одказав Прокіп Іванович, — ні землі: був вольним, і буду; а як ти вмереш, то на чорта мені твоя земля?

Дітей у мене нема, — буде з мене і одного сажіно землі!

Жінці достанеться, — каже пан.

— Буде з неї й того, що після мене зостанеться, спасибі тобі.

Та се каючи, порвав на шматки ті бамаги, а я, глядючи на його, й собі.

— І в мене, — кажу, — нема ні дітей, ні жінки, не треба й мені!

— Як бачу, — каже пан, похмурившись, — хоч ви і старі вже, а дурні, не знаєте ни пакосного нашого світа. трицять п'ять літ як з Коша, а й досі січовики!

Через два тижні після свого важко зробилось папу: наступила смерть. Запричастили його, зібрались і люди зо всього села прощаться... Боже мій, як згадаю, який тоді сум напав на всіх слобожан, — пеначе яке курево простяглося над нами. Одно — жалі нашого батька; друге — Господь бере до себе доброго, розумного пана, а хто знає, якого дасть намісць його? Уміраючи, пан звелів, щоб його поховали не на цвинтарі біля церкви, а на кладовищі.

— Жив, — каже, — між людьми, і мертвий з ними буду лежати... а Прокіна Івановича, — додав, — як умре, положіть поруч мене.

Недовго жилося Прокіну Івановичу після пана; здається й року не прожив, — з журби і вмер. І як-то чудно убивався він за паном: ні слізою, ні словом не виявив він жалю; ніхто не чув, щоб він хоч раз згадав пана... Сидить було собі мовчки, звисивши на груди голову; з хати і не вийде. Деколи швиденько схопиться, за шапку, та й піде; не дійде до воріт, і назад вертається.

— Куди се ви збирались? — спитає Уляна.

— Хотів був до пана йти, — одвітить усміхаючись: — дурний, і забув, що вже він вмер.

І знов повісить голову і замислиться. Оттак день за день, все йому гірш ставало, побілів, ви-

чах, не їсть, не пє, не спить. Станеш було що-небудь йому розказувать, а він мов тебе не чує. Що вже ми не робили, а особливо сердешна Уляна, щоб розбити його тугу, — нічого не вдіяли. За кілька днів до смерті, сидимо ми з Уляною біля його, а він і каже:

— Як помру, поховайте мене не поруч пана, а в його погах.

Пан же звелів, — каже Уляна, поруч поховать?

А Прокій Іванович:

— Слухайте пана, а робіть, що я вам кажу!

І пана вже нема, а він все снос: „слухайте пана.“

Так його й поховали біля панських ніг... І теперешки, на кладовищі, стоять хрести на-проти, пеначе один на одного дивляться...

Межигорський дід.

(Оповідання бабусі.)

Я ще була дівчиною, як ходив до нас із Межигоря якийсь здоровенний дід пасішник, чи що. Такий якось чудний був, зовсім і на пасішника не походив. Батько казав, що він літ п'ятдесят був січовиком, бився з Ордою, та вже як зстарівся, — приїхав на байдаку з кошовим у Межигор'я і зробився у ченців пасішником. Отож було, як обридне йому сидіть із ченцями, то й прийде до батька, та й балакають собі у двох, споминаючи старовину; бо й батькові доставалося на своєму віку бувати у бунальних. Було, як зачнуть об війні розмовляти, то дідуган зараз і в боки береться, і вус крутить, і чорта згадує. . Йй же Богу правда! Поки ще не випе, то було і многі літа співа і батьку, і матері, і мені, апостола чита, — а голос такий у його був, як з бочки, аж вікна джирчать, аж глина з стелі сиплеться. Як же випив чарку, другу, — то вже годі з писанія, зараз почне пісні співать, балиси точить, та таке вигадувать, хоч з хати тікай: було, й мене зачіпа. . . Йй же Богу правда! Така вже; бачите, запорозька натура: ні літа її не вивітрить, ні під сивим волосом не сховається. І молився він якось чудно, не так, як ченці, а мовчки, — поклонів не кладе а чотків було

Йому ченці й не настачаться: у ранці подарують, а ввечері вже не питай, — загубив.

Раз мені довелося і бачить, як він молився. Прийшов до нас та й забалакався до пізнього вечора, — а тут як почі насунули хмари, кругом замазалося, — а там як унішварить дощ, як з відра, зробилося неначе горобина ніч. От батько і уговорив діда переночувати у нас, бо до насізи було верстов п'ять. „Орису,“ каже мені батько: „постели пан-отчені у світлиці“ (була у нас через сіни світличка). Узяла я перину, подушки і пішла; стелю, — а тут і чернець увійшов. Тільки ввійшов, так і хрипнувсь навколінки; як ударить себе в груди, так руки й заклали в його навхрест; як глине на ікону, аж очі, що вже од старости позанадали, викотилися і заблищали, аж побілів, як крейда! Як глинула я на діда, то мені здалось — не то Господь, і стіна почула його молитву!... Аж груди мені заложило, — сама не знаю, як і я опинилась на колінах. І подумала собі мовчки: „Господи, помилуй і мене грішну!“ Не довго й моливсь: устав, тут тільки догледівсь, що я у світлиці. „А що ти,“ каже, „тут робиш?“ А я йому кажу: „Стелю вам постелю.“ А він мене цмок і поцілував. Зараз із неба, мов з печи: „Нехай же,“ каже, „тобі за се присниться гарний козак.“

Так оттой, кажу, дід і співав і komponував пісні й думки. Раз у неділю, після обід, ввійшов у садок і каже мені:

Хочеш, Орису, я тебе навчу пісень і думок?

— Навчіть, пан-отче, кажу: — я дуже люблю і пісні і думки.

А я змолоду дуже була гостра: було на вулиці, на вечоринях, у досвітки, в колядці, на ігрищах, ніхто як я перед вела. Без мене не знали, як і за що взятись, як і пісню завести. Було, як мати не пустить мене на вечоринці, то

й парубки порозходяться; а станемо гратися в хрещика, або в гусей, то ні один парубок, зо всього села, не дожене мене: така була прудка. Їй же то Богу правда! А парубки які були!... не теперішнім рівня! Які тепер парубки? оскублені горобії перед тима!... ка-зля на що попереводились. Ті, було, зійдуться на вечорниці в кармазинах, в блаватасі, у високих смугневих шапках, та як стануть балондрасити, то й мертвий би розреготався, їй же Богу правда! А було як понаходить з Київів вартові козаки, то такий гармідер підіймуть, — хоч тікай із села! Нашим парубкам ніки порозбивають, оселедці пообривають, всі вечорниці розжеснуть... Та й нинішньому брату доставалось: підймають було дівчину — а вже од них не втечеш, і мене ловили, — обступали та й не пускають. „Се,“ кажуть, „відьма: ми її бачили на Мисії горі!“ Божинсья, записягасяся, так не ймуть віри: „треба,“ кажуть, „подивитися, чи нема у неї хвостика!“ І вже, кажу, не втечеш од них і не сховасяся, хоч нуші такі кругом села були, що не продерешся, пальці не просунеш. Теперечки і не вгадася, де той і ліс був: тоді трава вєща була, як тепер дерево. Їй же Богу правда! Косарі, було, косять, то аж коси ламають, а теперечки що? і в коліно тісі трави не буде. .

Ну, так бачите. щож я таке розказувала?... От їй же Богу забула: Як згадася молоді літа, то, здається, і не вернулась би назад, — там би з думкою й осталась!... Ієс, про думки, про чення. „Хочеш,“ каже, „я тебе навчу пісним і думкам? Як я вму, то вони ще з тобою поживуть який час.“ От и й вивчилася, і старшу дочку Оксану навчила, так шкодаж: дочка моя вмерла а з нею і пісні і думки. Та ще як небога і вмерла: наглою смертю, глинише завалилось та й її придавило... Після себе оставила двоє діточок: хлопчика і дівчинку, маюсеньких, не так тільки що од землі піднялись. Та й сиротам не дав Бог

талану: унучка оддали в некрути і погнали під Турка, та там десь у шпиталі і вмер, а унучка... Опять забрехалась!.. що бо я розказувала?.. Їй же Богу забула! Їге, навчив мене чернечий дід пісням і думкам, і якіж гарні були ті пісні й думки! так до серця й прикипіли. Деб не була, кудиб не пішла, і вони зо мною, як курчата за квочкою. Засну, так і в сон мій залітають, як ті бжівки, що гудуть у вітях липи, як вкриється вона пахучим шітом; а теперечки усе забула, усе розвіялось, як та роса, що ніхто й не знає, куди вона ховається. Одну тільки думку ще й намятую, та й ту забуду, коли Господь протягне ншу. Та й не довгож мені вже і дихати на сім світі: зовсім стара стала, і ноги не держуть, і не дочуваю, і не добачаю, а часом так груди заложить, що й голосу не одведу... Сю зиму трохи була не замерзла біля самісіньких дверей. Піднилась страшенна хуртовина, а я й вийшла з хати: тільки переступила поріг, а мене як підхопить вітер — та в сугорб; силкуюсь устать, а мене так і вадить, так снігом і заміта; кричу, так що з мого крику, коли вітер на десять голосів і реве, й вис, і скиглить і гоготить!.. Та вже дівчата, спасибі їм, догледілись, що мене нема, вийшли, вигребли з сугорба та й внесли у хату; трохи не одубіла — їй же Богу правда!

Щож я розказувала?.. Опять забула. Що за напасть така!.. Почну, почну, та й тес. і ліблюсь з пантелику... Чи пак, про думку... Кажуж вам, що одну тільки і намятую. Дід мені казав, що скомпонував її, як ще був молодим і остався після батька та матери круглим сиротою. От слухайте, поки ще не забула:

Схиливши голову козак,
На розпутті стояв,
З своїм серцем неборак
Таку думку гадав:

„Один, як билина в полі,
‘Хачу, загибаю,
Не по своїй волі
Талану шукаю.
Нема пені, нема тата,
Нема сестри, нема брата,
Нема жінки,
Нема тітки,
Нема волі,
Нема долі...“

Мояж хатина
В сирій землі домовина!“
А серце йому в одвіт
Такий дає привіт:
„Не журися, козаче,
Забудь своє горе,
Оглянься, небораче,
На білий світ-море!
Твоя мати — твоя волі;
Батько твій —
Степ сивий;
Сестра твоя — твоя доля;
Брати твої — два пістоля!
Гостра шабля — твоя жінка,
Яничарка — твоя тітка,
А хатина —
Світ без тина,
Козацька перина!
Мати-воли тебе знарядить,
Батько-степ тебе направить,
Сестра-доли не покине,
Шабля-тітка не загине,
Брати-пістолі оборонять,
Яничарка врагів одгонить.
Ідиж, козак, світ за очима,
Неси свою смерть за плечима.
Не бійсь смерті: поки живеш —
Її нема,
А як умреш —
Тебе чорт-ма!“

Ото вам і думочка. — І ті гарні були, так забулаж... Її же Богу забула!... Стара вже стала, пораб і кісточкам на вічний покой.. А здасться, буцім ще і не дуже стара. Аджеж Кротиха старіша од мене: я була ще дівчиною, а в неї вже було троє діточок, а і досі що-року ходить на Пречисту у Київ пішки... А та — як її?... Дудничиха... так ся далеко ще старіша од Кротихи, а ще держить її Господь на сім світі. У той рік, як я виходила заміж, вони оженила сина з дочкою того... як його? ... що жив в тім селі, на горі, проти того, що млин збудував. він же ще чумакував... Ні, збрехала!... що я кажу!... не він чумакував, а той... як його?... що біли монастиря пасіка... На умі вертиться, так не згадаюж... іщеж біля його хати і верба росте. та ні!... Оттак збрешли!.. Це верба а колодянь... йогож усі знають... Га?... не чую... кахи-кахи-кахи... ох, лишечко! груди заложило: кахи-кахи, кахи-кахи-кахи!

Мірошник.

(Михайлу Миколасичу Шидловському.)

У Вербських хуторах був у мене кум, Сидір Кравченко. Хуторяне мірошником його презвали, бо збудовав він собі вітрячок, та так його гарно налагодив, що який би тихий вітерець ні піяв, усі вітряки стоять, а його вітрячок крутиться. Знатний був чоловік той Сидір — правдива душа, пайки чесна і богобоязна. Частенько мені доводилось бачитися з ним, бо тоді ходив я ще на охоту качок стріляти; де-коли підеш понад плесами, то й не счуєшся, як і за Варварівкою опинишся, біля Сидорової хати; от було заїдеш до його, та й переночуєш у вітрячку! Раз, повесні, палетіло до нас на Тернівку гагар: от я узяв рушницю та й пішов, чи не вистрело якої. Очерети ще не дуже піднялись, так ніяк не підкрадешся: птиця, бач, дуже сторожка; тільки зблизишся — зараз здіймається і переліта на другі плеса. Вже над вечір, як посутеніло, проминувши кумів хутір, підкрався і вистрелив таки одну. Підхожу до вітрячка, бачу — світиться у віконце, прорізане у дверях, — так собі невеличке, голова тільки й пролізе, — та й думаю собі: усуну я у те віконце гагару, за що вона здасться кумові? Зійшов тихенько по східцях, та й сунув у віконце: а кум побачив, як скригоче: „свят, свят!“ та ну хреститься.

Дивлюсь у пілну, а він аж зблід, пеначе бо-
рошном його поєнано: я тоді як засміюсь.

Не лякайсь, кажу, Сидоре, се я!

Відчинив двері, увійшов, а він дрижить, та
все знай хрестить мене, думає: чи не чортика се
у моєму образі прийшов до його.

Не бійся, кажу, я й сам тебе пе-
рехрещу! — та й перехрестив.

— Се ти, Грицьку? — пита.

— Та як, кажу.

Ну, та й здоровож мене пализав, — ка-
же: як побачив я твою бісовську гагару, то
вона мені здалась страшніш од самісінького
чорта.

Як таки, — кажу, зликається птиці.
Се, кажу, від того, що у тебе ка-зна-що на
думці; ми не свиті, щоб до нас чорти ходили!

Е, каже, колиж, бач, я ліпаний:
мені вже два рази привижувалась якась мара.

Чи не така, кажу, як і єя?

— Колиб така, каже, — а то превелике
мені лихо напирочила!

Як же вона тобі привижувалась?
питаю.

От слухай, — каже, — та й міркуй собі,
коли розчовнеш, що воно за мара така. Тяж
знав, — каже, — старшого мого сина, Івана?

Як не знать, — кажу, йому ще „бать-
ків син“ прізвище приложили.

А знаєш, з чого йому таке прізвище при-
ложили? пита.

Не знаю, кажу.

Так слухай, — каже.

„Як я одружився, на перний рік послав нам
Бог сина, отього Івана. Уродився він дуже сла-
бий: думали, що зараз і вмер: у ночі й охрестили.

І розказати не можна, яка нам морока була з тією дитиною: цілісінський день і цілісінську ніч кричить та й кричить, певаче з нього чорти літа деруть. Бідна моя жінка за ним і сама трохи піг не відкидала, а воно, сердешне, висохло і викоренилось, одні тільки христі zostались. Через два роки послав нам Бог другого сина. От матері вже не до хворого: та, по правді кажучи, і обридло воно такім нам: чимало при-няли ми гріха, благаючи Господа, щоб він прийняв його до себе. Було, жінка возитьсь з меншечким, а сього, слабого, положить на під, то воно кричить, поки не посиніє і не про-стигнеться, як пезиве. Було, вернусь я з вітрина і стану гримать на жінку, то вона обідлється слізьми, та й одказує:

„Щож мені з ним робить? Воно і само вмере і мене з дитиною за собою потягне!“

Дуже мені стало жаль хлопчика. Було, візьму його на руки, то воно і замовкне; от я і понуся з ним: віду мелоть, то й його з собою беру. Пестую його, годую кашкою: стало воно потрошку та потрошку одужувать, піднялось на ноги і забелькотіло: „тату, Бою!“ Через два роки виходилося, і такий з нього гарний хлопець став, що кому ні скажеш, що се той плакса, що хирів, то й віри не йме. А до мене так привило, що й матері не знало; було, жінка стане надівать йому сорочечку, то воно од неї і рученятами і поженятами.

„Йди собі геть!“ заголосить: „нехай мене тато одягає.“

То було я його і обуваю, і одягаю. Деколи, у осені або зимою, поїду у поле та його не візьму, то такий галас підійме, за возом женеться та про-сити, щоб і його з собою узив. Було, і змеране, і виголодається, а мовчить, тернить, аби тільки з батьком бути. Як вже підріс трошки, то було, Бог його зна від чого, думку мою підгадував:

николи як у ночі мелеш, вигорить у каганці світло, або не стане в гамані тютюну, то він прокинеться, принесе мені, та й каже:

— „Спочиньте, тату, а я за вас догляду.“

То й й засну, а він порасться біля млина, і засина, і одсина, неначе міронник. Так від того, що він мені так доглядав і я кохався в йому, хуторяне і приложив йому прізвисько: „батьків син“. Виріс мій Іван, такий став з нього бравий парубок, що кращого не було у всій околиці: головою вищий од мене, а вже що за добра та щира душа, то не знаю, чи наградив його Господь такою дитиною. Вже став я шукати йому подружка, так на яку дівчину не гляну, усе здається мені — не до пари. Коли раз зайдить до мене десятиник та й каже:

— „І слова казав, щоб ви навідалися до його у Вербу, щось має вам казати.“

На другий день раненько пішов я у Вербу. Ухожу у волосне правління, дивлюсь — повісінська хата народу, голова з писарем сидить за столом і розглядають шість бамаги. Підійшов я до столу, та й кажу:

— „Здорові були! А чого вам треба?“

— „Некрутський набір, Сидоре,“ одказав голова: „твій Іван на черзі.“

Неначе гострим пожег мене в серце штрикнуло, неначе поміст під мною ходором заходив: ледві встояв на ногах.

„Що,“ каже голова. „жаль батьківського сина, аж з виду змінився?“

„Ні,“ кажу, „посіщав до вас, так трохи втомився.“

Сам не знаю, що й кажу; сів на лавці та й попросив напиться. Принесли кухлик, ледві проковтнув, так мені горло здавило. Оддыхав трохи, та й пішов до дому. Іду, нічого не бачу й не чую, неначе неживий: вийшов у стел,

ударився об землю і облився сльозами, гіркими сльозами. . . Наплакавшись уволно, умівсь біля плеса, щоб не пізнали, що плакав, та й пішов додому. Не доходячи верстви зо дві до мосї хати, диклось. Іде Іван мені назустріч. Кудиб я пішов, то вже як пертаюсь, він виїде до мене назустріч. Тільки його побачив, знов мене вхопило за серце: хто мене теперешки, думаю собі, буде стрічати? хто доглядить і втішить на старості?. Глянув він на мене, та й пита:

„Чого се, тату, ви так з виду змінились? Може нездужаєте?“

„Некрутський набір, сину,“ кажу: „завтра підемо у “ Не стало й мови, так я тільки махнув рукою у ту сторону, де Вербки.

„Чогож ви зажурились, тату,“ каже: „хіба не знали, що я на черзі?“

— „Не знав,“ кажу, „і в голову собі сього не клав!“

Став він мене втішати, заспокоювати:

„Не журіться, тату,“ каже: „некрутства, як смерті, не минуть; послужу,“ каже, „коли Господь допоможе, Богу і государю, прийду до вас у одиуек, ожешось, та й вас візьму до себе!“

Заголосила й жінка, як довідалась про наше горе; та вже як вона ні вбивалась, а я добре бачив, що не так їй жаль сина, як мене. На другий день повів я Івана у Вербки; змірили його, огледіли, та забувши у колодки і погнали у Катеринослави. І я з ним пішов. На моїх очах, у некрутському приєутствїї, вигодили йому лоб, одику москалем, а там знов погнали, не знаю вже куди. Як стали прощатись, то як би нас не розишли, то, здається, так би обох і в домину положили. Не знаю вже, як би я і до дому вернувся, колиб не наші хуторяне, пертаючись з Катеринослава, не довели мене і не догледіли у дорозі.

Як несамолюбий став: сиди, то вже не встаєш, поки не зведуть; хоч три дні не їстиму, а вже не попрощу, поки не нагодують, як маленьку дитину. Було жінка й діти, дивлячись на мене, плачуть, а я й не чую того хлипання і не бачу, як вони за мною убиваються. Возили мене до знахура, і він уговорював і молитви читав, так нічогісінько не відили.

Коли на восьмий місяць привезла жінка з Павлограда од Івана письмо. Пішли до батюшки, от він нам і прочитав. Пише Іван, — і пише власною рукою, бо вже й письменний став, — що він, хвалити Господа, живий і здоровий, що й начальство його побить, а служити він у кінній артилерії аж у Верходніпровському. Як прочитав мені те письмо, то пеначе світ я побачив. Було як гірко мені стане, то я піду до Майбороди, або в Варварівку до писаря, то вони мені по десять разів те письмо читають; вже й на пам'ять його вивчив, пеначе й сам письменний: на яке слово не гляну у тому письмі, то й знаю, що воно таке. Було молюся у ранці і ввечері, то з молитвами і письмо прохарамаркаю. Полегчало мені трохи, однак усе таки нужуся світом, ніяк не заспокоюся. От люди і стали мені совітувати:

„Гиб, Сидоре, павідався до сина, прохो-
дивсяб, то можеб і одужав.“

Як я се почув, то пеначе мені очі розвизали: зараз таки і зібравсь, узів з собою грошенят, та й помандрував у Верходніпровське. На сьомий день і там став. Розпитав, де москалі квартирують, от мене і привели на ротний двір. Дивлюсь — біли воріт стоїть москаль.

— „Чи тутечки,“ питаю, „Іван Кравченко?“

— „Батьків син?“ одказує москаль.

— „Глянь,“ кажу, „і у вас він так прозивається?“

„Так,“ каже, „він себе записав у списках. А нащо вам його?“

„Він,“ кажу, „батьків син, а я синів батько, так от нащо! Будьте ласкаві,“ кажу: „скажіть, де він?“

— „У нашої роті служить,“ каже: „тільки теперечки його нема на ротному дворі, пішов на муштру.“

„Деж та муштра у нас?“ питаю.

„На вигоні,“ каже: „от як підеи сією вуличкою, то сам побачиш, де вони марширують.“

Пішов я вуличкою, їду, неначе хто у спину мене птовха, а серце топочить, як з грудей не вискочить. Тільки виткнувся ізза вугла, аж бачу, дибнуть москалі рідками. Зблизивсь, дивлюсь, як не повикизять, так піти не пізнаю, де мій Іван: усі москалі як один, і дибають і стоять. Дойшов до командира, роздививсь, аж третій москаль з краю мій Іван. Як скритав: „Іване!“, а він до мене: „батьку!“ Оком не змігнуть, як ми вже один одного до серця тулили і чоломкались; здалось мені, неначе я на небі опинився!. Коли чую командир ренетує:

— „Смирно!... Як ти осміливсь сизий-такий з хронту виходить?... Палок!“

Іван одчахнувся од мене, стоїть наввинишки перед командиром, і на батька не дивиться...

— „Не го гнів вам, вйше благородіє,“ кажу: „я його батько, щоб ви знали... Побачивши батька,“ кажу, „вийдеи з самого раю, не то з ваного хронту!“

„У хронті,“ одказує командир, „нема ні батька, ні матері. Він добрий син, а несправний солдат, а несправних бють!..“

„Не хваліть,“ кажу, „і не бийте; а коли вже вам схотілось вибити, то вибийте мене: вам за се ще подякую, Богу за вас помолюсь!“

— „Я,“ каже, „не маю права тебе бити, не маю права і його простити!“

Поки ми оттак розмовляли, і палічка напесли; зняли з сердешного Івана мундир, вихопили два мосткалі за руки, розіняли і почали дубасити. Я плачу, кривавими сльозами вмиваюсь, до ніг клашнюсь командирю, землю їм та прощу, а сина бють... Однак як не били, а голосу він не подав, щоб ще гірш не завдасть батьковій жалю. Як скінчилась мундтра, командир підійшов до себе Івана і на мене кивнув. Підійшов Іван і я; а командир і пита мене:

„Чи довго, старий, прогостюєси у нас?“

— „Як так,“ кажу, „будуть обіждать мого сина, то я не хочу не то у вас гостювати, і по світу ходити!“

— „Не сердься, старий,“ каже: „за битого двох небитих дають, та й не беруть! Я,“ каже, „твоїм сином доволен: справний він по службі і поведенія хорошого.“

— „Ще ви,“ кажу, „і в віки його не бачили, як я вже знав, якого він поведенія!“

— „Ну,“ каже, „нехай же він погуляє з тобою: увольняю його од усякої служби, нехай тільки ходити на вченіє раз у день.“

Подякували командира, та й пішли.

— „Ну, та й сваркий же твій командир,“ кажу, „і батьку не вважав.“

— „Ні, тату,“ каже: „він у нас добрий; бачите, вибив і пожалував!...“ Яб,“ каже, „ще готов стільки прийняти за те, що позволив з вами побути.“

Привів мене Іван до себе на квартиру. Повиїмав з чамайдачичка свої книжки, з писаним мені прочитав; вже й малювать навчивсь: змалював на папірі нашу хату, та так живо, тільки глянув, зараз і пізнав: так саме і верби, і ко-

лодизь біля хати, і вітрячок. Цілий тиждень з ним бавився. знов мене втішав, як і до некрутства.

— „Знайдіть мені, тату,“ каже, „дівчину, я прийду до вас в одпущ, одружусь, та й візьму нас до себе; а брати будуть доглядати матір, а я вас...“

— „А як,“ кажу, „пожснуть вас на війну?“

— „А щож,“ каже, „караї Боже сим, тоді візьмете мою жінку, і поїдете собі додому.“

За тиждень, що з сином прожив, повсім одужав, де та у біса і хвороба поділась. Вернувши додому веселий, думаю собі: справді ожению Івана, та й поїду до його жити; може приведе мені Господь і унука оттак виносити, як виносив собі сина. Що місяця прислав мені Іван письма; та так гарно став писати, що раз, як показав голові, так він аж зацмокав.

— „От як би такого,“ каже, „нам писарчука добути!“

Раз, перед Великодними свитками, прислав нам Іван письмо. Пише, що з Турком війна, так і їх рота іде у Туреччину. Слухаючи ту звістку, не знав я, чи мені журиться, чи ні, бо Іван дуже зрадів, почувши про ту гаснедську війну. З Туреччини Іван прислав два тільки письма: перше зпід Шуми — дав звістку, що поченили йому кавалерію, а друге з Волощини, що зроблено його унтером. Скорешко після цього письма почули і про замиреніє. Ну, думаю собі, хвалити Господа, теперечки і син не забариться; вже й гарну дівчину у Павлограді для його памітив: міщаночка і хорошого роду. Кілька днів після того, як почули про те замиреніє, у вечері сижу собі у вітрячку, мелю та згадую про сина; коли так ненароком — зирк, аж на сволоці, над ступами, щось сидить: не звір і не птиця, пеначе куна, чорна, як сажка, і голова у його і очі,

сидить і пишно дивиться на мене, а далі чую — й каже:

— „Сидоре, сьогодні твій син Іван помер!“

Як я се почув, то спаче у мене хто серце з грудей вирвав, задзвонило ув ушах, кругом мене усе покотилось; так я, як неживий, і бебехнувся об поміст. Мабуть, довгенько і лежав, бо як опамитувався, то вже й каганець погас і жито перемолотися, що засипав. Засвітив світло, так мені сумно, гірко; помоливсь Богу, та й став згадувать, як воно мені привиділось. Чи не приснилось, думаю; так ні — не спав. От и узив пік, та й зарубив на стінці: третє октибри. „Ось подивися лишень, Грицьку, — каже, — показуючи на стінку, — і теперечки ще видно.“

Гашув я, як справді: три дірочки, а зверху десять паличок, — себ-то третє число і десятий місяць октибр; так, бачите, зарублюють неписьменні люде.

— Ну, розкажуй, Сидоре, — кажу, — розкажуй.

„Так отто, — каже, — як занялось на світ, пішов я у Юрінку до батюшки, розкажую йому і плачу; а він, як почне мене лаять:

„Як тобі, Сидоре, не гріх, каже, казна від чого вбивається та прогнівляє Господа! Се тобі приснилось, або здалось!“

Так чого вже мені батюшка ні казав, як і я себе ні спокоював, а все мені здавалось, що мого Івана нема вже на сім світі. На Івана пішов я до церкви, даю пону коновника, щоб одиравив молебінь, та й кажу:

„Будьте ласкаві, батюшка, одирайте папахиду по Івану.“

А він:

— „Хіба він помер?“

Так я схаменувсь, та й кажу:

„Не я се вам казав, се мабуть казала моя душа!“

Минулась весна, наступило й літо, а од мого Івана нема ніякої звістки. Та вже заїхав до мене знакомий демонтирщик і сказав, що та рота, де служить мій син, теперечки кватирує у Романковій. От я, не гаючи, і пішов у Романкову; думаю собі: треба довідатися, як нам молитися за його чи за здоров'я, чи за упокой, і у який день поминати. Прийшов у Романкову, знайшов ротний двір; дивлюсь — багачько ходить москаль, а мого Івана нема. Стою собі біля воріт, боюся й питати; коли підійшов до мене один москаль, та й пита:

— „А чого тобі треба, чоловіче?“

— „А що,“ кажу, „нема вже у вас Івана Кравченка, батькового сина?“

— „Нема,“ каже, „помер.“

„Колиж він помер?“ питаю, пеначе і не жаль мені його.

— „Піди,“ каже, „у канцелярію, то там тобі скажуть.“

Пішов я в канцелярію, дав писарю четвертака, от він пошукав у бамагах, та й каже:

„Іван Кравченко, батьків син, помер 3. октябрі 1829. году.“

Так отсе раз. А вдруге от як було. Годів з три після смерті Івана, ув осені, іду я у вітрячок, а жінка захожується хату мазати. Навернувши на вітер свій вітрячок, засинав життя, та запаливши люльку і сижуч собі. Коли — зирк угору, аж сидить такеж саме як і тоді, і на тім же місці, на сволоці над ступами, і дивиться на мене. Так мене холодом і окатило, дармо що в день. Дивилось, дивилось, та й каже:

— „Сидоре, твоя жінка вмерла!“

Схопився я, як скригну:

— „Счезни, не ходи до мене: цур тобі!“

А воно:

— „Ще раз,“ каже, „до тебе прийду!“ та й зчезло.

Перехрестився я, стою як опарений, коли чую — щось тупотить; виглянув у віконце, дивлюсь — біжить мешпа дочка.

— „Ідіть швидче, тату,“ каже, ледві переводячи дух: „глинище матір задавило.“

Прибіг я до глинища, — вже одконали: дивлюсь: лежить моя жінка нежива.

„Так отаїд то мені на віку причти лучались, кажуж тобі, що я вже ляканий! І що воно таке, — каже, — не розчовпеї сам пімецький батько, не то ми з тобою, Грицьку.“

А втретє ще не бачив? — спитав я Сидора.

— Ні, — каже, — ще не бачив.

*

Годів через два післи сього, як отсе розказував мені кум, приїздить до нас Варваровський приказник; побачив мене, та й каже:

— Грицьку, наш мірошник дуба дав!

— Чи справді? — кажу. — Яж його бачив на тім тяжкі, — здоровий був.

— Е, на тім тяжкі, — каже: — а позавчора вмер, як какуть, скоропостижно. Сьогодні, — каже, — і судь прибіжить, будуть різати.

Почувши се, пішов я у кумів хутір; прихожу, — вже й поховали. Став я розпитуватися, а чого й як він помер? От старший син, Павло, і розказав мені.

„У вечері, — каже, — тільки що світло засвітили, прийшов з вітрячка батько, та й каже мені:

— „Запряди кобилу, та индивче їдь до батюшки, нехай приїде з св. дарами.“

„Нащо, тату?“ — спитав.

„Щоб мене запричастить, бо я сьогодні вмеру.“

„Бог з вами, тату!“ — кажу: „що се ви вигадусте?“. Визк, хвалити Господа, здорові!“

— „Роби,“ каже, „що тобі кажуть: як вмеру без покаяння, то на твоїй душі буде гріх!“

Привіз попа. Увійшли у хату, дивлюсь: батько сидить на покуті, вже й сестри, що замієм, поприходили. Глянув на його батюшка, та й пита:

„Що се з тобою, Сидоре?“

„Сьогодні вмеру,“ каже: „всповідайте і запричастить.“

„Бог з тобою, Сидоре!“ каже він: „тик здоровий!. Коли хочеш, щоб я тебе запричастив, говій; а так,“ каже, „не можна, гріх!“

„Як збрешу, батюшка,“ одказує батько, „то буде мій гріх, а як вмеру, то буде і мій і ваш!“

Звелів нам він повиходить з хати, а як висповідав і запричастив, знов нас позвали. Сестри стали голосить, а я з братом дивимось на батька, якось не ймемо віри, щоб він вмер.

Одімкнув батько скриню, витяг кашпук з гріними, та й каже нам:

„Нехай хата достатсья меншому, тобі,“ каже до мене, „двісті рублів на будову, а сестрам по п'ятдесят. — Живіть,“ каже, „як і жили чесно, не забувайте батька й матері, то й ваші діти вас не забудуть!“

Сів біля столу, та й став згадувать про Івана. — „Сьогодні,“ каже, „побачусь з ним!“ Так розказує, неначе здоровий. Коли разом, як зітхне, та руку до серця, пильно на нас споглянув: лалі зітхнув удруге, та й схилюся на стіл; до його неживий! Не схотів він поховати, так отто, — каже, — виїздив суд і пороти. Лікар

казав, що у покійника була якась хвороба у серці.”

Ну, як розказав мені Павло, так я зараз догадавсь, що се мабуть утретє до кума приходило. Дуже мені жаль кума: добра і чесна була людина; і теперечки, як ідеш побіля Вербських хуторів та глянеш на вітряки, то жаль так і вхопить за серце: всі крутяться, а кумін стоїть собі похилившись, — нема вже мірошника, царствуюму небесне!

Чортова корчма.

(Антону Андрієвичу Глушановському.)

Раз, походом із курської губернії в херсонські степи, переправившись через Дніпро, прийшов наш штаб на „дніовку“ в село Сведовок. Село розкинулось в долині, а кругом оточували його високі гори, вкритії одвічним лісом. Мені сказали, що в лісі багато вальшнепів, і я, на другий день, пішов полювати. Щоб не заблудитись в гуштах, я узяв з собою хазийського сина, парубка по двадцятому року: думаю собі: проведе, а часом, як вистрелю на плесі качку, то буде кому й витягти. В лісі вальшнепів здіймалося до біса, та: за гушиною не зручно було стріляти: от ми, пообідавши у лісничого, й вибрались з петрів ік Дніпру, щоб полювати ще на качок та куликів.

Вже над вечір, як став стухать жар, повертались ми у село луговиною. Не доходячи верстни зо три до села, побачив я на горі велику руїну мурованої будови. Сонце сідало і огнемним промінням освіщало темні мурп, а за ними і наоколо чорнів ліс.

— Що се за руїна? — спитав я парубка.

— Се „Чортова корчма“, — одказав парубок.

— Як чортова?

— У сій корчмі колись, давно вже, шинкували чорти, та й досі що року перед Різдвом бенкетують тутечки з відьмами.

— Хтож бачив, як вони бенкетують?

Були такі, що бачили та й розказували тим, що не бачили.

Я зішшов на гору, щоб огледіть руїну. Корчма була стародавньої будовлі: широкі стіни і покої під знодами. В перньому покою, на камяному помісті, було розкидане скло од битих пляшок, кістки; а біля розваленної груби лежала кабіня, багатьо битих горшків і купа повільу з пугіллям. Видко було, що тутечки ще не так давно щось готували і добре гуляли.

Так, так, — сказав я, бенкетували, тільки не знаю хто: чи люде, чи чорти?

Комуж більш і товклись тутечки, — одказав парубок. — Як не чортам! яка печиста мати понесе сюди чоловіка!

— Розкажиж мені, хто довідався, що в сій корчмі шинкували чорти? Як про се розказують?

— От як про се розказують старі люде, — почав парубок. — Ще за часів Січи, недалечко од сієї корчми, доживав віку старий запорожець. Мав він хату на дві половини, — на одній, у світлині, сам жив, а на другій жила бабуса, що його годувала і доглядала. Запорожця того всі поважали, бо дуже добра і чесна була людина; не гнула перед ним кирпи і старшина, ходили до його і прості люде, деколи заходили й Татари (бо й по татарській знав) і Жиди: та він і чортів не цуравсь; — школи й біси до його навертались, то він було розпитус їх і бавиться з ними.

Раз, перед Різдвом, тільки що вернувся він з всеночної, чус щось шкряба біля дверей. Запорожець думав, що кішка, — тільки відчинив, а в хату пасть чорт; хука в лапки і підскакує

халляндри, бачите — дуже приморозило, так чорта пропав пигапський піт.

„Та й змерз же!“ каже чорт: „такий мороз, що аж очі злинаються! Будьте ласкаві, добродію, пустіть погріться.“

„Грійся, вражий сину,“ каже запорожець, покусивши тихенько за вухо чорта.

„Сниенбі вам, добродію,“ каже чорт, „за вану ласку.“ Та й сів біля грубки.

„Відділя се,“ считав запорожець. „нечиста мати тебе принесла?“

„Здалена,“ каже чорт. „аж з того краю світа!“

„Щож ти там робив?“ спитав старий.

„Звісно що,“ каже чорт: „іскупав людей. Щож нам чортам більше й робить.“

„І не обридне вам,“ каже запорожець. „чорти-батька-зна чого блукать по світу! пораб вже вам і вгамуваться...“

„Е, добродію,“ каже чорт, збіднившись, „не наша сила, не наша й воля: — і в нас є старшина, сиріч начальство... треба, бачите, слухатися; скажи, враже, як пан каже. А то який би його біс оттак і по світу тоніся! Подивіться лишень на мене: гасаючи, всі ідхтики на лупках попритирав, і шерсть на боках повилазила!... Та ще, колиб ви знали, що вони вигадують тамечки у пеклі: понастроювали сірізъ тих шинків, корчм, запроважають бенкети, ігрища, гоцани, тропани, гопани!“

„Не велика ще біда,“ каже запорожець. „з тих шинків, корчм і ігрищів: прийде чоловік у шинок, випе собі на здоровя чарку горілки, з'їсть оселедець, другий: зберуться на празник або в неділю парубки та дівчата, погуляють собі, потанцюють, а деякі спаруються і одружаться.“

„Колоб так!“ каже чорт, „тоб нічого було й казати; а то хоч би і в сій корчмі, що біли

нас... Чи ви знаєте, добродію, хто там шикує?..

„Казали — якийсь Жид,“ каже запорожець.

„Який вам Жид!“ одказав чорт зареготавшись: „наш таки чорт, та ще й з Київів відьми налітають.“

„Глинь!“ каже запорожець: „не знав я цього, а тоб пішов подивиться!. А тиж, чорте,“ пита, „що там робиш?“

„Що я роблю? Танцюю,“ каже чорт: „сьогодня важний задамо бенкет, і музика така наша, пекельна буде, а вже які відьми з Київів налітаються, наївки гарні! Приходьте, добродію, до нас, побачите, як я буду танцювати гопака і гопака!“

„Пішов би,“ одказує запорожець, „так нікому мене провести, старий вже збіса став.“

„Яж вас проведу,“ каже чорт, „разом і підемо.“

„Добре!“ каже запорожець: „побачимо, як там у вас, у чортів, люде бенкетують.“

— Виголивсь запорожець, одіг червоний жупан з вільотами, що пообшивані бруаumentами, обувсь у чоботи саянські, підперезався шаленим поясом, причепив шаблюку, і пусів не забув наваксити, та взявши чорта за хвіст, і пішов у корчму. Як зблизились із корчмі, приглядується запорожець, аж перед ним не чорт вже, а парубок у чорному кобеняку, підперезаний червоним поясом, в смушеній шапці; і вже тримає його не за хвіст, а за кобеняк.

— Увійшов запорожець у корчму, дивиться — народу повищільно, як у церкві; по всіх лихтарях позасвічувані свічки: дарма що шабашкові, а палають непаче воскові в ставниках. Тільки вгледів орендар запорожця, зараз і підскочив до його з пляшкою.

„Мозе пан добродіій,“ каже, „позволі кміішек гданськой вудки?“

„Вейп,“ каже запорожець: „побачимо, що там за гданська!“

— Випив запорожець — аж зацмокав: така кріпка та смачна.

„Мозе сце,“ каже орендар, „пан добродіій позволі кміішек?“

Випив запорожець і другу. Якось йому повеселішало, пеначе помолодшав. А тут як ушпаварить музики джикджируху! — та й гарнож грали, матері їх лихо: скрипича так і висіпнує, бубни і гудуть, гуркотить, цимбали-мов дівонізи дзвонять. Як почув старий, так аж янжки у його затрусилась, сами ноги затупотіли. Зараз і почали танцювать. Дівчата такі гарні, одна в одну. Пішов у танець і той чорт, що привів запорожця. Знатно танцює, гаспедіє син! Не вдержавсь і старий, ну й собі по запорозькій: і викрутасом, і вихилисям, покотить піднівками, вистрибує, ноги вище голови задира. Парубоцтво й дівчата кругом обступили, дивуються, і на чорта вже не дивляться. Танцював старий, поки в його духу не захопило. А тут де не взявся орендар з пляшкою і знов до його:

„Мозе пан добродіій позволі кміішек вудки?“

— А запорожцю того тільки й треба: випив, тронки оддыхав і знов пішов із чортом козачка. Як патанцювались, повів чорт старого по других покоих. Увійшли в один, — все парубки та дівчата, сидять собі парками, розмовляють і чолом-каються. Увійшли у другий, аж там грають у карти: на столі купи грошей, мідні й срібні, а кругом стола людей-людей: були між ними і з сивими чубами... Не счувся запорожець, як і сам став грать. Здали карти раз, вдруге — вже й талира програв! Що за біс! думає собі, — у одного чоловіка усе хлюсти. Коли зирк, аж

він пийма з кишені карти. Запорожець черк його по шиці, а той старого за груди.

„Е, ні,“ гримнув запорожець, „постривай, роби що-небудь одне: коли шахруси, так і шахруй, а я почав тебе бити, так і буду товкти!“

Та і вдруге йому затопив.

— Той гвалту; відкіля ні взявся орендар, до запорожця, як крикне:

„Заспо ви бсте моїх гостей?.. Ми вас про-зепемо з кумпані!“

„Мовчи, чорте,“ гримнув запорожець, „зась тобі до людей, знай своє місце!...“

„Мійкий я порт,“ одказує орендар, „я щесний сирей!“

„Брешеш,“ каже запорожець, „от як стягну з тебе жидівські галащі, та й підотну тобі хвіст, щоб знав, як приймать шахраїв до гурту!...“

— А чорт, що привів запорожця, смик орен-даря за плафрок.

„Хто сахрує, хто?“ загугнів орендар, неначе й не знає, хто.

„Ось хто,“ гримнув запорожець, та знов черк по шиці шахрая.

— А орендар до його:

„Як ти осмілився онтукувать пана доброді-їя?“ Далі каже другим: „забірайте, панове, його гросі і зеніть з корчми!... Я приймаю тільки щесних людей!“

— Духом розхапали гроші, женуть шахрая в потилицю, а Жид до запорожця з пляшкою.

„Може пан добродіїй позволі килішечк вудки?“

— Частує запорожця, а тут прибігли дві дівчини, такі гарні, певно відьми: білі, повні, щочки горять, очі, як зірочки, лясніють; втомились, танцюючи, так повні груди так і підіймаються догори. Вхопили старого під руки та й повели.

„Потанцюйте ще, добродію,“ просять: „люде кажуть, що мабуть у вас чорти сидять в чоботях!“

„А може й сидять,“ каже запорожець, „бо чорт мене обував.“

— Знов пішов гайдука садить, так за відьом і держиться; насилу вже чорт винів його з корчми. Сказано, запорозька натура, і байдуже йому: з ким би не гулять, аби гуляти!. Повів чорт запорожця додому; насилу дика неборак: дуже таки втомився, обома руками держиться за хвіст, аж стогне сердешний чорт. Як дійшов старий до своєї господи попрощався з чортом, та й став стукать у двері. Відчинила бабуся, світить, а запорожець до неї, ну її обіймає та до серця тупить, а баба від його трохи каганця не впустила.

„Бог з вами, добродію!“ каже: „що се ви робите, чи ви не адурили?“

— Насилу його утихомирила і положила спати. На другий день прокинувся запорожець, дивиться — бабуся стоїть біля його ліжка.

„А що,“ спитав запорожець, „чи вже благовістили до церкви?“

„Де вам благовістили!“ каже баба: „добрі люде вже й пообідали; я вже думала, чи не заснули ви на віки вічні!“

— Як схопиться запорожець, як крикне:

„Ну не бісовогож тобі сина й чорти! чого гаспеди паробили: на Різдво не довелось мені в церкві бути й Богу помолитися! Ні,“ каже, „сього не можна... Як таку волю їм дати, то вони всіх людей з пантелику зібють; мабуть не я один опізнився до церкви!..“

Одягся і пішов до попа, розказав йому все, як було, зібрани мирян, порадилися, та й рішили: спалить диявольську корчму. Так хоч і спалили, а всеж такий щороку, перед Різдвом,

товчуться і бенкетують тутечки чорти й відьми. Як бачите, — ніхто й цегли не бере на груби, бояться. Так ся анахемська руїна мабуть буде стоять аж до кінця світа!...

— Добре, — додав парубок, — що тоді були на світі такі люде, як отсей запорожець, що розказую: було й кому довідатися, що шинкують чорти; а теперечки кожному байдикує

Сужена.

(Николаю Івановичу Костомарову.)

Після багатого батька остався хлопець по дванадцятим року круглим сиротою, бо мати ще даним умерла, а на селі не було у його ні роду, ні племени. От громада, поміркувавши, і рішила оддати того хлопця на руки старої дячихи удови, що жила у якогось селянина у приймах. Бабуся була дуже добра, богобоязна і розумна; усе село її поважало. Глянувши на того сироту, дячиха згодилась, бо Іванко (так звали хлопця) надивовижу був добра дитина: слухинна, покірна, чула, і таке гарне та хороше, як та панночка. Перебралась дячиха у хату до сироти, стала йому за матір, і господарює, і дбає; навчила його ласкою всьому доброму, і письму, бо ще й письменна була.

Випестила бабуся собі на втіху Іванка; такий з нього вийшов бравий парубок, високий, сановитий і такий гарний, що од його погляду дівчата таяли, як весною од сонця сніг. Так не дужеж то Іванко і заглядувався на дівчат; якось понуро, зпід лоба дивився на них, неначе соромивсь; і на вечорниці ніколи не ходив. Вже бабуся збиралась одружити Іванка, так не привів Бог: занедужала небога, та і вмерла; а вміраючи і каже Іванку:

— Не журись, синку, що я не вспіла тебе одружити: я й на тім світі буду благодіти Господа милосердного, і вимолю тобі вірну дружину.

Дуже журився Івашко за бабусею, аж світом нудив: з хати не вийде, а коли й вийде, то хіба тільки на кладовище; поплаче на могилі покійниці, та й вертається додому, повісивши голову. От і стали старі люди йому совітувати:

— Оженись, синку: молода жінка хоч яку тугу розважить.

Стали й свахи забігати, так щож?... На яку дівчину не гляне, усе йому не по душі. Ходив і в другі села, так і там не знайшов, хоч гаї дівчата траплялись (деб то у нас, на Вірній, такого зілля не знайти!), що здигалось і на світі кращих нема. Вже не одна дівчина од його чахла, не одна й до знахурки ходила, і зілля варили і чарували, так нічого не відили. І Івашко нудиться, міси собі, сердешний, не прибере. Далі подумав, та сам собі й каже: „Ні! бачу, то тут нема мені суженої; піду по світу та пошукаю, то може Бог дасть — знайду таку, якої бажає моя душа.“

Осідлав коня, одягся у добру одежу, і хотів вже рушати, та подумав: „Ні, нехай не знають, що я багатий: полюбить в свитині, то в жупані ще більш кохатиме.“ Натяг на себе сім'рячку, перекинув через плече торбу, і грюхкотіючи про великий випадок не забув, та помовчівшиєс Богу і помахав.

Блукав наш Івашко із села в село, і хуторів не мина: приглядується, розпитує, шукає пари, як того скарбу. Обійшов усю околицю, і вже степами потяг.

Раз іде собі по дорозі і мізкує: „Якуб то мені знайти дівчину?... От як би таку: сині очі, тронки прищурені, а коса чорна, як гайворон, устонька, як перозквічана маківка; а сама біла та мінна: плече широке, груди високі, щоб крімка так і врізалась би у тонкий стан, щоб ходила як

по струнці, високо піднявши головоньку! . . Або таку: щоб була чорнявенька, як Циганочка, а щокі, пеначе жар горіли, зуби білі, як молоко, а уста червоні, як калина, та повненькі, такі, що, як помоє тебе, щоб луна округи зашмокотіла! Або таку, "знов мізкус: „очи, як небо, сині, а коса, як кудель, щоб, як глищен на неї, то здалась би вона тобі янголом, що Господь посилав хранити і втішати чоловіка на землі."

Оттак повернусь та йде собі. Далі якось пенароком — зирк, аж стоїть біля криниці дівчина, така гарна, що як би з тих трійох, що вигадувал собі Іванко, зібрати одну, то не булаб вона краща од цієї. Як глянув на неї Іванко, то пеначе на небі опинивсь; стоїть і очам своїм віри не йме. А вонаж так його зглядом привітас, усміхається, бупім от-от обійме і притулиться до його серця. „Відідаль," подумав Іванко, „уявлясь си чудова дівчина? Чи не бабуся з того світу, з самого неба, посилав мені сужену, бо не тільки не бачив такої на землі, і на думку така не спадала!"

— Здорова була, дівчино! — каже Іванко, підходячи; зняв шапку та й виклопивсь. Підняв голову, — а дівчини як не було, як у землю ввійшла. „Що за нечиста мати!" каже сам собі Іванко, озираючись на всі сторони: „кудиж вона ділась!."

Чи не стрибнула в криницю?" Глянув, — криничка не глибока, а вода чиста як скло, і дно видно. Кругом степ і трава не дуже висока, нікуди гаразд і сховатись. „Чи не мапа яка?" думас Іванко, йдучи по дорозі.

Не пройшов він і трійох гіл, аж біля тернів, під кущиком, сидить таж сама дівчина, і таж же на його дивиться і всміхається. „Глянь," каже Іванко, „аж ось де опинилась! . . От прудка. . . і не вгледів, як вона перебігла!."

Ну тепер, міркус собі, „сяду біля неї, трошки одпочину, а тим часом розпитаю, відкіля вона, куди йде. а там що Бог дасть!"

Підійшов і сів; оглянувся до неї, щоб спитати, аж знов нема дівчини. Іванко метнувся сюди-туди, оббіг терни, гукав до неї, шукав у самій гушці, аж одержу порвав і руки подряпав: нема та й нема! „Що за притча!..“ подумав: „та се мабуть мара!..“ Аж сумно йому стало: колиб у вечері, то можеб ще гірш зликався, а то у день, так як чумацький полудень. Проїшов ще кілька гін, став спускаться у балку, дивиться: біля ставочка невеличка хатка, і на призьбі сидить таж сама дівчина. „Що за біс!“ аж скрикнув Іванко: „та се наводеніє, мана!..“ Протер очі, перехрестивсь, а дівчина все сидить і нильно на його дивиться, неначе що хоче сказати. „Тривай же,“ подумав Іванко: „тепер вже не втечеш, моя пташечко: обійду поза хатою, та з того боку і зайду, то вже тоді пікуди тобі дітись.“ Обійшов; тільки виткнувся ізза вугла, аж бачить хutorяньська сім'я сидить біля дверей, і полуднюють собі: старий із старою, парубок, літ йому двадцять п'ять буде, і гарна молодиця, та ще й не порожня, на остатнім вже місяцю, на тій порі, як кажуть старі люде, що душа, котру Господь посилав дитинці, вже недалечко од неї витас.

Хліб-сіль, люде добрі! — каже Іванко, знявши шапку і низенько вклонившись.

— Спасибі, — одвітили старі: — сідай, кажуть, до гурту, чоловіче, і пополуднуй з нами.

Подякував Іванко та й сів, тільки вже йому не до їди: сидить похнюпившись і за ложку не береться.

— Чогож ти не їси, чоловіче? — питають його; — бери лишень ложку, та й їж на здоров'я.

Узяв Іванко ложку, покуштував того полуднику, чи щі, та й пита старих:

— Чом ви не покличете вашої дочки полуднувать?

— Якої дочки? — каже стара: — у нас одна тільки й є, невістка моя! — стара кинула оком на молодницю.

— Ну, так родичку, або наймичку?

— Нема в нас ні родички, ні наймички; от, як бачиш, ми тут усі.

— Якаж там дівчина у нас за хатою, на призьбі сидить?

Не знаєм, не бачили!

Повставали старі, а за ними і молоді, обійшли кругом хату, — нема нікого! Галинули вони на Івашка, та й подумали, чи не божевільний він.

— Деж ти, чоловіче, бачив дівчину? спитав старий.

— Се вже вона мені у третє привиджується, — каже Івашко, — та так живо, та така гарна!

— Чогож вона тобі привиджується? — питають Івашка.

— Бог його зна — чого; чи не того, що шукаю собі вірну дружину, та усе тільки об їй й думаю.

— Ну, так ідиж собі, чоловіче, давай, та там і шукай, нехай тобі Бог помагає, а в нас нема дівчат.

Івашко висловився, важко здохнувши, та й знов потяг шукать вітра у полі. Тільки вже не мізкус, яку шукать: глибоко запала у його серце та чудова дівчина, а голови не йде, тільки об їй і дума, і гада. Вже і на дівчат не дивиться, тільки блука собі по стенах, щоб хоч тронки розважити свою тугу.

Провештавшись ще тижнів зо три, Івашко повернув додому. Іде біля тієї хатки, а стара побачила його, та й каже:

— Бодай тебе, чоловіче! нап prorочив нам дочку! Ми молили собі у Господа хлопчика, а молодниця розсиналась дівчиною!

— На все воля божя, — одвітив Іванко: — може з сієї дівчинки буде вам більш утіхи, як з того хлопчика, що прохали!

Іванко хотів вже дальш іти, а стара йому й каже:

— Пострівай, чоловіче: сьогодні в нас хрестини, то вже коли зайшов, то треба чарку випити, щоб часом не виніс з собою щастя народженої.

Добре, — каже Іванко, — чом не випить; нехай їй Господь пошле щасливу долю!

Незабаром приїхав і він із кумою, а кума ще нема. Підождали трішки, — не їде; от він і каже:

— Не можна мені довго чекати; завтра празник, так треба поспішати як веселочий.

— Як же ми, пан-отче, без кума обідемося? — пита стара.

— От вам кум, каже він, глянувши на Іванка.

Вже він почав молитву, як щось заторохтіло, — глянули у віконце, аж справжній кум приїхав, і змінив Іванка. Дівчинку охрестили Оленою, бо саме на Костянтина і Олени уродилась. Іванко, почувши се ймення, згадав свою покійницю бабусю, бо й вона Оленою звалась.

За обідом, по звичаю, баба стала частувати, — хто кине на тарілочку шмат, хто два, а Іванко хотів положити пятака, та якось помиливсь і брязнув таліра. Як се побачили, так усі і витріпились на його: у баби руки задрожали, трохи пляшки з горілкою не розбила, а він аж розсердивсь. За хрестини досталась йому од кума злотівка, а бабі, чорт-батька-зна за віщо, цілісенький таліар! Так стало йому досадно, що, здається, у другеб охрестив, колиб Іванко був хрещеним батьком.

Пообідавши, стали кружкати горілку, а Іванко, як невинуватий, виїшов з хати, сів на призьбі, на тім самім місці, де бачив дівчину, та й задум-

мався. Аж чус, стара з бабою підійшли до вугла та й стали собі розмовляти.

— Що се за чоловік, каже стара: щось не просте! Відкіля воно взялось? Чи од Бога він, чи може нечистий його підіслав на яку небудь капость? Напророчив дочку, якусь дівчину тричі бачив. Щоб не було, нехай Бог боронить, три літа засухи? Такий обірваний та обшарпаний, новсім гультіпака, а дав тобі талира! Себ не розщедривсь так і багатий нап!...

Що се ви вигадусте, моя матіночко? перебила баба: — чи він же таки похожий на гультіпаку? Такий а його бравий парубок; звісно, у дорозі тропки обносивсь, а може він і багатого батька син. Та нічого вам і Бога гнівити: невістка здорова, а дитина така гладка, як той цурупалок. Та ще й те: хібаж ви не бачили, як він хрест цілував? Та й я хрестила талир, — так усе такий, як і був: ось подивіться.

— Так от послухай, що я тобі ще скажу. Невістка розказувала, що у перву ніч, як уродилась дитинка, приходила якась бабуса, і дула і хрестила дитину. Невістка хотіла була крикнути, так мови не стало: дуже злякалась!

— Може йй таке приснилось!

— Божилась, що не спала і добре її розгледіла.

— Якаж вона?

Тут стара почала розказувати, а Іванко слуха, і добре бачить, що та бабуса не хто другий, як його паречена мати.

— Чогож ви злякались, моя матінко? — каже баба, дослухавши: — аджеж та бабуса хрестила дитину? Хіба нечистий прийде, або приїде ког хрестити чужу дитину?

Оттак побазікали собі, та й пішли у хату, а Іванко ще гірш засмутився.

Сонечко вже сідало, як він, подякувавши хазийні за хліб-сіль, пустився у дорогу на всю

Я Стороженко. Твори II

під. А як дійшов до тієї криниці, де побачив дівчину, то вже й смерклося. Роса серпанком розіслалась по степу, кругом, як море, його оточило. Так йому легенько дихать: тепленький вітерець зо всього степу несе йому квітчані запахи; ясні зорі, як діточки, дивляться йому у вічі і його провожають. Іванко сів біля криниці і думає собі: „Нащо вона мені привижувалась? Муччеб було, як би я ніколи її не бачив; не засмутилаб вона моєї душі, не накинулаб на моє серце важкої могили!“ Далі устав, озирнувся на всі сторони і голосно крикнув:

— Дівчино! найкраща зо всього світа, серце моє, горлице моє! Злинь до мене, нехай хоч раз ще на тебе гляну, та й умру з твоїм обличчям перед очима. Хоч обізвись до мене!. Дівчино!. кохання моє!

Оттак гукав сердешний Іванко на весь степ! І не явилась же, і не озвалась до його та дівчина; тільки зачепила над ним чайка, далеко запідпідьомкала перепілочка, і раз-у-раз висвистував вівчарик. Не витала вже тут та душа, мабуть, знайшла собі вже хатинку, і на який час зачинилась.

Смутний і невеселий вернувся додому Іванко: важкий камінь навалився на його серце. Всею осінню і зимою пудився, а на весну, щоб хоч трохи розвіяти свого смутку, пішов чумакувати.

Чумакус Іванко рік, і два, і десять і п'ятнацять, а болячка на серці не загоїлась. У всьому пасливий — тільки не дає йому Господь вірної дружини. Такий став багатий: п'ять хур посила на Дні за рибою, а сам з десятком ходить у Крим за сіллю. Прикупив чимало ґрунту, постройв хату, як той будинок, став паном на всю губу. Громада пераз вибирала його у голови, так не схотів та й не схотів. І який то з його козарюга став, як би ви побачили! високий, саровитий, і глянути на його весело. Заглядувались на його тепер не одні дівчата, —

казились і молодичі: а яких там не було! і ченурних, і моторних, і з біса хитрих та лукавих, що, здається, і самого свитону з паптелику збилиб. Так чого вже не робили, як не захожувались, як бісиків не пускали, так ні на одну й не глинув, не то щоб узив од якої стожку у комір. Частенько було у ночі затурготить у ніконце.

— Хто там? — спита Іван Уласович (так вже тепер його звали).

— Я, дядьку, — защебече тоненьким голоском: Параска; будьте ласкані, одчиніть та дайте вогню!

Одчинить Іван Уласович, увійде молодича, випреба із печі жару і засвітить світло. Така розхрістана, підтикана, звісно, як у ночі. Гляне на себе, та й засоромиться, самаб то не знає, що робить: запаскою груди закриває. А там якось сміліша стане і розпитус:

— Як вам, дядьку, не обридне одному спати? Чом ви не оженитесь? — Бй-же Богу, правда.

Іван Уласович і не слуха, що вона йому верзе; тільки візьме її тихенько за плече та й скаже:

— Ідіть вже, йдіть, а то вогонь погасне.

Та і в день не дуже соромились: яка небудь молодича випроводить у поле свого чоловіка, гульк — і несе митель до Івана Уласовича, та й захожусься мити йому голову, і рукава засукус до самих пліч, а руки таік повні, ніжні та білі, як пшенишне тісто. (Звісно, чортяка підводить, бо сам з Іваном Уласовичом нічого не вдіє.)

— Не треба, не турбуйся, — каже Іван Уласович: — я й сам собі голову змию.

— Ну, так я вам поськаю, — каже молодича.

І зараз сідас і загортус плахту, щоб не намулив щокі об жорстку одежку. А тонкого полотна сорочка так і обхватус пишне стегно;

на такий подумок не погребав би виспатись і сам султан турецький! Та ба! не так заправила змалку бабуся Івана Уласовича.

Наступила вісімнадцята весна після того, як Івану Уласовичу привиджувалась та чудова дівчина, і досі не забув її, буцім вчора бачив, і досі не одірвав її од свого серця.

Після святої неділі, зібравши хурт, Іван Уласович з паймитами рушив у Крим за сімлю. Тепереньки вже він не такий був, як колись шведяв по стіну у сімрякці; тепер вже він, як багатий хааян, у брилі, у блакитному жупані, шовковим поясом підперезаний, такий з його чоловіга, що і пан не дужеб став перед ним кирну гнути.

Ідуть вони вже тиждень. Звісно, чумаки завжди рушають до схід сонця, щоб захопити холодку. От, раз піднялись вони ще у досвіта; тільки вирівнялись у стрічку, а тут як пасуне туман, такий густий, що в двох ступінях не видно чоловіка. Зійшло сонечко і рознесло той туман; дивляться, аж загубили дорогу. Було вже хотіли вертатись назад, так Іван Уласович і каже:

— Ідте вже, невеликий круг зробимо; тут може буде яка оселя, розпитаємо та її вихопимось на свій нилх.

Ідуть собі та ідуть, вжеб пора і скотину понасти, так немаж водоною. Іван Уласович іде собі стороною і думку гада, усе одно на умі, аж чує — фурички гукають.

— Дидьку, а дидьку: ось криниця!

Глянув Іван Уласович, аж знакома криниця, а біля неї стоїть таж сама дівчина, що й вісімнадцять літ назад стояла, і так саме на його дивиться, так саме йому й усміхається, як тоді дивилась і усміхалась. Як він її побачив, то аж груди йому заложило, і стел кругом його покотився. Близиться він до неї, а сам оком не змигне, з очей не спуска, щоб не зникла.

— Аж ось підкіля узялись! — обізвалась дівчина: кудиж ви ділись, дидьку, як я підходила до вас?

Де? коли? — пита Іван Уласович. Аж задрижав, почувши її голосок.

Уранці, біли тернів; пєсла воду, а ви сидите під купчиком і так пильно на мене дивитесь; я й думала, чи не хочете напнитись, подаю вам глечик з водою, та й лажу: ала здорові! аж гульк — нема нікого!

Моя голубонько, — каже Іван Уласович, узявши дівчину за білі реченьки, не мене ти бачила, не мені й воду підносила, а моїй душі! Вісімнацять літ назад, оттак-саме і на сім місці ти мені привиждувалась! Вісімнацять літ тільки об тобі й думав, одну тебе виношував у моєму серці! . . . Деж ти живеш, пита він, дивлячись у ясні очі своєї суженої, де витаси, моя горличко?

Живу у батька, в матері, тут недалечко у батьці білі ставочка.

— Як же тебе звати?

— Олесею, одвітила дівчина.

— Еге, от воно що! -- так я був у тебе й на хрестинах. Чи живі, чи здорові твої діди, батько, мати?

— Хвалить Бога, усі живі й здорові!

— Ходім же, моя сужено, до них за благословенням!

Обіялись, як голубяточка, і пішли собі; а над ними так і встєся чайка, як над гніздом, як над діточками, і квилить і вигикає; а як дійшли вони до хати, то чайка піднялась у гору, усе вище, вище, поки не зникла. Так укуні, побравившись за руки, і ввійшли у хату.

— Здорові були, люди добрі! -- гукнув Іван Уласович: а пізнавайтє, хто до вас прийшов?

Стара тільки глянула, зараз і пізнала.

— Се, каже, — той парубок, що колись заходив до нас, та привиджувалась йому якась дівчина.

— Ось яка привиджувалась дівчина, — каже Іван Уласович, глянувши на Олесю. — Якою її тоді бачив, такою й тепер знайшов!. Так благословіть же, бо сам Бог вже нас благословив!

Поблагословили їх старі, як слід; помолились Богу, і посідали, щоб усе добре сідало. Олеси так і тулиться до Івана Уласовича, так і дивиться йому у вічі, неначе давно його знала, неначе давно його кохас. Хтоб на них не глянув, то зараз би пізнав, що Господь дав їм на двох одно тілень серце.

Не довго сидів Іван Уласович: забрав усіх з худобою, бо вони жили підсусідками, та й повів до себе. Поїхав за сіллю, а привіз хліб із сіллю.

От нам і вінець! Ні для чого казати, що вони були щасливими; не даром же старі люди казуть:

„Кого Бог з'єднав,
Тому й щастя дав.“

Закоханий чорт.

I.

Тільки й бачив я рідний край, поки ріс, а там, як оддали у службу, так і пішов, не по своїй волі, блукати по світу, як те перекотилося, що вітер носить по степах: котинися, котинися, поки не зруйнує тебе доля, або не приточне лихо.

Хоч і дучалось мені деколи навідуватися у рідну Україну, так чи довгож то спочинеш під теплим її крилом? І знов на край світа мандруєш до чорта з рогами! Затеж, літ у ність а може й більше, як із курської губернії уїдеш у харківську, то так тобі стане легенько, мов на крилах тебе підняло!. Та з цього боку Харкова ще не так; а Линець наша Україна теперечки якось Московщиною дивиться: намісць шинків — проклята кабащина, постоялі двори на московські одноізнні телеги, одна до другої попричеплювані, як фіги на личку — куди не глянь, усе Пилипи з рудими бородами, у лаптях, аж запудить на них дивлячись. Так, бачите, з цього боку, кажу, ще не так, а от як перехопишся через річку Харків, то хтоб не сказав, що се божка сторона!.

Тут зараз починається оттой великий бор, що високі сосни як хмару підпирають. Отсеж вам і Основа, де батько наш Квітка збив собі, з своїх повістей, такий міцний човен, що до віку

вічного буде плавать по панюганій річці Теті. Оттут же і поляна; сюдиж то харківські міщани і народ, ударивши лихом об землю, сходяться ойвести душу і задавить горе свого бездоллі. Оттут побачилиб ви у неділю і по празниках, скільки збирається народу! Верстов на п'ять, а може і більш, унодовж дороги гули міщанство: дівчата у стрічках, у стьомках; молодіж у парчевих очіпках, у кармазинках, у газеті; а позитиво у брилях, у чуйках фабричного сукна, пошксовими поясами повідперізувані; а скільки ще того лакейства у фраках та у сертуках, мов та Німота! Мінні збилися біли музики, садять гопака, вибивають троника, аж лихо сміється; другі посідали купками, сідають, крутяться горілку, теревені гнуть, співають, регочуться, аж луна округи йде. Ідеи було, диниши, диниши, та й не втерпили: вибізени з тараптасу і підійшли до якого небудь товариства: „хліб та сіль, люде добрі!“ сказани. „Спасибі“, — одкажуть, і просять: „сідайте, не погребайте хлібом божим!“ Зараз і частують, і на казинової тарілочці підносять сало, кільки ковбаси. Сидеш було до гурту, винеш корячок горілки, з'їси німаток сала, побалакаєш, і свого додаси веселого слова. Боже милий, як же то вони дякують! Станеш прощатися, то так і загомонять: один кричить: „пошли вам, Господи, усякого щастя за те, що простили людей не пурастесь!“, другий: „нехай вам Бог на тім світі за нас оддякує!“ Буває й таке, що яка небудь молодича, червона, як маківка, схопиться, обійме, та й поцілується на прощання. „Се“, — каже, „щоб не скоро забули нашу хліб-сіль!“ Сміху такого паробить вража молодичи, так усі і покотються, ухопившись за животи. Що то за втішні та нвидії ті харківські молодичі, — нехай їм легенько ікнеться!

Проїхавши кілька верстов бором, станеш підніматися на гору. Тут вже темна соснища почина мішатися з дубом, липою, клінниною, берестом,

усе стає густіше, густіше; дерево переплелось вітами, як те волосся; орішник, глід, пшенишна позростались, стоять, як добра огорожа. Чим даліш йдеш, тим краща врода: пішли і долини з прогалинами, як рута, зеленими, і яри з проваллим, що як глинені, то у голові закрутяться. Мій Боже милий! що за ліс! Якого нема тут дерева! І високих, величезних, і старих, скорчених, похилих, що вже віку свого доживають. Інше зламане хуртовиною і опалене блискавкою стоїть собі край дороги, як чернець; там трухлявий пені схилюсь, як той старець з торбою. Куди ні глянь — усе тебе чарує, привітає, усе тобі всміхається. Здається, сама рідна мати наша Україна вийшла тобі назустріч: то спогляне на тебе гарячим сонцем, то притулиться пахучим холодком із темного лісу, то промовить піснюю, то озоветься соловейком, жайворонком; то пеначе грається з тобою: затурчить у вухо горлицею, залоскоче тихесеньким вітерцем. Так тобі весело, так легенько, мов у раю! Душа зміє, серце труситься, токотить. буцім що до тебе промовляє: не розбереш, що воно розказує, а слухаш — не наслухавшись, як не наслухається мати своєї дитини, бо та мова солодча для неї од медової річи найрозумнішої людини.

II.

Од'їхавши од Харкова верстов двацять, ліс починає рідіти. З високої гори вже видно село Мерехву з церквами, дзвіницями, садками і лепадами, — геть-геть розкинулось по долині. За селом блищать течії, затоки й озера Мжи. Потекла пона уліво проміж кущів верболазу і вільхи, а напроти гладко стелеться з могилами широкий степ. Сивіє старенький, як море, мріс-мріс, поки не зійдеться з небом, а небо з землею.

Гуляйте очи, гуляйте думи, як колись гуляло по сьому степену вольне козацтво!

Проїхавши Мерехву і перебравшись через плеса Мжи, виїдені на торговий шлях, що йде у Крим. Протоштала сей шлях ще Татарва, як колись ходила на наше безголов'я під Москву, налити города і забірати у неволю хрещений люд. Свіільки оком кишені, скрізь по дорозі, як гадюка, сунуться хури: назустріч несуть пільонку, кожд, сімь, рибу; скриплять татарські гарби, запряжені буйволами і верблюдами. Із Харкова несуть усекий крам, машини, паровики, їдуть кунці у Крим, у Бердянське, їдуть пани і туди й підтілі, женуть табуни, гурти, отари, іде народ на заробітки, у степи і в море. Літом весело й глянуть на сей шлях, а побачилиб ви весною або ув осени, що тут діється. Крий Боже, яке лихо! Замордована скотина по саме черево грузне у багні; парод бичується, топиться по балках, по перетічках. Бодай і не згадувати! . . Оттут би простити залізу колею! Потеклаб по ній золота річка живої і спілющої води.

Дуже ще бідуси, їдучи по сьому шляху „на обивательських“. Розкажу вам, якого раз набрався я лиха, здавшись на „відкритий лист“. Із Мерехви на почтарських, ще заголя, добіг я до Таранівки. Прямо у долосне правління ввійшов так гарно: по середині стіл, зеленим сукном заслааний, як у суді, і патрет висить. Дивлюсь — нема нікого; тільки якийсь каліка, скорчившись, сидить біля скрині, — се-то стереже громадські гроші.

Г коні? — питаю.

— Нема, — сховившись одвітив каліка.

— А писар де?

— На селі.

— Колиб покликать.

— Зараз збігаю.

Поникав дивав сердешний. Через яку там годину іде писар повагом. Ще молодий, шапка па-

бакир, у китайчатій черкесці і в опойкових чоботях.

— А чого вам треба? — спитав він, доходячи до мене.

— Коней, голубчику.

— А подорожни, чи пак одкритий лист є?

Подав йому одкритий лист: він подивився, зараз і прогони висчитав, тисей сиритиній! і ще пазинув кілька верстов залишніх. Видно, що був уже за Харковом: і головою мота, як Москаль, щоб патаи не лізли йому у вічи, і випинається, і палець засовує за ганлик.

Ану, лишень, — гукнув писар на каліку, сховавши у кишеню гроші: — абігай за десятником, та швидче!

Знов пошкандибав каліка; не скоро веде того десятника.

Тройку коней, — грізно крикнув писар на десятника, — та швидче!

Стоїть десятник, тільки потилицю чуха.

— Чого стоїш? позакладаю? — гукнув писар на його, та аж почервонів зі зла.

— Не позакладаю, — каже десятник, — тільки що коні пасугься у степу!

— Так що, що в степу? піймайте та й ведіть.

— Ще треба знайти, куди вони позабігали, ті бісові коні, та тоді вже — ловить.

— Так іди та й шукай: а тутечки, опріч линаса, нічого не знайдеш.

Зник десятник, як на той світ провалився. Уже й село обійшов, і у таранасі добре виспався, а коней нема та й нема. Над вечір вже пригнали двох канюк з лопитами.

— А треті? — питаю.

— Ще не піймали, — озвався десятник: — там таке прудке звіря бодай воно здохло — що пійя його не паздоженеш.

Аж ось ведуть і того прудкого — і ломакою підганяють, бачите, втомилось сердеченне, утікаючи. Стали запрягать, пораяються, як мокре

горить; розгледілись, і того нема, і другого; і знов погнали каліку за візками, за черезсідельником, — та так аж до захід сонця додержали. Рушили — ледві коні везуть; не схаменулись, як і ніч. Погонич повертає то у той бік, то в другий, загубив, гаснедів син, дорогу, — лає й коней, і хто їде, і ніч, і степ.

Куди тебе нечисти мати посить? питаю погонича: дорога приманкестрілка, а ти крутишся, як муха уи окроші?

— Колиж нічого не бачу, каже погонич, і візкми кипув: у мене куряча сліпота.

Що тут робить? Увесь степ позарбонаний дорогами; не втрапиш своєї, то ка-зана куди те заїдеш: думаю собі: хоч би доїхати до трактиря, що недалечко од Таранівки. Нічого робити: сам сів за мантасіра, і потихеньку, підтющем, благополучно донеслись до того трактиря.

III.

Хазійка сього заїздного двору, велика цокотуха, була добре мені знакома, ще змалку її знав. Давно не бачились, а тільки ввійшов у хату, зараз пізнала.

— Чи живі, чи здорові? — спитав я, протираючи очі і розглядаючись.

— Слава Богу! — одвітила хазійка, — старіємось потрошки. Ось подивіться на мою Олесю: матір переросла (хазійка глянула на чорнявеньку дівчину)! А се снісенький дід (хазійка показала на столітнього дідугана, що сидів на покуті, схиливши бідоланну свою голову на груди). Колись співав по ярмарках, а тепереньки тільки луна ходить по світу од його пісень: увесь голюс писнівав і бандуру потроцюв.

Гарна дівчина Олесь, така повна, миловида, а я дивився на діда. Зроду такого не бачив:

біле волосся, густе, як ліс, прикривало йому високе чоло; брови насунулись на самі очі, а широка борода аж до пояса доходила. Оттак узяв би пензель, та й списав вам Сатурна.

— Відкіль старий? — спитав я діда, сідаючи біля його.

— Хто його зна! — обізналась хазяйка: увесь свій нік пензяться по світу. Жив колись за Берекою, так давнож: теперешки вже забув і свій хутір, і свою хату.

Ні, не забув, обізнався дід, не забув!...

— Кудиж тепер ідеш? — спитав я діда.

— У Павлоград.

Щож там будеш робить, співати, чи що?

— Та ні, кажу вам, — перехопила хазяйка: — ніп тепер не співа, він тільки розкажує.

— Щож він розкажує?

— Що з ним діялось на світі, як козаки бились з Ляхами, з Татарами, про відьом, про чортів!... Він увесь світ виходив: був у Чорноморіі, у Глухові, за Київом був. А чи не поставить вам самовару?

— Настав, пані-маточко.

— От і добре! старенького напоїте гарячим, то він вам зате що небудь розкаже.

— Чи довго вже волочинеш по світу? — спитав я дідугана, як ми zostались одні.

— Довго, дуже довго, — одказав старий, важко зітхнувши: — я ще оженився у очаківську зіму. Ми тоді жили на запорозьких землях вольними козаками. Як же зруйнували Кож, то пані поселок з землями достався якомусь пану. Не хотів я зоставатись панським, застріг копл, узяв жінку з дітьми — дівчинку по восьмому годку і хлопчика-годовичка, та й помендували у Чорноморію. Од Тора довелося простувати степом, як морем, — ні хуторця, ні землянки. Той рік була засуха, і якого лиха ми не одвідали: кінч без панні і водою здох, і ми пішли пішки:

що було з нами запасу — поїли, тільки й живились корінням. Не пройши й десяти днів, як поховали дочку й сина, а там, з пудьги та голоду, занедужала й жінка: я ніс її на своїх руках, поки не оддала душі Богу. По Чорномор'ї я нештався трицять п'ять літ: бився з Черкесом, плавав на Чорному морю; а там потягло мене знов у рідну сторону: схотілось ще побачить батьківську хату і поклонитись батьківській і матиній могилі. Прийшов, — і не пізнав нашого хутора: де була наша хата, там розкинувся панський сад; а де було кладовище, там стояв шинок. Вийшов я на вигон, глянув на слободу і округи, згадав молодий вік, батька, матір, жінку, дітей, заплакан та й пішов собі світ за очима. От уже трицять літ, як тут нештаюсь, а три-трицять, як живу, — а, бреше вона, батьківської хати не забув. Було, як засніваю, то мені здавалось, що я сижу біля своєї хати і мене слухають батько, мати, жінка й діти!

Не багато слов ув оповіданні діда, а скількиж то лиха! І не хотів він розкалобить мене, а глибоко уразив серце, важко засмутив душу. Довгу низку лиха панизала йому злал доли!.

Хазяйка не дала мені з старим добре й розговориться, принесла чашки і знов заторохтіла: то про Троїцький ярмарок, то які панночки повиходили заміж, які ще позоставались, налічила з десяток померлих і присікалась до діда: чом він не розкаже.

— Як же мені розказувати, — сердито обізався дід, — коли не дасть й рота роззявить: скрегоче, мов сорока на вербі!.

— Мовчатиму, їй-же Богу мовчатиму — перебила хазяйка, — тільки розкажіть, будьте ласкаві, про закоханого чорта.

— Добре, добре, розкажу, — чом не розказать?

Дід з великим смаком пив чай, заїдаючи харківськими бубликами, а там, як вихилив ще дві чашки з ромом, то аж помолоднів.

— Оттєнер, каже, якось сили добув; здається, як би була бандура, то щеб і заспівав!...

IV.

Старий підняв голову, і ще твердим голосом так почав:

— Дід мій був запорожець. Де йому навіку не довелося бувати, чого не бачити! Удався він високий, здоровий, та ще в додаток був і великий характерник: знався з відьмами, з чортами, нічого на світі не боявся, правдивий був запорожець! Уже не молодим прийшов він на Береку, одруживсь і збудував собі хату. Жив він трохи не сто год, і до смерти добре чув, бачив, а деколи сяде на коня і охляп поїде у Харків. Оттож під старість, у довгий зімній вечор, як стане оповідать, що з ним діялось, то і смішеся й плачеш, а часом і чуприна полізе догори. Ось як він розказував про того закоханого чорта.

Раз у схватці з Татарами убили під дідом коня. Жаль йому того коня, як рідного брата: одне — падежний був, а друге — такого не знайти і на Запорозжі. От дід і пішов у слободи пошукать лицарського коня. Тоді не так, як тепер: скрізь була пустиня, і діду довелося простувать по степах навмани, питаючи дороги то у сонця, то у зізд. Через кілька днів дід трохи притомивсь, вже й торба з запасом ступилась: останній сухар доїв. Зблизившись, їк Донцю, де починаються нуші, дід зайшов у таку гущину, що не продереться: морське дерево так і хвиська, а тут і ніч насунулась. Сів він собі під кущем, підождати, поки зійде місяць, та й задрімав. Аж чус крізь сон — непаче хто

Його тягне; прокинувся — дивиться: повний місяць уже височенько, і вітру нема, а дерева так і гнуться усе в одну сторону, і його самого неначе яка невідома сила тудиж тягне. Став пригнідуватися, аж недалечко стоїть високий козак у кармазиновім жупані, в чорних оксамитових штаних і жовтих чоботях. такий з нього чуприндир, що кращого не знайти і у Коші! Стоїть проти місяця і руками розмахує, неначе кого до себе манить; і як махне рукою, то аж дерево до його нахилилося і мого діда неначе хто у потилицю штовха. Що воно за біс, подумав дід: чи не характерник? Хотів був до його обізватися, коли чус — щось гепнуло за деревами, та так искрами кругом і обсіпало. Дивиться — ізза кущів вийшла височенька дівчина, ще молода, добре убрана, да така гарна, що кращої і у сні не побачиш. Несміливо підійшла вона до козака, згорнувши на грудях ручки.

— Чого ти мене звав? — спитала дівчина таким голосом, що у мого діда аж серце тьохнуло.

— Питаси — чого? — промовив козак: — хіба не знаєш, як я тебе кохаю? без тебе мені й пекло не миле!..

— От зачим! — канє дівчина: — я давно вже се знаю.

— Та ні, — одказав козак, — не затим... як тебе побачу, то й сам не знаю, що говорю... Слухай, Одарко, скажи мені, чи хочеш бути моєю?... Хоч би ти у тисячну долю так мене кохала, як я тебе!..

— Не треба мені твого кохання, не проси й мого! — одрізала дівчина, одвернувшись: — цур тобі, нех тобі!

— Е — подумав дід, — яка пиха! зневажас залишнина такого козака!

— Слухай, Одарко, — знов почав козак: — будь моєю, — усе для тебе зроблю, усе, чого тільки не забажа твоя душа!

- Не зробиш того, чого моя душа бажає.
— одвітила дівчина, важко зітхнувши.
— Зроблю, сй-же-сй зроблю, — каже козак:
— заприсягаюсь тобі пеклом, Сатаною і Фарнагієм, — щоб мені не згубити ні одної християнської душі, щоб мені провалиться у полонку після Ордані... от-що!
— Як він, гаспедів син, кумедно божиться!
— подумав дід.

Не віриш? — пита козак.

Не вірю, — одвітила дівчина.

— Не знаю, як вже мені й заприсягатись, моя голубко! — каже козак; та пригорнувши до себе дівчину і цмокнув її у щоку...

Як цмокнув, так по усій пущі луна й пішла: дерева заколихались, гилля до гиллі прихилилось, затуркали горлиці, і мого діда нахилило до землі, — якось губи засвербіли, а тут, де не ваялась жаба, — плиг! і не схаменувсь, як чоломкнув бісову тварюку. І щоб ви думали? Так йому зробилось весело на душі, мов гарну дівчину у ясне око поцілував!

— Ох, — застогнала дівчина, ухопившись за щоку: — як же ти мене опік!... так од тебе пеклом і несе. Коли хочеш, — каже, — із мною розмовляти, то хіба у воді; а тут ти мене спалиш своїм пекельним коханням.

— Добре, — каже козак: — нумо жепихатись у воді.

Дивиться дід: біля їх і сажалка; чи вона була, та він її не бачив, чи вона справді уродилась, як кажуть, по щучому велінню! — Що се за вража мати! — подумав дід: — чи вони люде, чи може чортяки?

Сумно йому стало, аж оселедець біля вуха заворушивсь. Далі дивиться — стали роздягатись; дівчина, буцім не своїми руками, зняла кофту, плахту; далі, не соромлячись, і сорочку. Як глянув на неї дід, то аж жижки в його затрусились; давно вже минуло, а було як захо-

диться розказувать, то аж цмока, аж очи йому рогом лізуть, — така гарна! Місяць, як срібломі окотив біле її тіло; уся, як виточена, а довга коса, чорна, як гадюка, так і обвивається круг тонкого стану, і аж до повних литок достас. Повернулась з плечей — ще краща; тільки роздивився дід, аж хвостик! так собі, невеличкий, та матері його біс хвостик! Виходить, що дівчина — відьма. Глянув на козака, аж і в того — хвіст такий довгий, як у хорта, і так їм виграв, як кіт перед мишою. — Еге, так от воно що! Тут уже догадався дід, що чортина та закохався у відьму. Думає собі: хай же нам біс! Хотів був тікати, так не здвигнеться з місця, як до землі приріс; хотів перехреститися, так руки не підійме. Досадно дідові, та нічого робити; припав до землі та й дивиться — що далш буде. Увійшов чорт з відьмою по пояс у сажалку і знов стали розмовлять.

— Скажиж мені, моя голубко, чого бажа твоя душа? — питає чорт.

— Не скажу, — одказала відьма: — не скажу, поки не запрясигнешся пекельним словом — зробить...

— Чи довгож будеш моєю, як обіцяю?

— Десять рік, — каже відьма.

— Добре, усе зроблю! (Чорт протягнув руку.) — От тобі рука і моє пекельне слово!

— Хтож нас розібс? — спитала відьма: — треба, щоб була християнська душа, та ще й чиста.

— Є кому розбити, — каже чорт, мотнувши головою у той бік, де лежав дід: — там, — каже, — під кущами сховався запорожець.

— Хібаж у запорожців чиста душа? — пита відьма: — волиж самі пияниці та розбишаки...

— Еге, розкажуй, — каже чорт: — нема найчистішої душі, як у тих гаспедових силів; вони живуть по писанню: не водються з жінками, бються з бусурманом і боронять віру право-

слави... Ей, Кирило! — гукнув чорт: — ходи лишень сюди, та розбий нас.

Дід ні чичирк, лежить собі, і дух притаїв.

— Та нуж бо йди, — знов крикнув чорт: — тиж пераз похвалявся, що не боїшся чорта, а теперчки й злякався?...

Досадно дідові; бачите — пристидив діявольська личина. Нічого робить, треба йти, щоб справді ще не подумав, що злякався.

— Чогож тут лизається? (обізвався дід, а сам аж труситься.)

— Так чомуж не йдеш?

— Люльки шукаю; загубив у траві та й не знайду.

— Та не бреш, — люлька у кишені.

— Диявольський син! — подумав дід: — він усе знає; од його пік не одбрешешся.

— Розбивай! — каже чорт, як дід підійшов ік сажалці.

— Як же я вас розібю? — каже дід. — От стапу я чорт батька зна для кого кармазини каляти! Виходьте на сухе.

— Хіба тобі повилазило? — каже чорт; — глянь: де дівчина стоїть — замерзла; сміло йди, здержить.

— Що за біс?! справді замерзла... Чогож воно замерзло? — пита дід.

— Того, — каже чорт, — що вона — бодай її! — так тепло мене любить, що аж вода біля неї мерзла.

— А чогож се, чорте, — пита дід, — біля тебе пара йде з води і бульбашки схоплюються?

— Еге! — каже чорт: — се так я її щиро кохаю, що аж вода біля мене кипить.

— Оттакогоб кохання нашим дівчатам! — подумав дід; та спустився у сажалку, зайшов поза відьмою і тільки розбив руки, а з рук щось плюсь у воду, — задригало ніжками та й пірнуло.

— Що воно таке? — спитав дід: — жаба, чи що?...

— Ні, — каже чорт: — довго за руки держались, так чортеня вродилось.

— Ну, не бісовіж тобі й чорти! — подумав дід: — як вони плодющі! тільки за руки подержались, уже й чортеня привели.

— Ну, тепер кажи, — питає чорт відьму: — чого душа твоя банкає?

— Спасенія! — промовила відьма.

Як се почув чорт, то як носом закрутив, — наче чемериці понюхав.

— Не можна цього, — застогнав він, — і не проси! ніяк не можна!...

— Чому? — спитав дід.

— Тому, що вона вже раз одступилася од Господа, то удруге Й Бог до себе не прийме.

— Брехня, — каже дід: — як покається, то і втретє прийме!...

— Та ну вже, мовчи, — гримнув на його чорт, — коли не знаєш писанія!

— Ні, знаю, — каже дід, — я й сам письменний, нераз і Апостола у церкві читав.

Дід був такий завзятий, що як піде на спор, то хоч чого й не знає, то скаже — знаю; а часом і своє вигадас, і так до ладу приткне, що зібс з пантелику й знаючого.

— От, приміром сказати, — каже, — я й чоловік, а мені жаль небоги: здається, чогоб не зробив для її спасенія; атож сам Бог милосердний, як би він не помилював грішної, коли вона кається?

— Так колиж вона уже одхрестилась... — пробубонів чорт.

— Не велика вада, — перебив дід, — піп і вдруге перехрестить, і душе на тебе, і плює!

Чорт на се і одвіту не дав; стоїть собі, похнюпивши ніс, та чуха потилицю.

— Тиж сам знаєш, — обізвалась до чорта відьма, — що не по своїй волі зробилась я відьмою: мене мати приневолила.

— Нашо слухала матір, — ти мала свій розум і свою волю!..

— І се брехня — сміло перебив дід; бо як піде на правду, то він і чорта не злякається. — Ну, людию та страхом, — каже, — можна до усього приневолити чоловіка.

— Подумайте сами, чого просите, заголовив чорт (трохи не плаче, бідолашний): — як же мені помагати спасенню душі, коли на те я чорт, щоб губити християнські душі?.. — Та мене, — каже, — за сю пакість на шматки розірвуть!..

— Защо? — каже дід: — не великий гріх снасти одну дупку, а там покається, та десять загубиш, то тебе ще й по голові поглядять.

— Еге! хіба проти шерсті! — прогарчав чорт.

— А як би я тебе кохала! — обізвалась відьма, і так глянула на чорта карими очима, що аж лід затріщав і поколовсь, трохи дід не шубовстинув у сажалку, та якось вискочив на берег.

Задумався чорт, довго стояв понурившись, довго міркував, та вже нечиста мати так його підкурила тим коханням, що нічого й не вигадан.

— Що буде, то буде, — сказав, обернувшись до відьми: — пехай буде по твоєму!

Вийшли із сажалки; відьма повеселішала, а чорт засмутивсь, аж хвіст повісив. Дід поміг відьмі одягтись, своїми руками обтер біле її тіло, і примітив, що вона до його якось тепленька стала. Накладаючи на неї сорочку, він шепнув їй на вухо, щоб вона його слухала. У діда чуле було серце: йому жаль стало відьми.

— Ну, чорте, — питає дід, — яку тепер даси раду? Що сотворим, да спасемся? — додав а писанія.

— От що — одвітив чорт, скривившись: — недалеко відсіли спасасться пустельник: велику

силу він має у Господа, усликий гріх одмолить, хоч якого грішника на путь істинний наведе. Так отже: як поживемо десять год із Одаркою, я й одведу її до того пустельника, то він і спасе грішну душу . .

— Е ні, чорте, — перебив дід: — за десять літ багато води утече; поки сонце зійде — роса очі виїсть. За десять літ або відьма дуба дасть, або пустельника Господь до себе прийме. Ні, так не можна! починаючи таке добре діло, треба зараз іти до пустельника за благословенням.

Та цу, не міншайся не в своє діло! — загомонів чорт, аж затупотів ногами з досади.

Як — не має? — закричав дід: — як вас розбивав! . . А як збрешеш? . . Де вона тоді буде шукать того пустельника?

— Чорти ніколи ще не брехали! — каже чорт.

— Чортам ще й дурень віри не пав! — одрізав дід.

— Нехай буде так, — обізвалася відьма, — як дідько Кирило кажуть: треба хоч подивитись, де спасається той пустельник.

Довго спорили, трохи не полаялись, — так дідаж і найстаріший чорт не переміг би. Нічого робить: чорт почухав потилицю, і згодивсь. Може у його була яка потайна думка, та мій дід і собі вже вгадав, що робить. . . Побачимо, хто кого одурить!

— Ну, теперички, моя відмечко, — каже чорт, — лети собі додому, а завтра ми з Кирилом прийдемо до тебе, і не гаячись поїдемо до пустельника.

Відьма сіла на мітлу, кивнула головою до діда, високо звилася угору і, порівнявшись з зірочками, полетіла у свою хату. Чорт не спускав з неї очей, аж поки не зникла, а там так важко зітхнув, що аж листя зашелестіло; по долині, мов що покотилось; свиснула сова; далеко, у болоті, загудів бугай. І в діда серце защеміло, і він

здихнув, неначе от-от попросився з тією дівчиною, що вже давно покинув, як помандрував у Січ.

V

Дід із чортом, умовляючись, пішли поруч, як товариші. Дід із свого різка патрусить чортоні кабаки, а чорт йому патрує своє, такий вслужливий! Скоро дід набє мольку, а чорт зараз і вогню викрєше. Дід згадав про горілку, а чорт зараз і частус, і на закуєску тигє із супки печену качку і пшенишний пухлий буханець. Випивши і попоївши, діда взяла охота подратувать чорта: хотів був перехрестить його, та подумав: цур йому! хоч він і чорт, а все таки товариш: не чесло товариша обіжать. Далі, як глинув на чорта, то аж жаль його стало: іде, зівівши голову, неначе на шибеницю його ведуть.

— Розкажи мені, чорте, — пита дід, — яким се побитом ти закохався у підму? Аджеж кохання досталось не чортам на долю, а нам грішним?

— Е, братіку, — каже чорт, — і у нас є серце, такеж, як і у вас, і з тим же проклятим коханням! Як жеб ми вас і скушали, колиб не знали, яке серце у людей?... А маючи серце, його устереженєся?... Слухай, Кирило, — каже чорт, знявши шапку і вклонившись: — поможі мені у моїм ділі, а я тобі у великій пригоді стану.

— Добре, — каже дід: — чом доброму чортів не допомогти!

А у самого все на думці, як би вирятувать дівчину: якось вона і дідові припала до душі.

— Чого хочеш, того й проси — каже чорт.

— Та мені нічого й не треба, — каже дід: — тільки хіба достати доброго коня.

— Я тобі кінні! — каже чорт: — сам перекинувся у коня, і п'ять год буду тебе возить, а п'ять поживу з Одаркою. Я у п'ять літ вобгаю п'ятьсот — на те ми чорти!

— Глядиж, не збреши, — каже дід.

— Не бійсь, — каже чорт: — от тобі рука і бісове пекельне слово! Та нам не велено — не то обманювать, — і зачіпляти запорожців, бо вони б'ються за віру православну. Та не велика й користь, — каже, — коли якого й завербуєш: уб'ють його на війні, от він уже й не наш. Відки візьметься Петро з колючем і одбив: так і товче нашого брата, не розглядаючи, де око, а де морда; а ще як вихопиться Микола, то швидче втікай, бо вернешся у пекло без хвоста: одірве!

— А багато у вас у пеклі запорожців? — пита дід.

— Ні однісінького: лід були, то й тих повиганяли.

— За щож ви їх повиганяли? — пита дід. — Для нашого брата вам жалко і кутка у пеклі?

— Колиж такий гармидер роблять, — каже чорт, — що усіх чортів із пекла порозганяли. Хіба не чув про того Марка, що товкся по пеклу?

— Щож вони вам роблять? — спитав дід.

— Понапиваються гарячої смоля, — розказує чорт, — як тієї горілки, позалазять у печи, та й почнуть шпурлять відтіля головешками. Раз трохи пекла не спалили!... Або ляже на сковороду, та й звелить підпалювать себе. Печеш його, печеш, аж шкура на тобі тріскається, а він тебе лас, кешкує з тебе, та кричить на усе пекло, що змерз. Біда з ними!... Де вже допекти їх вогнем: уже як їх шкварили Ляхи, та й ті нічого не доказали. І у пеклі того не вигадась, що вони з ними робили: Наливайка пекли у мідному бикі; уся Варшава збіглася послуhati, як зареве бик, та нічого й не почули: істлів сердешний на вугілля, а голосу не подав. Що

ти з ними вдіси? коли живого не дошкудили,
а то щоб мерлого!

— Так і треба — каже дід: — на те ми
січовики, щоб усе витерпіть: тим то нічого ми
й не боїмось!

— Тривайте, — каже чорт: — скоро й на
вас нападе велика халепа: не допечемо вас
вогнем, так проберем морозом.

— Деж ви того морозу добудете у пеклі? —
пита дід.

— Еге, у нас нема, так у вас є, — каже
чорт; — ми вам такого чоловіка вигадасм, що
гірший ще буде од самсінького чорта!... Віп
нам нажене холоду, — побачите!... Та нехай
пони скажуться! — мені тепер, як кажуть, не
до соли... Що то робить моя Одарочка?

— Скажи мені, чорте, — спитав дід: — чи
вона у своїх тілесах, чи може перекинулась у
таку гарну дівчину, як ти у козака?

— Ні, — каже чорт, — вона такою уроди-
лась; нехай хоч царицею перекинеться, то кра-
щою не буде! Одно тільки у неї не гарне: легко
її збити з грішного путя.

— Як би не катержний, анахемський хвостик!
— пробубонів дід, та й задумавсь.

Оттак розмовляючи, йдуть собі лісом, а тут
ізза кущів то виткне морду лісовик з зеленою,
як трава, бородою, то вискочить вовкулака,
підперезаний червоним поясом, то стрибають з
гиллі на гиллю упирі у німецьких галанцях, і
всіж то низенько і привітно їм кланяються.
Далі, як пішли понад Лиманом, то й перелічити
не можна, що тих чортенят повискакувало з
болота.

— Здрастуйте, дядечку! — озиваються до
чорта, а діда так жахаються: бачуть, що запо-
рожець.

— Не бійтесь, дітки, — каже чорт: — се,
щоб ви знали, мій сват Кирило.

Дід розказував, що бісенята, поки ще молоді, то зелені, як оситинг, — нема у їх ні ріжків, ні кистів. Та й втішніж, розказував: бігають, крутяться, плигають, як жаби, граються, як кошенята; пірне у воду, а ніжки висуне з болота та й дрига. Дід хотів був їх подратувать, показав їм дулю, так вони ув один голос так і запискотіли: — Спасибі вам, дядечку Ірило, за вашу ласку!

А чорт і каже:

— Ти їх і цукером не годуї, тільки покажи їм дулю.

Стало світать, як дід із чортом вийшли з лісу. Не пройшли й пів верстви, як побачили у долині велику слободу.

— Отсеж, — каже чорт, — і слобода, де живе Одарка; оттож, дивись, і її хата оточена вишневим садочком. Ідиж теперечки до неї, передиюєш, а у вечері, як сонечко сідє, то й я до вас прийду. Їб і зараз, — каже, — з тобою пішов, так у день небезпечно нашому брату ходить у слободу: часом наскочив на ярчука, та й півні кукурікають, — щоб вони видихали!

Попронцавшись із чортом, дід спустився з гори ік плєсу. Достав із сумки бритву, виголивсь, надів чисту сорочку, помолився Богу та й пішов до відьми. Дорогою зірвав по кущику горицвіту, золотисячнику і дроку, згорнув до купи, закрутив і заткнув собі за ліній чобіт. Себ то для того, щоб чорт не знав, об чім дід буде розмовляти з відьмою.

VI.

Одарка стріла діда на порозі з хлібом, з сіллю, і поклонилаь йому трохи не до землі.

— Спасибі вам, дидечку! — каже: — од мене, бідної сироти, і Бог і люде одцурались, а ви

не цураєтесь мене грішної. Чи не допоможе вам Господь вирятувати грішну мою душу!

— Не бійсь, Одарко, — одказав дід: — вирятуємо! не дамо чортині насміятись!

Дід, кажу вам, мав чуле серце: часом, щоб заспокоїть бездольного, то і завіряє і збрешє...

Простора хата у відьми, а якомсь пустою оддас; і нічна чималі, а сумно. Одарка так і пригортається до діда, так йому у нічи й дивиться, то усміхнеться, і радієб то, і знов засмутиться. Як сонечко ув' осени: вигляне ізза хмари і знов сховається.

— Дядечку, — каже відьма атиха дідові, — не кажіть мені нічого, що у вас на думці, а то бісів Трутик (так звали закоханого чорта) усе буде знати!

— Не бійсь, моя кралечко, — каже дід, ударивши по лівому чоботу: — я йому, иродовому синові, уха заткнув. І ми депо знаємо!... Не почус й не побачить, хоч би я ось що з тобою зробив. Та се кажучи, і перехрестив відьму.

Як перехрестив, так і вдарило її об землю, посиніла, запінилась, так і звело її у клубок. Дід злякався і не рад вже, що перехрестив; скоріш їй під ніс сунув дулю, так вона відкрила очі і ледві опам'ятувалась.

— Ох мені лишечко, — простогнала відьма: — як же ви мене вразили, як пожег у серце!... Не хрестіть мене, — благає: — а то печистий мене задавить, і до спасення не допустить.

— Ні, не буду, не буду, — каже дід: — нехай вже тебе пустельник хрестить божою рукою!

Відьма поставила дідові спідання і пляшку терпівки, а сама стала поратись біля печі. Дід їсть і запиває, а сам очей не зводить з Одарки: якби то, думає, була з неї молодичи, хазийка, колиб не катеркий, апахемський хвостик; бодай він їй одсох!

— Розкажи мені, Одарко, — спитав дід: — як се мати перекинула тебе у відьму?

— Бодай не згадувать, — почала Одарка, зітхнувши: — от як се сталось. Я була ще на восьмому годочку, як мій батько поїхав на війну. Через два роки вернувся козак Хведір з недоброю вістю, що мого батька десь за Дніпром вбито. Мати дуже убивалась за батьком, — та скоро і заспокоїлась: Хведір жив у нашій хаті і полюбився матері. По слободі ходила вже чутка, що мати йде за його заміж, як Хведір полаявся з матір'ю і оженився на дочці нашого сусіда. Не знаю, як вам і розказать, що тоді робилось з матір'ю: бігала по слободі, як песамовита, а там і зникла. Усі думали, що вона наложилася на себе руки; аж через два тижні, уночі, чую — щось загуло на горині, застукало у комині, і по хаті повіяло холодом. Я схопилась та до печи, — думаю, чи не горимо; дивлюсь — хтось роздува огонь, — загорівся вихоть, — аж мати! Така розпатлана, розхрістана, а очи так і палають, аж страшно на неї глянути. Я зраділа та й кинулась до неї, а вона як крикне не своїм голосом: „не підступай!“ Я так і замерла, де стояла. „Озьми,“ каже, „образи, та повинось у комору, — і хрестик, що в тебе на шиї, там зостав.“ Познімала я образи і повиносила у комору, — думаю, чи не хоче мати хату мазать; а як вернула з комори, мати обняла мене і гірко заплакала, так і вмила мою голову сльозами, як окропом. За кілька місяців після сього, занедужала Хведорова жінка, чахла, чахла та і вмерла, а Хведір з нудьги і жалю довго блукав по лісах, поки десь під дубом не знайшли мертвого. У слободі стали люди розказувать, що моя мати відьма і що вона з світу звела Хведора з жінкою; дівчата мене цурались. Я не вірила людям, хоч часом і сама бачила, що щось чудне діялось у нашій хаті. Увесь тиждень мати — як мати, а в суботу і близько до себе не підпускає, а паніч замикала мене на ключ у комору. От схотілось мені довідатися, чому се мати так

робить, і що там тріщить і клекотить у хаті. Раз у суботу — тоді мені пішов сімнадцятий рік, — мати мене замкнула, а я підняла мостину та й вилізла зпід комори. Бачу, у хаті палає огонь; глянула у вікно, аж стоїть мати біля печи ув одній сорочці, з розпущеною косою, і якесь зілля кладе у макітру. Далі поставила макітру на долівку, сіла на мітлу і тільки нахилилась на макітру, а звідти, як пахне поломи, — так її й потягло через комин у бовдур; и як крикну: „мамо, що ти робиш?“, а вона, як птиця з підбитим крилом, так і вдарилась на землю, ти мене за косу. „А, неслухняна дитино!“ закричали не своїм голосом: „підглижувати? не будеш же мене корить: я з тебе такуж зроблю підьму, як і сама!“ Перегнула мене через мітлу і помчала. Опам'ятувалась вже я аж на Лисій горі, біля Київа. Нічого мені вам казати, що там діялось; ви й сами може не раз там бували, так знаєте...

— Як не знать, — каже дід: — кілька раз самому доводилось там бувати!

Дід якось соромився казати, що чого небудь не зна, або не бачив, так і збреше: а йому збрехати, та ще перед відьмою, як раз плюнуть.

— Що тоді, — каже відьма, — зо мною діялось, — не розкажу; я лежала ниць, заплющивши очі, і говорила якісь слова за матір'ю, од когось одрікалась; — назад я вже полетіла на своїй мітлі. Отсей самий Трутик і мітлу мені зробив. Вернувшись, хотіла помолитись Богу, і тільки перехрестилась, — а мене так і вдарило об землю. З тієї пори оттак, як бачите: плачу — не одплачусь, думаю, — і нічого не вигадую...

— Деж твоя мати, бодай їй? — спитав дід.

— Чорти замордували... Як мати удовольнила своє серце, згубивши Хведора і його жінку, тоді тільки побачила, що згубила свою і мою душу; думала вже, як би то вирятуватись, а чорти та відьми й довідались. Раз полетіла

вона на Лису гору, та й не вернула; і мені теж булоб, та Трутик оборонив. Що буде далын... а тепереньки так гірко та важко на душі, так нудно на світі!...

Відьма облилась слізьми.

— Не плач, моя горличко, — каже дід, — не плач, спасемо твою душу!.. Як таки, щоб запорожець укупі з чортом чого не зробили!

— Колиж мене Трутик не допустить до пустельника! — каже відьма.

— Так и піду, — каже дід, — а там вже не його воля: буде, як пустельник звелить. Трутик обіцяв мені п'ять літ за коня служити, а тимчасом дасть Бог ти спасення, і як вернешся чорт, то хіба облизня піймас. А там, моя красечко...

Дід не договорив, тільки душем моргнув, і так глигнув на Одарку, що вона потупилась і почервоніла, як калина.

Відьма добре пагодувала діда, учасувала запіканкою і терпівкою, і постлала йому у коморі спочити. Не спавши цілієньку ніч, дід заснув, як убитий.

VII.

Дід заспався аж до вчора, і як увійшов у хату, то вже застав там Трутика. Так гаспедив син і веться біля Одарки, і вихилисом і викрутасом, як мокре рядно до неї прилипа, аж досадно стало дідові. Поздоровкавшись, дід сів на лаві, та й пита чорта:

— А чи далеко до пустельника?

— Ні, — каже чорт, — близенько: за Ізюмом, у Святих Горах.

— Як близенько?! — крикнув дід: — та ми й на п'яті сутки туди не дійдемо!

— Еге, по вашому, по запорозьки, — каже чорт, — може воно й так, а по нашому — так ні;

як виїдемо раненько, до схід сонця, то над вечір і там будемо.

— Слухай, чорте, — каже дід, розсердившись: — не чіпай запорожців. Я тобі скажу: як би мій кінь був живий, то будь я не Кирило Кілеп, коли ув один день не став би! от що!

— Та не бреши, каже чорт: — і у два не доїхав би; а от як я тебе повезу, то й в обід успіємо!

— А Одарка як як? — спитав дід.

— Вона перекиньється хортицею, каже чорт, так ми ще дорогою і понолюємо за зайцями.

До піпючігнули теревені; а там спочили трошки та й рушили. Як сонце вигинуло ізза гори, наші були вже далеко од сабодини. Дід їхав на ваводині на вороному арабському огеру, а біля стремени бігла біленька хортиця, така ж хороша, як гарна була Одарка. Стриба собі, не доторкуючись ніжками до землі, як на крилах пелаче ластівка встєся. Порветься зайчик — так зараз і дожене його, — не рве, а тільки подерячить за вушко та й пустить. А кінь, матері його біс, як намальований: шерсть на йому блищить, як броня, шия, як у лебедя, із очей іскри сиплються, а із поздів полуми паде. Дід набе люльку, і вогню не крене, — приложить тільки коню до морди, так вона і запалиться. А збруяж яка! і у хана кримського такої нема: уся золотом залита і обсажена самоцвітами. Дід не патішиться конем, гладить його, цмокас, і на Одарку це гляне. Сказано, запорозька натура; не даром співають: „проміняв янінку на тютюн та люльку,“ а деж то не проміняти на доброго коня! Іще сонечко височенько стояло, як вони добігли до Святих Гір. Дід напоїв коня і сам панївсь, привязав чорта за повід до дерева, та й каже:

— Подождіть мене, — я на часинку збігаю до пустельника.

— Иди, та не барись, — каже чорт, — бо треба їк світу вернутись у слободу, а там весілля одбудемо та й у Січ.

— Яке весілля? — пита дід.

— А з Одаркоюж! — каже чорт.

— А щоб ти не діждав!... подумав дід, та й пита:

— Це тут дорога до пустельника?

— Іди сією стежкою, — каже чорт, — отсеж нин і протоптав її, ходячи сюди по поду.

Пшов дід усе лісом на високу гору, і виврався на уступ; з одного боку круча, аж глинуть страшню, з другого скеля стіною піднялась аж до хмари. Дивиться дід: у скелі двері, а над дверима образ; ввійшов — церкони, так собі невеличка, висічена у скелі. Тільки перехрестився та відарив поклон, аж із келії виходить пустельник, старенький, згорблений, а борода, біла, як молоко, аж до колін. Дід підійшов під благословеніс, а пустельник поблагословив та й каже:

— Чого се, чоловіче, Бог з нами, так од тебе чортом душить?

— Як жеб то й не душило, — каже дід, — коли цілісінний день їхав на чорті, та ще й з відьмою.

Дід усе розказав, як було, і чого приїхав.

— Як ви, святий отче, — каже, — поради не дасте, то вже не знаю, де його у гаспеда й шукать того спасенія.

— Воля божя — каже пустельник — може й тут знайде спасеніс, коли щире буде покаяніс. Як бачу, вона хоч і відьма, та менше лиха робила людям, як ті, що світлош удають. Вона, — каже, — і на путі грішному шукала спасенія, а другі так і з істинного путя збиваються.

— Так, пан-отчешку, так, — перебив дід: — отсе саме і чорт казав!

— Чорт, — каже пустельник, — сулив їй усі прелести мира сього, другаб і не відьма на сі посули піддалась, а вона не преклонилась.

— Не преклонилась, пан-отче, не преклонилась, — каже дід: — оттак і чортові одрізала; аж носом закрутив діавольський син!

— Ну, тепер помолимось Господу, — каже пустельник, — то він милосердний напутить нас, що треба робити.

Пустельник упав на коліна, дід собі, і стали молитись. Та й теплою молились: темна церкoviця так і освітілась, наче хто світло засвітив. У діда із очей аж дві сльози викотились, як дві срібні кулі; аж бризнули, ударившись об кам'яний поміст. Помолівшись, устали; от пустельник і каже:

Ходімож, я покажу тобі печеру: одведеш туди небогу, там вона і буде спасатись.

— Будьте ласкаві, пан-отче, — каже дід, заступіться за бідну сироту... колиб ви побачили, що за молоде, та гарне, та нещасливе!... так же катержний, алахемський хвостик!... та ще от-що... — почав дід та й язик прильпе к гортані.

— Що там ще? — спитав пустельник.

— Болячка на серці нарядилась, — каже дід, важко зітхнувши: — закохався я у сю діавольську відьму, бодай їй... нехай буде здорова, — от-що!

— Буду благодіти Господа, — каже пустельник, — щоб він милосердний послав їй покаліє; а ти їдь собі з Богом у Січ. Побудь ще там пять літ на лицарській стражі, та й вертайся до мене. Як дасть Бог, що вона спасеться, то я вас і повітчаю.

— Щож мені тепер робить із чортом? — пита дід.

— А що з ним робить, — каже пустельник: — коли годячий з його кінь, їдь на йому у Січ.

— Де вам не годишій! — каже дід: — такого коня і за сто телярів не знайти: і хода добра, і на взаводи, не взяв його кат, і підтюпцем; а на поворотах тільки нахились, то він вже й повертас. Так боюсь же, щоб не втік, дияволив син.

— Не бійсь, — каже пустельник: — я тобі дам на його кріпость.

Пустельник пішов у свою келію, витіс знамисний хрестик і надів його на шию дідові.

Тенер, — каже, — він у тебе, як наймит, як крепак: що звелеш, те й робитиме!

Пустельник провів діда до печери і поблагословив його на прощання.

Вернувся дід до чорта, та якось йому і тлянуть на його совісно, хоч у рибка очей поличать. Та вжеж не потурать і чортові, щоб губити християнську душу. Не що-дня брідня, не все коту масниця! Тільки доторкнувся дід до чорта, зараз і почув сердешний свою неволю, так і затрусився і застогнав бідолашний.

— Що ти, Кирило, зо мною зробив! — озвався чорт.

— Те, що й ти з другими робив, — каже дід (а самому жаль чорта: добра була душа у цювійника). Мовить, — каже, — вовк, та як і вовка піймають!

Не довго дід базікав з чортом, та нічого було гаразд і казати. Узяв підьму за руку, та й повів у печеру. Дорогою розказав їй, на чому вони погодилися з пустельником, обняв Одарку, кріпко притулив до серця, аж зомліла небога, а там сів на чорта і поплинув, як на крилах, у Січ.

VIII.

Уранці дід вже був у Коні. Кому не скаже, що він учора ввечері виїхав із Святих Гір, ніхто віри не йме; та як і повірить, щоб ув одну ніч

перебігти трицять миль! Чого вже не виробляв дід на тім коню! Як би почули, що він розказував, тоб сказали, що бреше: за цілісінький тиждень не переслухалиб. Раз дід заспоривсь і в заклад пішов, що поїде у Бахчисарай і самому кримському ханові у нічи пілює. І щоб ви думали? поїхав та й пілює, та ще й добре вилаяв; дід знатно лаявсь, у якогось Москаля вчивсь: „Ти,“ каже, „хане, покійного чорта племінник, бусурманський, кателіцарий, апахемський, гаснедів син, триста тобі чортів у житті!“ А було, як наскочать січовики на татарську орду, то дід так і вріжеться у саму гущину; а коні, як почують чорта, то врозтіч; а дід і почне кришити Татар, як дощину: так голови і валиться, як груші ув осени. Чотири роки дід був курінним отаманом, а там, як прийшла пора, от він і став прощатись. Не хотіли були пускати січовики, так дід їм і каже:

— Зоставсяб, товариші, так обіцявся відьмі оженитись: треба, бачите, додержати козацького слова.

— Що за зух наш Кирило, — сміються запорожці: — не побоїться і чорта позвать у дружки.

— Еге, — каже дід: — я не побоюсь і на чорту поїхати.

Та сів на чорта та й чкурнув у Святі Гори; ув обідню добу і там опинивсь. Дивиться, аж того гайвороння така сила, наче з цілого світа позітатились гемонські тварі, та й вкрили і гори і ліс. Скоро побачив їх чорт, так і затрусивсь і голову повісив і хвіст опустил, почув своє лихо. Доїхавши до тієї межі, що дальш на чорту їхати не можна, дід зліз та й каже:

— Прощай, чорте, не поминай лихом; спасибі тобі за вірну службу!

Тільки дід договорив се слово, так нінь і перекинувся у птаха. Як же закрикає гемонське гайвороння та здійметься, наче хмара! аж сонце

закрило! Налетіли на чорта, — дід і не схаменувся, не вспів руки підняти — перехреститься, роззявить рота, щоб Богослова заспівать, як вони вже й пошарпали Трутика на шматочки. Це те в біса і мясо ділось: тільки піря полетіло за вітром. Жалко дідові чорта, так жалко! Так тепер вже не до його; друга думка у діда що то з Одаркою діється: чи помилував її Господь? Тільки переступив дід через рівчак, а заа купів назустріч Одарка. У квітках, у стьожках, як до вінця. Так і кинулась на шию дідові.

— Спасителю мій! — заголосила Одарка: Господь милосердний помилував мене грішну... Тебеш тільки й лидала, мій голубе, як билина росиці з неба!

Ще краща стала: така біла, та повповида, очі сяють, як зорі серед темної ночи, зуби блищать, як білі голубята на сонці під синім небом. Так і тулиться до діда і цілує його, і милус, і хреститься і його хрестить. Дід стоїть, як укопаний, себе не тямить і очам своїм віри не йме; далі упав на коліна, простяг догори руки, та крізь сльози й промовив:

— Боже милий, який же ти до нас милостивий!

— Ходім же швидче до пустельника, — каже Одарка: — він тебе йде з самісінького ранку.

Дід, взявшись з Одаркою за руки, пішли до пустельника. Ввійшли у церковку; дивляться — уже і налож стоїть по середині, і два вінця лежать на палюю, — не з фольги, як теперечки повелось, а із свіжих квіток.

— Здоров був, Кирило, — скрикнув пустельник, зуздрівши діда: — як тебе Бог милував на Запорозжжі?

— Слава Богу, пан-отченьку, — каже дід: — молитвами вашими, — та спасибі і потійному чорту: добре служив, діяволів сил.

Дід одслужив три молебні: архистратигу Михайлу, Єгору побідоносцю і Николаю чудотворцю, а там пустельник поставив молодих перед налою, та й обкрутив.

— Тепер, — каже, — нехай вам Господь помагає; будьте щасливі і довголітні, та не забувайте, що Бог милосердний не на те, щоб грішили, а на те, щоб каялись у гріхах!

— Так, пан-отченьку, так, — каже дід. — От чорти так не дали покаятись Трутиску; розірвали бідолашного на шматки, тільки пір'я полетіло за вітром!...

Як стали прощатись, Одарка тричі вклонилась пустельникові до землі, як рідному батькові. І дід хотів був поклонитись, так шия ніяк не гнеться. У січовиків вязи, як у повка; вони одному тільки Богу й кланяються до землі. От дід ухопив себе обома руками за оселедець, та на силу нагнув трохи свою голову.

IX.

Подякувавши добре пустельникові, дід з молодю яніркою пішов із Бересці. Грошей у його було до чорта: повнісінький черес туго набитий дукатами, — так що схотів, те й зробив. Вибрав він собі гарне місце над річкою, де теперечки панський сад, і поставив важну хату на дві половини. Накупив собі волів, овець, коней, і зажив собі з Одаркою. Одарка дуже була щаслива за дідом, — діядала сина оженить, діядала і внука, і вмерла з доброю славою.

— От вам і кінець. Вибачайте, коли не до смаку; розказував, що чув од діда: коли він брехав, то й я брешу.

*

— А що сталося, — спитала хаазійка, продираючи очи; бо поки старий розказував, вона то спала, то прокинеться і знов слуха, — що сталося з тим хвостиком?

— Е. поминайте, як звали той хвостик: одчитали з корінем. Дід як вже не доглядався, так і місця того не знайшов, де він ріс.

— То тож! . . А то якось чудно, матері його на лихо: відшка та з хвостиком?

Хаазійка глянула на мене, мов хотіла довідатись, чи воно не чудно й мені.

Подякувавши дідові за його гарне оповідання, ми полягали спати, а на другий день уранці, за часом, знов зібрались, ще побалакали тронки і роз'їхались на віки піччі.

Щоб не розвіялось по світу те, як кажуть, фантастичне оповідання дідугана, я списав його для моїх земляків. Наша чудона українська врода, нагріта гарячим полуденним сонцем, павіва на думи насіння поезії та чар. Як шпениця зріє на пшії і складесться у копи і скирти, так і воно, те насіння, заповни у серце й думку, зріє словесним колосом, і складесться у народні оповідання й легенди.

Не в добрий час.

Мене ще маленьким узили у двір; то поки був хлопчиком, веселе було мені життя: нані годувала бубликами, а з паничем було цілісінький день граємось; по клунях деремо горобців, у мліча побиваємось; я тікаю, а панич улуча; деколи так учистить, що аж підскочиш; та і в коней, було, як станемо бігати, то здорово лупив мене по ягодицях пугою. Панич, спасибі йому, дуже мене любив і жалував!. Як же підросли, то панича одвели у школу, а мене віддали у столярі. Був я і в ткачах, та й там не довго насидівсь; така морока з тими питками: до якої пі доторкнешся, так вона бісова волосінь і виірветься! Тільки було й оддишеш трохи, як підеш коней почистить. Не знали вже, куди мене їхнуть, а конюхи, спасибі їм, і стали прохати, щоб віддали мене на конюшню; так отто нані і пита:

— Данилко, чи маєш охоту коней чистить?

— Як, — кажу, — не мати! Усякий чоловік має охоту коней чистить!...

— Брешеш, — каже нані, — я перший не маю охоти коней чистить.

Може він шуткував, бо як на мене, то цілісінький би день чистив коней. Було, нікому не дам і одного коня вичистить, сам усіх вискребу; а конюхи, спасибі їм, ніколи за се на мене не сержились. Хотіли були, щоб я за хварейтора

їздив, так раз, як повезли паню до церкви, кучер Дмитро і гукає: „держи у праву руку,“ а я якось повернув у ліву, та й перевернули бричку і дуже таки забили паню... Так з того часу тільки вже коней чистив, аж поки не вернувся з школи панич і не довелося мені вести його у Київ. Раз прийшов він на конюшню та й каже:

— Чи не хочеш, Данилко, їхати у Київ?

— Чом не хотіть! — кажу.

А моя тітка Горюшина ходила у Київ, то було як почне розказувати про ті церкви золотом меритії, про печери, про Дніпро, що пеначе море розлилося, то, здається, і коней би покинув та помандрував у Київ. Пошили мені свитку, дали й нові чоботи і шапку, і звеліли наладити возок і пару коней. Наладив я возок, та й думаю собі: чи ще й втрапимо у той Київ? бо як живу на світі, школи мені не доводилось виїздити із Савинця.

Як уже зібрались їхати, трохи були мене не zostавили. Прийшов до пана приказчик Свирид Хролович, та й каже:

— Чи не Данилку посилаєте з паничем?

— Данилку, — одказує пан, — а що?

— Та він, — каже, — де небудь переверне панича, у його й коней покрадуть; та що коней! — шапку з голови вкрадуть, і в буцегарню запруть, та ще й випарють; хібаж ви не знаєте, — каже, — що він навіки дурний?...

Я слухаю та мовчу, а пан мене й пита:

— Чи справді ти такий дурний, як Свирид Хролович каже?

— Не знаю, — кажу, — тількиж і з того не будеш розумним, що у Свирида Хроловича дуже багатько того розуму.

— Бачиш, — каже пан, — не взяв його кат; нехай же побачить світу, то він ще порозумішає!

Ну, не бісовогож тобі сина й син, диявольський приказчик!... Який йому гаспед надав отсе казати!... Як би мовчало чортове онудало, то нічогосінькоб і не було; бодай йому оттак напрозорчили наглу смерть, як він мені, не в добрий час, напрозорчив усе те лихо!...

Не од'їхали ми од Савинськ і п'яти верстов, як — Бог його зна, від чого — зпернули коні з дороги, та ка-зна куди й занесли. Може панич і спав, а я — так ні, хоч заприсягти: сижу собі та думаю, які то там у їйїні церкви та печери; коли разом беркиць, так і бебехнулись у річкак. Підняли возок, панич розсердився, грима, щоб на дорогу виїздив; дивлюсь, аж нема тісі й дороги: кругом степ та рівчаки. Довгенько таки попоїздили, ще раз перевернулись, поки натрапили на шлях, і приїхали у превелике село. Тільки одпріг я коней, а панич і гукнув:

— Піді лишень, Данилко, на базар та купи до чаю бубликів. Та гляди, не заблудись; ось бач, — каже, — у нашому трахтирю нові ворота під повіткою.

— Бачу, — кажу, та й пішов.

Ну, та й базар же у тому селі! Такий майдан — з пани Савиньці і весь викритий народом; чого там не було: і скотини і старців, ще й кацап з богами розташувався. Купив я вязку бубликів, причепив до пояса та й пішов у трахтир; коли зирк, — аж ведуть ведмедів. Люде кругом обступили, дивляться; і я дивлюсь, та так задивився, що й забув, де наш трахтир. Став згадувать — мені й здалось, що моя вуличка пішла у праву руку; от я і потяг — йшов, йшов, та й з села вийшов. Вернувся, пішов другою вуличкою, здається — от-от недалечко, та й знов на базарі опинивсь. Тим то, думаю, багатько й люду того

на сім базарі, що хтоб куди не йшов, то так його і виведе на майдан. Знов потяг, усе сгло обійшов, один будинок нечаче зовсім пани — і ворота також під повіткою, так біля воріт же стоїть віз, а біля наших того диявольського воза не було. Оттак водило трохи не до вечора: то виїду з села, то знов на базарі очинює, та вже з панним стрівся.

— Що ти тут робиш? питає. Я вже думав, що тебе чорти вхопили!

— Можеб, кажу, і вхопили, колиб нечирпчили виритувати! Апахемська кажу, — мара водила!

— Се тебе, каже панніч, дурня твою голова водила! Та не якою проивою по містечку ходиш: де твоя шапка?

— Як, де? — кажу: — на голові!

— А подивись!

За шапку, — чорт-ма, тільки чуб і надавав... Що за біс, думаю!

А бубликів купив? — спитав панніч.

— Купив, — кажу.

— Деж вони?

— Ось, — кажу.

Коли зирк, аж тільки один мотузок телінається біля пояса. Мабуть, як задивився на ведмедів, бісові циганчата (а там їх до чорта вепталось) і бублики обтрошили, і шапку зняли. Дойшли до панного трахтирю, дивлюсь, — аж се той самий будинок, де віз стоїть! І поставилаж його нечиста мати, щоб чортяка поставила її до гори ногами!...

Купив мені панніч шапку, та не знаю вже, на яку голову її й пошити, — велика-превелика; тільки трюхне, то вона, бісова тварюка, так тобі й хуркне аж до самісінького рота; морока мені була з нею! Ну, так ото поки мене водило, і коні одпочили; заїрїг, і поїхали вже по стовбо-

тому шляху, рівчаками пообкопуваному, щоб часом, як звернуть коні з дороги, не ка-зна де перекидається та шукать того шляху. Мабуть щось розумне вигадало!... Ще раз перепочували, та й поїхали вже по кам'яному шляху. Як їм не обридло його й робить! понабивано каміння дрібно-дрібно, пеначе горохом вислано.

Сонечко вже височенько стояло, як ми доїхали до слобідки, що на сім боці Дніпра, проти самого Києва. Мій Боже милий! Не знаєш, на що й дивиться, чи на Дніпро чи на Київ! По всій горі, та й гора не аби яка, так і випринціло церквами; а дзвіниці аж до самісінького неба, не знаю вже, хто й збудував її таку високу.

Було се у саме половоддя, як Дніпро розлився перетів на нісім завширшки. Коли таке й море, то велике! (Люде кажуть, що море під того таке велике, що скотина не че з його води.) Не дуже й гайлись, зараз поставили возок з кіньми на пором і відчалили. Довгенько таки тигнули лотемани пором побіли берега, та бачать, що впововж Дніпра ніяк не перепливають, от вони за весла, та й перехопились на той бік. Ну, та й гораж у тому Києві, насилу звезли сердешні коні, аж засапались... Вже як вибичувались на рівне, так трошки оддыхали і побігли підтюпцем. Тільки з'їхали на місток, що йде під банту, а москаль і гука:

— Їй ти, хахол, їдь шагом!

Тигну за віжки, тпрукаю, — нічого не вдію. Як пановав коней, і забув позагнуздувать; а москаль знай грима:

— Шагом, кажу тобі!

— Тпрукаїть, — кажу, — госнода служба, може вони вас послухають; бачите, не позагнуздуюні коні!

А москаль мене палицею, палицею!

— Нуздай, — каже, — безмозкий хахол, нуздай!

Гемонська шапка насунулась на очі, нічогісінько не бачу, а москаль так і трощить палицею!... Та вже панич, спасибі йому, оборонив. Тільки вихопились зпід башти, я й підняв шапку... Батечки!... як глянув, аж затрусився: так мені й блиснула у вічі печерська лавра, вся в золоті, аж сліз; здалось мені, неспаче на небі її побачив. Тутечки недалечко від неї й на ішатирі стали.

На другий день, на Миколай, пішли ми з паничем у лавру. Ну, та й до бісаж там тих чортів! Куди ні глянь, скрізь по мурах намальовані; може і в самому пенкві нема їх стільки!... Усе скаляться до угодників, а ті їм дулі показують. Як зазвонили у всі дзвони (та й здоровож гудуть, здається, й ти з ними гудеш), стали мирине находить, дивлюсь — ідуть пани з китицями, а плесчі неспаче соняшниками понакривані.

— Що се за люде? — питаю панича.

— Се, — каже, — генерали.

— Щож воно таке — генерали?

— Найстарші, — каже.

У перше побачив тих генералів, бодай не довелось у друге їх і бачить!... Досталось мені од них на горіхи, і теперечки вони мені ще спиться!.. Довгенько таки ми простояли на бабиньцю; панич усе поглядує на панночок, а мені так і кортить у церков; далі, як пройшло чимало таки народу, і ми увійшли. Батечки!... Як глянув я, що там діється, то й себе забув: і на канаєтасі святі, і скрізь по стінах святі, од пизу аж до самісінького верху... Не чувсь, як і до царських врат дійшов. Іду собі та все шукаю, де ті печери. Коли тільки що наміривсь перехреститись, а мене хтось за руку хан!

Озираючись — аж генерал, увесь у синьому і білі соняшники на плечах; дивлюсь — ще генерал, за другу руку хапа, та й повели з церкви.

— Будьте ласкаві, — кажу, — виведіть лишень до мене і мого панича, бо я з ним разом прийшов.

— А хто твій панич? — спитали.

— Йіців Олександрович, — кажу.

Оттак розмовляю з ними, та й вийшли на бабинець; коли разом як затопить мене по потилиці! Не знаю вже, як і голова моя вдержалась на плечах; озирнувся, аж то третій генерал, теж у синьому; дав я від його драла, одбіг з пів гонів та й став. Стою собі та й думаю: щоб він таке сказав, як би його спитать, за що мене вдарив?... Не знаю вже, щоб він таке вигадав!... Як скінчилась служба, почали миряне виходить із церкви, кого не спитаю:

— Чи не бачили мого панича?

Усі мовчать, неначе у них повен рот води; витріщитися тільки на тебе, та й іде дальш, буцім не його й питають. Чи вони дурні, чи їм позакладало?... Коли чую, хтось гука: „Данилко, Данилко!“ Озираюся, аж панич.

— Чом тебе, — пита, — не було в церкві?

— Е, чом; синій генерал, — кажу, — такого дав мені потилицника, що й досі слухаю чмелів!

— Тиб, — каже, — ще у вітвар заліз!

— Та я, — кажу, — шукав печери...

— Печери не в церкві, — каже, — а під землею; завтра туди підемо; тільки гляди, не отставай, а то як заблудишся, то вже звідтіля й не вийдеш.

— Се, — кажу, — й тітка Горпина мені казала.

Тақ отто на другий день і пішли ми у ті печери: обійшли поза муром, де чорти намальо-

вані, та й стали сходити по східних. Народу сила, ледві продерешся, так я держусь за панича, як сліпий за поводитаря. Уходимо у церков, аж дивлюсь — стоїть біля дверей синій генерал; от, думаю, вдарить або прожене, — та щоб його як небудь умилює, вклонився йому, та й кажу:

— Бувайте здорові, господа служба, з поне-ділком!

Та з ляку й винустив паничеву полу; туди, сюди, хіп-хіп, і вклонився за чужу, думав що паничева; тільки смигнув, а той мене за руку.

— Калавур, репетус, — злодія піймав!

— Та се я, — кажу, — Даниїла з Сашинця.

Бренеш, — каже, — ти хотів хустку з кишені витягти!...

— Тю на твого батька! — кажу: — я й не знав, що в тебе й хустка є в кишені!

— А тут де не взявся синій генерал, — їм, бач, до всього є діло, — хап мене за комір, та й вивів на двір, де москаль стоїть з палицею.

— Озьми, — каже, — та одведи його у часть.

Узяв мене москаль за рукав та й повів. Й йому кажу, щоб він мене пустив до панича, а москаль мене штовха, та й вивів за окопи.

— Пустіть, — кажу, — я не хочу з вами гулять...

Не пуска диявольський син, ще й ляпаса дав. Що тут на світі робить?... Утік не втік, думаю, а побігти можна, а я дуже прудкий; — рванувся та на втікача, біжу, а тут рівчак; я плиг, а гемонська панка аж до самісінького рота так мені й наскочила, неначе арканом мене накинуло; поки стяг — і москаль нагнав; за чуб, та так і в буцегарню привів.

— Озьміть, — каже, — респтапта, та пиль-
нуйте, бо він втікачка.

Увели мене в буцегарню; дивляюсь — три
москалі в дурни грають, і народу чимало такі
зібралось; деякі в хаті сидять, а другі ізза
ринтовання хижо дивляться, пеначе вовки ізза
тенет. Сижу й я; вжеб і обідати пора, їсти
хочеться, аж шкура на тобі тріщить, так не
випускають і нічогосінько мені не какуть. Та
й досаднож стало, матері їх біє! Здається, от-
так би узяв та й перевернув діявольську бу-
цегарню!

— А що, снитав, чи довго мені ту-
тчки сидіть?

— Поки не випустять, — одказують москалі.

— А колиж випустять? — питаю.

— Тоді, як випустять, — кажуть, а самі
регочуться.

Бач, ироди, ще й кепкують!

— Постривайте, — кажу, — я на вас пани-
чені пожалуюсь!

А вони регочуться, аж за животи хапаються.
Досадно мені стало.

— Не смійтєся, — кажу: — як розсердите
мене, то я вам і вікна повибиваю!

— Попробуй, — кажуть, — то ми тебе звя-
жемо і під нари кинемо!

Ще справді, думаю собі, звяжуть: я один,
а їх до чорта. Нічого робить, терпи Данило.
Однак знайшовся добрий чоловік, одвів мене
в куток та й каже:

— Мовчи, чоловіче; тутечки силою нічого
не відси, а підожди старшого.

Став мене розпитувати, відкіля я і за що
посадили. Розказав йому усе, як діявольський
приказчик, не в добрий час, нап prorочив мені

сидить в буцегарні: от — кажу — мене й посадили.

— Ну сільнісь, — каже, — я тебе навчу, що робить, щоб швидче випустили.

— Навчіть, будьте ласкаві, — кажу, — я за вас Богу помолюсь!

— Як прийде, — каже, — старший, та спита, чи тутечки двірник грапа Кишкевича, то ти й обізнись, от тебе зараз і випустять.

Дав мені, спасибі йому, й пиматок хліба. На другий день, тільки що прокинулись, москаль і тика мені у руки мітлу.

— Вимети, — каже, — рештанську.

Щоб тому руки повідсихали, — кажу, — хто й местиме вапу буцегарню! Пехай вона вам на радість завалиться!

— Мети, кажуть тобі, — гукнув москаль, — у нас такий звичай, щоб рештанти мети.

— Наплювать мені, — кажу, — на ваші звичаї!

А тут той чоловік, що мене навчав, і каже:

— Ке лишень мітлу, я вимету.

— Ну, тривай же, мугир, — каже москаль, оддаючи чоловікові мітлу, — хіба Господь не приведе, а вжеб ми тебе знатно прохворостили!...

— І батько ваш лисий — кажу, — не діжде сього!

Коли тут двері рип, — лізе якась товста та червона лика, а очі зелені, як пилишка, так і блищать. Москалі повишинались, рештанти повстали, і я устав, — зарав догадався, що се мабуть старший.

— Тутечки, — спитав, — двірник грапа Кишкевича?

— Тутечки, — кажу.

— Ти? — каже, витріщившись на мене.

— Еге, — кажу.

— Ходиш сюди, — каже, — коли ти.

Перейшли через сіни і увійшли в другу хату. Дивлюсь, стоять чоловіка з ність москалів, по середині на помості прослане ряденце, а деркачів різок — і на два вози не забереши.

— Ляговись, — каже мені старший, показуючи на ряденце.

— За віщо? — кажу.

Не знаєш? — каже: за те, що не слухавш економа.

— Його економа? перехрестіться! — кажу: — у нас у Савицьких і не чули про того економа; тільки й є оттой ділвольський приказчик, що запроторив мене у вашу гаспедську буцегарню.

— Е, так ти ще, — каже, — супротивляється і одбріхується?...

— Та він, ваше благородіє, — каже той москаль, що неволив мене мести, хотів ще втікати!...

— І вікна намірився повибивать! — каже другий.

Далі всі заговорили:

— Грубійствував, не слухався!

— Ляговись, ляговись, — гримнув старший: — от я тебе, сякий, такий!

— І батько твоїй лисий, — кажу, — не діжде цього, щоб я ліг!...

Як затупотить же та закричить:

— Беріть його, кладіть!

Схопили мене, беркиць так як жабу на ряденце, і розплатали... Я кричу: „хто в Бога вірує, рятуйте!“ а вони з обох боків шмагають. Вже я й просився й молився, так тільки й чуєш: „перемініть деркачі,“ та „дужче бийте!“ Як його на світі дужче й бити!... хоч сто чортів приведи, та й тіб дужче не били. Нівечили мене, нівечили бісові жирюди, поки не виперло з мене духу!... Як вже вдовольнилися, вивели мене з буцегарні та й пхнули. Пішов я, ледві

дибаю, а тут ще анахемська мара водить почала. Не знаю, як би я й на квартиру втрапив, колиб не побачив наших коней, як вели наповать; так отто вже з ними й я прийшов. Тільки вгледів мене панич, ну мене лаять.

— Та не гримайте, — кажу, — хоч ви; ось подивіться лишень, що мені було!

Показав йому, та як показав, так він аж злякався.

— Й, — каже, — сього їм не подарую; як вони осмілились мого чоловіка бити!

За панку та в буцегарню.

— Гледіть, — кажу: — як стануть вас намовлять, щоб казали, що ви двірник Івана Кішнєвича, то, крий Боже, не кажіть, а то й вам ще буде теж саме, що й мені.

Не забарився панич, приїхав та й каже:

— Чом ти не сказав, що ти мій чоловік, а вигадав якогось двірника?

— Е, чом! — кажу: — теперички й я вже знаю, чом!

— Там тебе, — каже, — дурня одурили!

— Може й одурили, — кажу: — так не багачкож треба мати розуму, щоб вибить чоловіка! Бог з ними!... Нічогосінькоб не було, — кажу, — як би не диявольський приказчик!... Та й заплакав.

Панич їздив жалюватись і до пайстаршого, та вже хоч до чорта з рогами їдь, а не виколючи насн того, що тобі всипали... У вечері як вогнем мене всього запалило, зо всіх мурів, що бачив у лаврі, позлітались чорти, так і лізуть мені у вічі; так ще не так чорти, як ті сині генерали, особливо отта товстошипа мацапура, так над душею з деркачем і стоїть, та знай гука: „ляговись, ляговись!“ На четвертий день ледві опам'ятувався, вже думали, що вму. Так отто, кажу, як одужав трошки, і прийшов до панича:

— Тікаймо звідсіля, — кажу: — а то як тутечки поживемо ще який час, то не доведеться

нам і Савинці побачить; пони, ті сині генерали, нас з світу зженуть!

Мабуть і панич злякався, бо тогож дня й поїхали; та на превелику силу вибрались із Київів: ніяк не донитається, де та дорога у Савинці; та вже панич став розпитувати, куди виїхати на перевіз, так сказали. Ну, та й легенькож зітхнув, як перехопились на той бік Дніпра; аж тричі перехрестився!

Однак, я думав, що, як втікли з Київів, то вже і лихо обминули, аж бачу ні. Така спіткала нас біда, од якої нехай Бог оборонить усього чоловіка: коней покрали, от що! Та ще як і покрали, сміх та й тільки! Привів я до колодязя наповнати коней, дивлюсь: нема добра, пітим в корито натягати води; а циган стоїть біля колодязя та і каже:

— Ісє лишень мені коней, подержу, поки ти збігаєш за відром.

Я йому, як доброму чоловікові, і віддав коней, а сам мерщій за відром, швиденько й повернувся, дивлюсь — нема ні цигана, ні коней! Метнувся сюди, туди, шукаю апахемського харциза, розпитую людей, — нема. Ніхто й не бачив, неначе чорти його вхопили!... Я скоріш до панича:

— Біда, — кажу: — коней покрали!

— Оттакої ще! — каже панич, ударившись руками об поли. — Ну, щож ми теперечки будемо робить?

— А що, — кажу, — робить! Посидьте тутечки, а я збігаю у Савинці за кіньми.

— Дурний! — каже: — до Савинців більш, як сто верстов; поки доведеш коней, то знов у тебе їх покрадуть. Я, — каже, — підводу найму.

Так отто на тій підводі і додому приїхали. Як побачив я наші Савинці, то аж заплакав з радощів. Та вжеж і сердився на мене пан, — не так за те, що мене випарили в буцегарні, як за те, що коней покрали.

— Як би — кажу, — їх і не вкрали, коли Свирид Хролович не в добрий час напороочив. Усіж, — кажу, — їздять у Київ, і тітка Горпина ходила, а нікому ж ніякої кривди не було, а мене і били, і коней покрали, шапку з голови вкрали!... Ну, самі подумайте, — кажу, — як таки з живого чоловіка шапку вкрасти?

Так чого вже панові ні казав, як ні завіряв, не йме віри та й не йме. Та дарма, що вони наші, а багато де чого й за нашого брати не знають; ну, як таки й цього не знять, що де коли чоловік напороочить тобі, та як не в добрий час, то вже що ні роби, як ні стережись, а так саме здійсється, як воно тобі набрехало!... І чом би йому, дівоцькому приказчику, не сказати, щоб чорти похитали оттих котолупів, і щоб спалилась з деркачами отта гаспедська буцегарня! Не один би добрий чоловік сказав йому за се велике спасибі!

Скарб.

Був собі чоловік та жінка. Були вони люди заможпенькі, усього в їх доволі: і поля, і скотинки, і худоби, і хата простора з садочком і левадою. Послав їм Господь на втіху одного тільки сінка, — Павлусем звали. Та вжеж і шанували і пестували вони того одинчика! не так батько, як мати. І що то вже за мати була! між матірками — павдивовижу мати! Вже Павлусь був чималий пахолоч, а вона ще возилася з ним, як з маленькою дитинкою. Було власними руками годув його, а він, телесень, тільки глота та, як той пудьвіринок, знов рот роззявлює. Усю зіму й осінь з хати не випустить: „Не ходи, сінку, каже: холодно, змерзнені, та не, крий Боже, занедужаєш, то я й умру, не діяжду, поки ти й одужаєш.“ Прийде весна або літо, — знов не пускає. „Не ходи, сінку: душно, сонце напече головку, голова болітиме.“ Цілісінький рік не дасть йому порога переступити, хіба у неділю поведе до церкви, та за ним і не молився, так обома руками за його й держиться, щоб хто не то що штовхнув, а й не доторкнувсяб. Деколи, як обридне йому стояти, то такий галас підійме на всю церкву, буцім з його чортяка лика дере. „Ходім, мамо, додому, хлипа: їсти хочу!“ То мати і веде його додому, не діядавшись ніяки служби і благословення. А як кладе його спати, то сама

і стеле, і роздягас і хрестить, і ще й котка співає, непаче над годовичком. Часом батько, дивлячись на се юродство, стане гримати на жінку і похваляється, що він Павлуся віддасть у школу до дяка аж у друге село, так куди!... і не кажи... Така ж неї добра і покірна жінка, а як дійде діло до її Павлуся, то як скаржена стане: і очивитріщить, і заїмнеться, і за ніж ханасться; крий Боже, що виробляє!... Кажу ж вам, що й між матірими павидовижу була мати.

Доріс Павлусь до парубка. Так його виглядало розперло, такий став гладкий та ошцуватий! Пани широка та одутлувата, як у того салогуба, а руки білі та півні, як у панпочки. Та од чогоб їм і пошерхнути? Зроду, не то щоб ціп або косу у руках подержав, не взявся й за лопату, щоб одгребти сніг од порога, або за віник, щоб вимести хату. Було старий і стане доказувать жінці:

— На яку радість ми його вигодували? Який з його хазяїн буде? Що з ним станеться, як ми помremo?... Останеться він на світі, мов сліпий без поводитаря!

— Е, чоловіче! — одкаже жінка: — як Бог милосердний пошле йому щастя, то без нас житиме ще лучче, як теперички!

Уже Павлусеві минув і двацятий, вжеб він і на вечірниці пішов, так мати не пуска.

— Не ходи туди, синку, — каже: — на вечірницях збираються самі шияніці та розбишаки; там тебе обідять, віку тобі збавлять. Поческай трошки, я сама знайду тобі дівчину, саму найкращу на всьому світі, саму роботящу; вона буде тебе і годувать, і зодягать, і доглядать, як рідна мати.

Так не привів же її Бог і оженити сина. Раз у ночі розвередувався Павлусь, як на живіт кричить: „Меду та й меду!“ У старих на ту пору не було меду. Що тут на світі робити?... Устала мати, накинула на себе свитину, не схотіла будить наймичку, і сама метнулася по

беду шукати того меду. А на той час така піднялась фуґа, що не то що у полі, а в день не побачилаб світу божого. Бігала сердешна, бігала од хати до хати (у кого її є, та навіть нема: не хочеться уставать), та якось уже випросила у пона. За один сдільничок обіщала бузівка подарувати. Трохи не замерзла, та таюч принесла, і щож?... Павлусеві вже не до меду: явснув манесенький, ніяк його і не розбуркаєш. Так через той-то мед зашведужала небога, та і вмерла. За нею вслід і батько ноги простиг, а пан Павлусь і не схаменувся, як заставсь круглим сиротою.

Щож з ним сталося? Правду казала мати: Як Бог милосердний пошле йому щастя, то без батька і без матери житиме ще краще, як за їх. У покійників — звісно, як у заможних хазяїнів — був наймит і наймичка. Наймит — парубок ще молодий, працьовитий, не питуший, а наймичка теж чесного роду, осталась бідною сиротою, і покійниця прийняла її до себе, як рідну дитину. За Павлусем і їм добре жилося; було чим-небудь йому угодить, то стара і дякує, і грошей їм дає, і добру одєжу, а часом за наймита скотину у поле вижене, а за наймичку хату вимете і води принесе. Отож, як умирала стара, то благословила наймита з наймичкою побратись, наділила їх худобою і аж руки їм цілувала та просила, щоб вони не обіжкали її Павлуса, доглядалиб його і були йому рідним батьком і матір'ю, а вже вона на тім світі буде благоді Господа, щоб він милосердний послав їм усякого щастя і талану.

Отож після смерті старих, наймит оженився з наймичкою і стали собі господарювати. Щастя, як горох з мішка, так і сиплеться на нашого Павлуса: і урожай у його луччий, як у других, і корів нема ялових. Накупили волів і послали кілька хур у Крим за сіллю, на Дніп за рибою, построїли шмук із лавкою, та її годують скрипю карбованцями, як свиню горохом. Кругом у

сусідів талії давить скотину, а у Павлуса, як на сміх, хоч би один тобі віл іздох.

Раз наймит піймав у садочку ройка, так а того одного розроїлось колодок з трицять. Наймичка доглядала Павлуса, як рідна мати: і годус його, і голову йому змис, і розчеше, і одягас й роздягас, і стеле, так йому у вічі й дивиться, думку його відгадує, бо Павлусь за увесь день і пари з рота не пустить; хоч би часом чого і схотів, вже не попросить: якось йому і слово важко вимовити. Тільки йому й роботи, що цілісінський день їсть (а лонав здорово) та спить. Було прокинеться вранці -- зараз наймичка і ставить перед його душею жарену курку, або качку, або помпівську мари́тру пареників з сметаною; їсть неборак, аж за уніма лящить. Не встигла наймичка його утерти, а він вже й уклався спати. Поспить на перині, лізе на під поспати ще у просі. Пообідас, і знов куня; коли зімою, то знов у просо, а коли літом, то вийде у садок, ляже під грушею, а часом, глянувши угору, трошки й розсердиться: „Бісові груші! пробубонить: які спілі, і над самісінькою головою висять, а ні однаж то не впаде у рот.“ І щоб то дригнути ногою та штовхнути об цівку! то і посипались би, так, кажук, йому важко і поворухнутись. Лежить, лежить, та й засне. Пополуднує — і зноч іде у комору спати, і спить вже аж до захід сонця. Розбудить його наймичка нечеряти, нагодує, здіме свитину, чоботи, покладе на перину, а він тільки вже сам засне. Лучалось, наймит вернеться з поля і навідається до Павлуса, а тому й голову важко держати на плечах.

— А чи не смикнулиб, пане Павле, люльки? — питає наймит.

— Смикнув би, — пробелькоче Павлусь, — так люльки не знайду.

— Та ось же вона біля вас на лавці!

— Так хтож її набє?

— Та вонаж пабита, як її вам і пабив, як їхав у царину. Отже біля вас і справу положив!

Та викрене вогню, розпалить люльку і устроїмь йому у рот, то він і смокче.

Було прийдуть до Павлуся парубки, та й намовляють його, щоб ішов з ними на вечерниці.

Не піду! — пробубонить та й очі заплющить.

— Чом? — питають.

— Далеко. Як би вечерниці абірались біля моєї хати, то можеб і пішов.

Е, пане Павле! кажуть йому парубки: — як би ти побачив наших дівчат, то не казав би, що далеко!

— Бачив, доволі бачив. озивається Павлусь.

— Деж ти їх бачив? тяж із хати ніколи несе витікнені!

— Так колиж спляться, щоб вони показались! аж обридли! — одкаже Павлусь, та й персвернеться на другий бік.

Засміються парубки, та й підуть від його.

Раз, на зелені свята, зібралось парубочтво шукати скарба. Узяли з собою заступи, лопати, і горілочки не забули, та й пішли у степ. Ідуть біля Павлусевої хати, от один парубок і каже:

— Знаєте що, хлопці! Візьмемо з собою на щастя Павла Лежню (таке приложили йому прізвище), то вже певно знайдемо скарб: він такий щасливий, що такого і на всьому світі не знайдеш!

Підійшли парубки до вікна (вікно було одчинене), дивляться, а Павлусь розплатався на перині і хроне на всю хату.

— Пане Павле, а пане Павле! — гукнули парубки. — Ходім лишень з нами скарбу шукати!

— Не піду! — одрізав Павлусь.

— Ходім бо! — просять парубки, аж клянуться. — Ми тебе так з периною на руках і понесемо; не тебе нам треба, а твого щастя.

Як ти з нами будеш, то може Бог дасть, і знайдемо скарб.

— Еге!.. як Бог дасть, то й у вікно викине! — одказав Павлусь: — не піду!

— Дожидайсяж, поки тобі Бог у вікно викине, а ми підемо шукати.

Зареготались, та й пішли собі, заспівавши чумати.

Ходили, ходили по степу аж до вечора. Шукали, розкопували могили, до всього приглядувались, і нічогосінько не знайшли. Розказують люди, що часом скарби і сами пилляють на верх землі, перекинувшись у яку-небудь накоість: у старого полудивого діда, або у миршавеньке козеня, або у дохлу кішку. Кому щастя, той і піана скарб. Так, кажуть, до всього приглядались, і нічого не побачили. Вже вертаючись, як смерклося, недалечко од села, дивляться — лежить край дороги дохлий хорт. Мабуť давно й іздох, — аж гідно до його і близько підступити. От один парубок і каже:

— Слухайте, хлопці: візьмемо сього хорту та шпурнем Лежнєві в хату; нехай се буде той скарб, що Бог йому у вікно викине.

Парубкам подобалась ся вигадка; от вони підняли того хорту на дрючок та й понесли. Підійшовши тихенько до Павлусевої хати, розмахали хорту, та й шпурнули в вікно, а він як бебехнеться об поміст! так і брязнув, і задзвенів, і як жар по всій хаті розсипався дукатами!

— Тривай, не руш! — закричали парубки: — се наш скарб, се наші гроші...

— Брехня! -- каже Павлусь: — се мій скарб, се мені Бог у вікно викинув! А що? Як вам казав — не вірили?

Парубки не слухають його та товняються в хату, а тут на той галас де не взялись наймит із паймичкою, убігли в хату, за рогач та за макотін, як штурхнуть одного, другого, так вони й угамувались.

— Будь ласкав, — кажуть парубки, — хоч що небудь дай за те, що принесли твоєму хазяїнові скарб!

Наймит кинув їм кілька дукатів, та й каже:

— Нате вам за працю, а се наші гроші, бо сами таки розсудить: хтоб їх у чунку хату вкинув, як би не сам Бог того схотів!

Та ссе кажучи, позбрав наймит гарненько дукати і сховав їх у екриню.

Оттакий то був щасливий наш Павлусь! Сказано: як кому Бог дасть щастя, то не треба йому й рідної матери, не треба і скарбу шукати: сам скарб його знайде. А другому небораконі на бездолі, у тяж саме вікно, у котре вкинувся скарб, улізе злодій і останню сорочку витягне; не поробить день, то на другий і їсти нічого.

Щаслива питка до смерти не ввірвалась Павлусеві. Найшлась і дівчина, що, як той скарб, сама до його лицялась. Послав йому Господь і діточок, покірних, слухняних, працюючих, не таких, як він пудофет, а у матір, бо жінка у його була невсипуща господиня. І віку йому таки чимало протяг: Господь: до білого волоса доснався. Спав, спав, аж поки на віки не заснув.

Що таке на світі щастя? спитав би я у дуже письменних. Частенько чуєш, люде кажуть: отой щасливий. Глянеш на того щасливого, а він тобі показує на другого, а сам жалується на свою недолю. Зовуть щасливими і тих, що увесь свій вік нічого не дбають, як мій Павлусь. Бог їм усе дає, а вони пудяться світом, не знають, що у них є і чого їм треба. Зовуть і скупого щасливим, бо у його баганько грошей; а він неборак увесь свій вік стереже тих грошей, як рябко на ланцюгу, пілкої користи з них не має, і голодний і холодний ще гірш од якого-небудь бідолахи. Ні, панове, по моєму той тільки щасливий, хто другому не завидус, а дякує Бога за те, що він йому послав, той, кого Господь благословив

на добрі діла, що розкинулись воїни по світу, як розрослась пшениця на добре виораній ниві. Нагодус вона і пахаря і його сусідів, попаде од неї скибка і старцеві в торбу. Не той тільки щасливий, що сам патріскається і виспитьсЯ, а той, що й другого нагодус і заспокоїть, бо у такого і душа буде не голодна.

Отсеж так загвоздив вам з письменська, щоб сами одгадали, чи мій Павлусь справді щасливий, чи може таким тільки прозвали його завислині люди. Глядіть же, щоб не було по приказі: хмилить шинкар п'яницю, а дочки свої за його не піддасть! Завидуєте щастю мого Павлуся, а ніхтоб не схотів бути Павлусям.

Три сестри.

(Задуїпровська казка.)

Був собі цар, і мав той цар одного тільки сина. Як виріс царевич і прийшла пора його женити, от цар і послав гонців по всьому царству пошукати царевичеві невісти. Поїхали гонці; два роки провештались, бо царство було дуже велике, та й знайшли три сестри, одна в одну, та такі гарні, що кращих на всьому світі не знайти. Поїхав цар із царевичем подивитися на тих сестер; глянули, — справді, як одна, не знає царевич, яку з них і брати за себе. От цар йому й каже:

— Сину мій, усі вони однаково гарні, так вибери собі ту, котра більш у пригоді стане твоєму царству.

Став царевич прислухуватися, що вони між собою розказують; от раз чує — старша каже:

— Як би царевич одружився зо мною, то я б йому однім окрайчиком усе його військо нагодувала!

— А я, — каже середуща, — отсією мичкою, що пряду, усеб його військо зодягла!

— А я, — каже менша, — родила б йому дванадцять синів до пояса в золоті, а од пояса в срібні!

Розказав царевич батьку, що почув од сестер, от цар йому й каже:

— Бери меншу, бо од таких синів буде велика слава твоєму царству.

Вже старша сестра думала, що царевич буде її сватати, як прийшли старости і посватали меншу. Розсердилась старша й середуща, та й стали ка-зна-що вигадувать і наговорювать на меншу:

Вона, — кажуть царевичу, — нікчемна, вона тобі не дванацять синів родить, а дванацять кошенят приведе!

Однак, що вже сестри з заздрощів не вигадували на меншу, а царевич з нею одружився. Після весілля цар не довго жив. От царевич став царем, а менша сестра царицею. Живуть вони собі у пренеликій дружбі рік, другий, а діток Бог не дає. От сестри знов почали набріхувати на меншу, так цар розсердився на неї та й каже:

— Як бачу, ти мене обманила: обіщала мені дванацять синів родить, та й досі й одного не родила.

— Постривай, — одказує менша сестра: — я тобі рожу разом дванацять синів, до пояса в злоті, а од пояса в сріблі!

Минув ще рік, а діточок усе таки Бог не дає. От цар і заслав меншу сестру аж на край свого царства ік морю, і звелів, щоб вона до його не приїздила і листів не посилала, аж поки не родить дванацять синів до пояса в злоті, а од пояса в сріблі. Живе вона собі там над морем не як цариця, а як проста мужичка: у невеличкій хатці, тільки й дав їй цар до послуги одного чоловіка та стару бабу. І року не минуло, як її туди заслали, родила вона дванацять синів до пояса в злоті, а од пояса в сріблі. Написала лист до царя, та й каже тому чоловікові, що при ній живе:

— Одвези отсей лист до царя, і розкажи, що мені й йому Бог послав, та гляди: щоб з тобою

ні сталося, ні до кого не заїзди і нікому про се не розкажуї.

Поїхав чоловік; їде день, другий; на третій як уникварить дощ, а тутечки бачить: край дороги хатка стоїть; так чоловік у ту хатку, дивиться аж там царинині сестри, старша й середуща. Пізнали й вони чоловіка, зараз почастивали його, нагодували, розпитують про сестру, так чоловік нічого їм не каже. От вони й стали уленцять чоловіка, щоб він заночував у них.

Сночинени у нас, — кажуть, — а завтра раненько поїдеш.

Чоловік бачить, що так широ його просять, і агодивсь, бо дуже таки і втомивсь. У ночі, як він заснув, сестри витягли з сунуки сестрин лист до царя, та й спалили, а намісць його написали другий, буцім менша сестра дає звістку царю, що привела йому дванацять кошенят.

Дуже розсердився цар, як прочитав той лист, що сестри написали, порвав його на шматки, а чоловіка звелів з двору вигнати, і на очі до себе не пустив. Вернувся чоловік до меншої сестри і розказав їй усе, як було. От вона зараз і догадалась, що се мабуть її сестри обмінили лист; зараз подумала, погадала, що їй робить, та й вигадала. Ще як жила вона з царем, і сестри на неї наговорювали і набріхували, цар дав їй перстінь та й каже: „Як спітка тебе яке лихо через твоїх сестер, то пришлеш мені отсей перстінь, от я знов до тебе прихилюся!“ — От вона узяла той перстінь, заховала в коробочку, та написавши удруге лист, знов послала того чоловіка до царя.

— Тільки вже, — каже йому, — гледи, крий Боже, щоб тебе не спіткало, — ні до кого не заїзди; а як приїдеш до царя, то оддаси йому отсей лист і сю коробочку.

Знов поїхав чоловік до царя. Тільки став доїзжати до тієї будови, де живуть сестри, знов ливув дощ, як з відра. Однак, як вже не лило, обминув він ту будову. Їде дальш, а тут як

набіжить друга хмара з громом, з блискавкою, як ушкварить град з куриче яйце, а тут дивиться сердешний чоловік — стоїть край дороги невеличка хатка; от він з коня, та й став під стріхою. Коли виходить з хатки стара бабуся і запрошує його в хату обсушитися і спочити. А чоловік і думає собі: „нічого мені бояться старої,“ та й увійшов у хату. А ся бабуся була не хто, як нянька старшої сестри, злюща, презлюща баба; вонаж то пайдужче й сердилась на меншу сестру за те, що помішала старшій бути царицею. Нагодувала стара йти чоловіка, учистувала і положили спати, а сама, витягнувши з сунку лист та коробочку, мерщій до сестер. Виняли сестри з коробочки перстень, а намісць його положили дванадцять мишенят, та й написали до цариц лист, буцим од меншої сестри, що вона посилє царю мишенят, що дітки його, конешита, паловили йому на гостинець. Поки чоловік спав, стара шийка звернулася додому і знов сховала лист і коробочку у сунку. Прокинувся уранці чоловік, огледів сунку, — бачить, що усе так, як і було, подякував ягу за хліб-сіль та й поїхав до царя. Дуже розлютувався цар, як прочитав той лист та глїнув на мишенят; зараз таки звелїв тому чоловікові, що привїз гостинець, одчесать голову, а царицю витурить з свого царства, щоб і духу її не було. Як дійшла ся вістка до меншої сестри, от вона й стала думать та гадать, що їй на світі робить з дванацятьма силами? Зоставила собі одного старшенького, а одинацять понесла їк морю, та сївши з дітками на скелю, гірко плаче жемчужними сльозами і так молиться до моря:

— Море широкє, море глибоке! Прийми до себе моїх діточок, безталанних сиріточок, і будь їм рідним батьком та рідною матірю.

Три дні плакала цариця; на четвертий прокинулось море і почуло матір. Стренєнулось філями, підняло догори білу гриву і послало

кита-рибу забрать діточок. Вирнула перед царицею кит-риба, викинула на берег матчині жемчужні сльози, а діточок ухопила і понесла у кришталевий будинок, аж на саме дно.

Зібрала менша сестра свої сльози, та узивши старшенького сина, і пішла з царства світ за очима. Іде та й іде, притомилась сердешна, вже і запас, що з собою узяла, з'їла; од журби і без харчів не стало й покорму: нічим годувати сина. От вона сіла на могилі, плаче і так до степу промовляє:

Степу мій широкий, степу мій просторий!
Прийми до себе остатнього мого сина, і будь йому рідним батьком та рідною матір'ю!

Закрутився перед царицею ігрені, піднісся до неба стовб пилу, вхопив царевича і помчав у зелений гай, де пасеться печений бугай, де й кабан гуляє, що зубом оре, вухом засівас, а хвостом загірбас. Зосталась цариця серед степу одним одна. Однак не покида її Господь: підійде до неї дика коза, от вона надоїть молочка та й панасться; поналітають до неї дрозди, хохітва, і панесуть ясчок.

Не так швидко в світі діється, як швидко казка кажеться. Довго блукала менша сестра по степах. Раз чує — щось позад неї тупотить; озирнулась, аж бачить — іде на доброму коню багатир і веде за собою печеного бугая і кабана, що зубом оре, вухом сіс, а хвостом загірбас. Цариця злякалась та хотіла була сховатись в травичку, а багатир їй і каже:

— Не ховайся, моя матінко рідная, од свого сина, що степ випестував тобі на радість та на підмогу!

Та се кажучи, розкрив жупан, а золоті груди неначе сонце заблищали.

— Сину мій милий, сину мій любий! — скрикнула мати. — Який же ти хороший-прехороший, і хтож тебе наділив конем, бронєю і сими динами, що ведеш?..!

— Сими дивами — одказус царевич, — наділив мене наречений мій батько — Стен. З ними ні в кого не будемо хліба просить, а ще й увесь світ нагодуєм. Теперечки, — каже, — моя матінко, буде кому тебе доглядить і заспокоїть.

Се кажучи, посадив її на коня і помчав. Над вечір вже, як зовсім посутеніло, доїхали вони до широкої річки і заночували. На другий день прокинулись, дивляться — по той бік річки високі-превисокі гори і свелі вкриті лісом. Перевіз царевич на той бік матір, обрав місце, та й збудував великий та гарний будинок і вкрив його голубишими крилами. Тимчасом, поки він будувався, кабан наорав зубом, пасив вухом і закородив хвостом. Як Бог уродив пшеницю, царевич винустив у царину печеного бугая: де він пройде, там пшениця сама у коні складається й молотиться, і віється, і в закрами засипається.

Живе менша сестра з царевичем у превеликому багатстві; з далеких країв їдуть до них кунці купувати пшеницю; а прийдуть бідні, то й даром їх наділяють.

Раз їдуть побіля двору кунці з крамом, дивляться, — аж гарний будинок стоїть на горі, вкритий голубиними крилами, а в садочку пасуться печений бугай та кабан, що зубом оре, вухом сіє, а хвостом загібас. Дуже вони дивувались, дивлячись на ті дива, а далі зайшли поклонитися й хазяїнам. Царю й царевич ласкаво їх прийняли і стали їх рознітувати, куди вони їдуть. От вони їм і кажуть:

— Веземо ми крам великому царю, що оженився був на меншій сестрі та й прогнав її з свого царства за те, що вона замість дванадцяти синів привела йому дванадцять кошенят; а теперечки — кажуть, — той цар оженився на старшій сестрі, так вона йому одним окрайчиком усе військо годусь.

Почувши се царевич, і став у матери проситися, щоб вона пустила його з купцями побачитися з батьком.

Їдь — каже йому мати, — та нікому не кажи, що ти царевич, а то як старша моя сестра довідається, то вона тебе з світа зжене.

Перерядився царевич у просту одежину, сів на свого коня, та й поїхав з купцями до батька. Приїхали купці до царя та й стали йому розказувати, які їм довелось दिन побачити, про печеного бугая і про кабана, і в якому гарному будинку живе мати з сином. Як почули про се старша сестра, зараз догадалась, що се мабуть її менша сестра з царевичем живуть у тім будинку, та й стала намовлять царя, щоб він зібрав своє військо та одняв печеного бугая й кабана. Цар не хотів був її послухать, а вона як присікалась до його: „Іди, та й іди“ — а вона орудувала царем, як сама хотіла, — так цар і звелів зібрати свого царства військо, а купців залишив у себе, щоб було кому провести. Як почув царевич, що батько збирається на них війною, поїхав до степу, свого нареченого батька, та й гукнув до його молодецьким покриком:

— Степу мій широкий, степу мій просторий! оборони мене і мою матінку од лютого ворога, старшої сестри, і не допусти нам загинути у сирітстві!...

— Не бійтеся, — загув степ, — не дійде до вас те військо та й назад не вернеться: побіліє зелена трава не снігом, а кістками!

Як зібралось військо, сам цар його повів і царицю, старшу сестру, з собою узяв. Поки йшли своїм царством, у ньому був достаток, а як увійшли у степ, так зробилась превелика засуха, порепалась земля, нема ні пані, ні водою: вітер гуде, з ніг валить чоловіка, ніском очи засинає, на людей напав голод, хвороба, і все військо цареве згинувало і вкрило поле білими кістками; тільки й вернувся цар із

царицею, старшою сестрою, та з ними кілька прислужників. Розсердився цар та й став лаяти старшу сестру.

— Се — каже, — мене Бог покарав за те, що дав мені велике царство, а я хотів ще й чуже загарбати!

А старша сестра йому й одказує:

На те тобі Бог дав велике царство, щоб ти робив, що хочеш. Згинуло одне військо, набери друге; не дойшли степами, допливемо річками, і все таки буде по твоєму.

Довго старша сестра уговорювала царя і сирець моркву, аж поки він не згодився та набрав знов військо, та налагодили байдяки і човни, і поплив річками добувати печеного бугая та кабана.

Як довідалась менша сестра, що цар пліне до них із військом, і каже царевичу:

— Сину мій милий, сину мій любий! Їдь до моря глибокого, нехай воно мені верне моїх любих синів, щоб було кому оборонити нещасливу матір. Озьми — каже, — отсе намисто, матчині сльози, та як виплиєш на середину моря, і кинь їх у воду, то вони тебе й почують!

Доїхав царевич до моря, зліз з коня і пустив його пасти, а сам зробив собі човен та й поплив. Допливши до середини, виняв з кишені намисто і кинув у море. Як кинув, так море і загло, покотилась філя за філею, і перед царевичем вирнула кит-риба, а на тій кит-рибі стоїть одинацять братів до пояса в золоті, а од пояса в срібні.

— Хто се до нас озивається? — питають.

— Матчині сльози! — одказує царевич.

— А ти ж хто такий? — питають.

— Я рідний ваш брат, — каже царевич: — матуся вас зове до себе, оборонити її од лютого ворога, старшої сестри. Сідайте у човен та поспішайте, бо вже цареве військо недалеко!

Посідали брати у човен та й озвались до моря:

— Море широке, море глибоке! спасибі тобі, що стало нам сиротам за батька рідного і за матір рідну!

Піднялась висока філя, неначе искрами розсипалась перед братами, та й викинула їм з китриби піро. Узяли те піро брати, та й поплили до берега. Причалившись, як повиходили з човна, старший брат тільки свиснув до свого коня, так він і став перед ним, як укопаний. Висмигнув старший брат з гриви одинацять волосінь, та й пустив за вітром; як пустив, так з тих волосінь і стало одинацять коней, таких же, як і у старшого брата. Посідали брати, та й помчались до матери. Стріла мати своїх синів на порозі, а кони вклонились їй до землі, та й кажуть:

— Матінко наша рідная! Породила си нас в золоті, в сріблї, а долі собі з нами не добула! А мати одказує:

— Сини мої милії, сини мої любії! Матчина доля витас з її дітками; тепереньки, як ви вернулись до мене, то й долю мою з собою принесли!... Тепереньки буде кому мене оборонить, заспокоїть і на старості літ втішить!

Повела мати своїх синів у садочок, щоб показати їм своє хазийство. Тільки що вийшли з будинку, аж бачать: пливе військо, так байдаками та човнами і вкрили річку; а попереду, в золотому караблї пливе сам цар із парицею старшою сестрою. Як стало зближатись те військо, мати й каже своїм синам:

— Діточки мої милії, діточки мої любії! Ідіть до царя, вашого батька, та й заживайте його до мене обідати, а щоб військо з старшою сестрою за тисячу гошів звідси одіслав. Та глядіть — каже, — як будете запрошувать царя, то не кажіть йому, що він ваш батько, а ви його діти!

Посідали брати у човен і поплили назустріч війську. Як порівнялись з царевим караблем, то

й гукнули на лотеманів, щоб визвали до них царя. Вийшов до братів цар, та й пита:

А чого вам од мене треба?

А брати й кажуть:

— Ненька наша запропунс тебе до себе обідати, а щоб твое військо з царицею — старшою сестрою одіслав звідси за тисячу гонів!

Цар дивиться на братів і думас собі: яка то щаслива мати, що має таких синів! Хоч би мені Бог одного такого послав! А старша сестра піанала, що се його сини, та й каже йому тихенько:

Запрошує братів на свій карабель у гості!

Запросив їх цар на свій корабль, не надивиться на них, так вони йому милі та любі: серце батьківське вість йому подало. Частує і вгощає цар братів, а старша сестра на вухо йому шепотить:

Побий братів, а не побси, то вони вилупать усе твоє військо!

Цар і слухать її не хоче, а вона сікається до його, та на вухо йому турчить:

— Побий, — кажу тобі, — а як не побси, то я й військо твоє не стану годувать, а моя сестра не буде його зодягать (бо її середуща з ними була), то твоє військо без хліба й одєжи послизне й пропаде!

Замислився цар, думав, думав та й каже:

— Ну, роби з братами, що сама знаси, а я руки свої на них не відійму.

Так ото поки брати бавились із царем, старша сестра і звеліла, щоб у їх човні пробрили дірку та й заткнули чопом, а як тому чопу прив'язалиб під човном мотузок. Подякували брати царя за хліб-сіль, та й посідали у човен. Тільки що одплили гонів з двох, а старша сестра смик за вірйовку, чоп як відіткнувся, вода і забулькотіла у човен, так його і потягло на дно. Не дуже злякались брати, бо вирости на морі: вхонили стар-

ного брата з човна, та й поплили. Бачить старша сестра, що нічого не вдієла, і гукнула до війська:

— Стріляйте з луків! Як їх не повбиваєте, то сами згинете!

Посинались на братів стріли, неначе хмарою їх вкрили. Однак і цього не зликалися брати: пірнули та й вирнули аж на тім боці, біля матчиного будинку. Тільки що розказали брати, як старша сестра хотіла їх потопити, коли дивляться — підпливає цареве військо, вже й з луків стріляють, од тих стріл і сонце закралось.

— Ну, теперечки, — каже мати, — діточки мої любії, діточки мої милії, рятуйте себе, рятуйте й мене, нехай вам Бог помагає у правому ділі; тільки глядіть, як стане погибать цар, ваш батько, то вирятуйте його і приведіть до мене!

Почали борониться брати; старший стріля з лука; як попужне у п'ять пуд стрілою, то неначе вогнем палить військо, а одинацять братів шпурляють каміннями пуд у двадцять; як торохне по байдаку, то так він з людьми тріскама й розсиплеться. Однак як брати не боронились, чого не робили, а військо усе близиться, бо велике було, та ще й сам цар попереду веде. Бачуть брати, що вже їм самим не оборониться, от вони ухопили піро з кит-риби, що море їм подарувало, як махнуть раз, вдруге, — так з моря і покотились філії, одна велика, а друга ще більша, а тут ще як дмухне вітер, так усі байдаки з військом порозносило і поперевертувало догори ногами. Дивляться брати: і царів карабел похилило на бік, от-от філія переверне, так вони скоріш у воду, ухопили той карабел і винесли на берег. Узяли брати царя і сестер, старшу й середущу, та й повели до матери у будинок. Вийшла мати до царя на зустріч з хлібом-сіллю; тільки цар на неї споглянув, зараз і пізнав.

— Відкіля — спитав, — ти узялась?... Чи ти тут хазийка, чи в паймах?

А царюні, мешша сестра, йому й одказує:

— Живу сама собі у своєму будинку, з моїми синами, що породила тобі до пояса в злоті, а од пояса в сріблі!

Тиж — каже цар, — писала до мене лист, що привела мені дванацять кошених, ще й дванацять мишенят прислала на гостинець?

— Ні, — одкажує менша сестра, — не я се тобі писала, не я й мишенят на гостинець послала, а снітай — каже, у моїх сестер, може вони знають, хто до тебе писав, хто й посилав!

Глянув цар на сестер, питає, а вони дрижать, неначе трясця їх трясє, устромили очі в землю і слова не промовлять.

— Е, як бачу — каже цар, так се ви мені таке лихо паробили; а моїм любим подружжям і з моїми дітками розлучили, через вас загубив я і два мої війська?... Пострічайтеж, нехай буде катюзі по заслузі!

Привизав їх цар косами до конячих хвостів, та й пустив у чисте поле. Помчали їх коні. . де вдаряться сестри головою, там могила, де задом — там долина. Далі забрав цар царю з синами, та й поїхав у своє царство, а печеного бугая й кабана пустив у степ, так вони йому надбали стільки хліба, що зо всього світу приїздили купці купувати той хліб. З того часу цареве царство ще побільшало і збагатіло, бо степ і море стали йому родичами.

ГАРКУЦА.

Драматичні картини,   тр'ох дійх.

ЛИЦЕ ДІЙ:

Прохор Семенович Бутуз, сотник, старий чоловік.

Нані Маруся, жінка його, по 18-му р.

Гали, молодша її сестра.

Катерина, клоунища, стара баба.

Хведір, джура сотників.

Хорунжий, обиватель і сусіда сотників.

Куць

Бебех } обивателі, трохи молодші од сотника.

Гаркуца, отаман розбійників.

Обух, його джура.

Улас

Помело } старшини у розбійників.

Вакула

1-ий } **розбійники.**

2-ий

Дворові люди сотника, козаки, народ, розбійники;
дівчата і козачки.

ДІЯ ПЕРВА.

(Обстановка: спальня Сотничихи; в кутку ліжко з пологом; кругом дивани і диванчики, прикриті пістриними чехлами. На стіпах висить броня і бандура. Посередині двері у дівочу, а далі відко ще й другі двері в сіни. На правій стороні спальні — вікно, а на лівій двері в покій Сотника. В дівочій дівчата мотають нитки й придуть. Сотничиха, смутна, сидить біля стола, схиливши голову на руку. Галля стоїть біля неї.)

ВИХОД 1-ИЙ.

Сотничиха і Галля.

ГАЛЛЯ. Та годі тобі, мос серденько, сумувати і вбиватися! Як таки: четвертий місяць, як одружилась, а й досі усе плачеш, — очі не висихають! Пораб вже тобі й привикнуть.

СОТНИЧИХА. Привикнуть до своєї неволі, до бридкого Сотника, до його осоружного кохання?!... Чи ти знаєш, що мій нелюб течеречки мені не гидкий став, як до шлюбу?...

ГАЛЛЯ. Не тиж перва одружилася з старим, та й живуть же щасливо, пеначе з молодими. А коли вже він такий тобі гидкий, нащо йшла за його?

СОТНИЧИХА. Хібаж ти не знаєш, що мене матуся приневолила?

ГАЛІЯ. Знаю; тяжко довго спричалась, а там так швидко згодилась. Я вже подумала, чи не причарував тебе чим справді пан Сотник...

СОТНИЧИХА. Лихо мене тяжке згодило! Ось слухай: зпершу матуся мене вмовляла, утешала, навколишніх передо мною стояла — просила, я їй слухать не хотіла; далі матуся сварилась, лаяла мене, била, а я все-таки не згодилась; та вже як матуся сказала, що вона бідна, і стала мене корити, що відіймаю в її остатній шматок хліба, тоді я, зав'язавши очі, покорилась лютий моїй долі!... Краще лежать у сирій землі, аніж жити з нелюбом! (Плаче.)

ГАЛІЯ. Рідна пенька згубила свою дитину!... Вона думала, що для дівочого серця тільки її гроба, що срібла, золота та убрання.

СОТНИЧИХА. Я од тебе, Галю, ніколи не тайлась. Слухай, я тобі розкажу, що найгірш точить моє серце й не дає мені спокою ні в день, ні в ніч.

ГАЛІЯ. Розкажи, моє серденько, розкажи своє горе: ти знаєш, що ніхто тебе так не любить, як я.

СОТНИЧИХА. За кілька днів до мого шлюбу, раз пішла я у ліс посумувати та поплакати. Було ще рано, — сонечко тільки-що вийшло зза гори, і я, замислившись, схиливши голову, йшла собі. Коли разом щось залопотіло. Озираючись, дивлюсь — стоять передо мною два козаки верхи, неначе з землі вирости. Той, що їхав попереду, сидів на білім коню, в червоному жупані. Такого гарного, моторного козака мені не доводилось ніколи й бачити. Йсупан на йому був увесь у золоті, броня блищала самоцвітним камінням; а я тільки й бачила його чорні очі, що сіяли неначе зорі серед темної ночі. Серце моє затокотіло, в грудях сперся дух, а я стояла — і все на його дивилась, мов причарована. І козак, зупинивши коня, теж дивився на мене, далі усміхнувся та й каже: „Здорова була, моя

горличко! Сьогодні, як бачу, зійшло два сонця разом. Не знаю, яке й краще!.. До смерті не забуду його погляду, його усмішки! Зпід чорного вуся, як жемчужне намисто, заблищали зуби, з очей посипались іскри і всю мене запалили; його голос і тепереньки чую. Мені стало страшно, і я, мов песамовита, побігла у гущину та й сховалась. З того часу козак не виходить у мене з голови; тільки його одного й бачу, тільки про його одного і думаю, і гадаю!

ГАЛЯ. Давноб призналась!.. Так от воно що: тебе причаровали чорні очі!.. Я зараз приведу Зінку шептуху, то вона скропить тебе водицею і розібс ті чари. (Хоче йти.)

СОТНИЧИХА (удержує). Пострівай! сі чари, сі муки милі мійому серцю; вони тільки мене й держуть, і втішають на світі!

ВИХОД 2-Й.

Тіж і Катерина.

КАТЕРИНА (приглядаючись до Сотничихи). Все плаче та вбивається!.. Чогож тобі ще бракує, моя пані кохана?... Пан Сотник тебе любить, душі в собі не чує; ти — в багатстві, в розкоші, як рибонька в плесі; глянь на себе, — нся в перлах; в яхонтах, в шмарагдах, грезеті, в оксамиті!.. Увесь світ ірходи, то щасливіщої пані не побачиш. Усі тобі заздують, а ти.

СОТНИЧИХА (перехоплює). А я заздую найбіднішій хуторянці. З милим і в простій хатинці булаб щасливіща!

КАТЕРИНА. Розказні, моя пані кохана! Се тобі так здається; як бачу, не коштувала ще ти гіркої; без достатку і з милим нудно жить на світі. Покорисяж своїй долі, полюби папа

Сотника. Якого ще тобі чоловіка?... Пан на всю губу, всі його поважають, всі його бояться!...

СОТНИЧИХА (з досадою). А я його, гидкого-бридкого, зневажаю! він неначе гробак точить моє серце!

КАТЕРИНА. Ох, моя пані кохана! попалась би ти другому чоловікові, — не стала б так кирну гнути!...

ГЛАДІЙ (перехоплює). Годі тобі, стара поркотухо! твої влещання ще гірш засмутили паню.

(За занітунками чути голос Сотника.) Хведоре! нехай коней сідлають, та щоб гончих і хортів на швори позбірала!

КАТЕРИНА. Сотник, Сотник!... Годі плакати, моя пані кохана! пан Сотник дуже свариться, як углядить твої сльози, і на нас, підвласних, згани своє серце.

СОТНИК (за занітунками). Добре нагодувати народ і козаків, що зібрались на полювання. Та щоб було чим нагодувати людей Бебеха, Куця і Хорунжого, бо й вони теж прийдуть.

ВИХОД 3-ИЙ.

Тіж і Сотник.

СОТНИК. Добридень, моя кралечко, моя лялечко! (Пригиджується.) Усе такаж заплакана! і погляд той же, похмурий. Чогож тобі треба? чого бажаєш? Скажи тільки, слово промов — і все як з неба посиплеться!

СОТНИЧИХА (чуло). Я бажаю смерті, однієї смерті!

СОТНИК (сміється). Ну, скажіть таки на милость, як його на світі вгадати, чого часом бажають гарні молодіжці?.. Чи тобіж таки,

моя пралечко, бажать тієї смерті? Тобі тільки жити та Богу дякувать, що послав тобі такого чоловіка, як я! Не дуже я молодий, правда, затеж десять молодих за пояс заткну!... Якого тобі ще треба? (Береться в боки.) Чим не воляк?...

СОТНИЧИХА. Чом же ти не пішов на війну?

СОТНИК. Чом?... І без мене багацько дурнів знайшлось! Та що там і робить на тій війні? От, як би були лицарі, тоб я сів на свого коника, та й поїхав на турнір...

СОТНИЧИХА (перехоплює). Не далекоб заїхав: зараз би п'яного привезли додому.

СОТНИК. Брехня! Яб наполонив чоловіка з двадцять лицарів, привів би їх до тебе, та й сказав: „Кланяйтесь, бісова Німота, моїй жінці, пані Марусі, от так!“ (Ханус за комір Катерину і пагінає її до під Сотничихи.)

КАТЕРИНА (жидливо). Змилуйся, пане Сотнику, схаменись! Який я лицар? я — стара баба! (Про себе) Глянь, який бравий — і старої баби не злякався! (За листунками чути лопецькі рога.)

СОТНИК. От і пани-товариші збираються! (Катерині) Наготуй нам снідання, та щоб білш було настойок, запіканок, наливок — і полинкової, і мятної, і курдимонОВОЇ, і калганівки...

КАТЕРИНА. Чую, пане Сотнику. (Виходить з Галею.)

ВИХОД 4-ИЙ.

Тіж, Куць, Бебех і Хорунжий (в броні, з фузіями, пістолями і кинжалами).

КУЦЬ, БЕБЕХ І ХОРУНЖИЙ (разом). Велико-іменитому пану Сотнику і найпрекраснішій пані Марусі доброго здоров'я

і всякого благоденствія бажасмо і низенько кланялємось!...

СОТНИК (сановно протягус до них руку). Здорові були, паши-товариші, просимо сідати, щоб усе добре сідало. (Містяться і сідають.) Сьогодні запросив я вас до себе на полювання — таке, що як світ-сонця, то ще такого у нашому краю не бувало. Зо всієї околиці зібрав на облаву козаків і народ, просто, посполите рушення: всю мою броню роздав охотникам, одніх тенет вистачить на дві милі.

КУЦЬ, БЕБЕХ І ХОРУНЖИЙ. Ого-го-го!...

СОТНИК (перехоплює). Та се ще не все, а от що: сьогодні з нами буде полювать і найпрекрасніша моя жінка, пані Маруся!.

КУЦЬ, БЕБЕХ І ХОРУНЖИЙ (песло). Пані Маруся! Ай, пане Сотнику! оттак вигадай!

СОТНИК. Всіх ведмедів і вепрів вилущимо, всіх новиків, лисиць витравимо.

БЕБЕХ. Глянь! а чи давнож ти, пане Сотнику, перестав бояться ведмедів і вепрів?

СОТНИК. Та я й чорта не злякаюсь, як до чого припаде! (Готують закуску; Катерина і дівчата застилають стіл і ставлять блюда, тарілки, пляшки й чарки.)

БЕБЕХ. Ну, глядиж, пане сотнику! я вже тобі сьогодні догожу: всіх ведмедів і вепрів прямісінько на тебе випру! Роби з ними, що сам знаєш!...

СОТНИК (скоро). Чи ти не здуїв?! Аджеж я стоятиму біля пані Марусі... Ти ще її до смерті перелякаєш!

КУЦЬ. Не бійсь, пане Сотнику: я сам буду біля пані Марусі, всіх ведмедів і вепрів перестреляю! (Показує на рушницю.) Всіх таки до одного! (Цілує руку пані Марусі.) Не бійсь, моя крулево!

ХОРУНЖИЙ. Та годі вам, пани-товариші, із пустого в порожнє переливать! Ведмеді і верпі нам не страшні; а от, послухайте, яке лихо нас чекає: є від чого замислитись і потилицю почухать, особливе тому, у кого, як у Жиди, грошей і така гарна жінка, як пані Маруся!

СОТНИК (швидко). Яке там лихо? Печина тобі в рот і сімь у вічи!...

БЕБЕХ. Чи не сарана?

КУЦЬ. Надіж, хвороба?

ХОРУНЖИЙ. Цірі! Сьогодні мій сволок з Стародуба дав мені звістку, що до нас мапдрус у гості Гаркуша, от що!

УСІ. Гаркуша?... Гаркуша?

СОТНИК. Несподіване лихо, кара Божи! Що теперечки будемо робить, пани-товариші?

КУЦЬ. Далєско куцому до зайця, так і Гаркуші до пані Марусі: я сам її обороню...

БЕБЕХ і ХОРУНЖИЙ. Голови наші положимо за паню Марусю!

СОТНИК. Спасибі вам, пани-товариші... Нехай нас милує і хранить Господь од такого ворога! Хіба ви не чули, який се паливода Гаркуша?...

БЕБЕХ. Де ще той Гаркуша, а ти вже, пане Сотнику, і ніс похнюпив. Не бійсь: Гаркуша не який-небудь дурень — голови під колесо не підсуне. Мало у тебе того люду, — козаків?... Та й ми не сидітимем, згорпнувши ручки: сидячого, кажуть, Татаре беруть!

ХОРУНЖИЙ. Нехай тільки сунеться, то ми його на першій осиці провітрим!

КУЦЬ. Се йому не з Литвинами дзекать!... Я його один!...

БЕБЕХ. Ударь лихом об землю, пане Сотнику! Бач, скільки у тебе заступників! Де ще той у біса й Гаркуша, а ти вже й злякався!...

СОТНИК. І не думав лякатись! Як до чого припаде, то я його на шматки поширпаю, — як миш в ступі задавлю!... Вже я його не

помилюю!... Випе́мож, пани-товариші, й поснідаємо; пора вже й на полювання.

ХОРУНЖИЙ. Розумне слово і слухать гарно!

КУЦЬ. Давноб так!

СОТНИК. Почастуй же нас, кралечко моя, ручковою, щоб запіканка посолодшала. (Сотничиха частує і кланяється.)

КУЦЬ (випива і пильно дивиться на Сотничиху). О, та якж смашна! Оттак би й до смерті усе пив та на тебе дививсяб, моя крулено!

ХОРУНЖИЙ. Неселеб життя було...

(Випивши по чарці, сидють за стіл.)

СОТНИК. Ну, пани-товариші, випемо по другій: по першій не сидають! (Ще пють і їдять. Сотничиха теж з ними сидить, схилявшись на руку. Дівчата прислугують.)

КУЦЬ. Що се за мара така Гаркуша? розкажіть, будьте ласкаві. Признаться, я про його не багато дечого й чув...

БЕБЕХ. Тим то такий і смілий!

ХОРУНЖИЙ. Е, не взяв його кат, — Гаркуша з біса завзятий козак! Він з Січи; розказують, що раз, у бенкеті, кругляючи горілку, полаявся він з курінним отаманом, та як затопив його по виску михайликом, так він і дуба дав. От Гаркуша, щоб не мотаться на шибениці, або не крутиться на палі, і дав з Січи дропака, та й не один, а підмовив з собою ще кілька січовиків, таких же харцизів, як і сам, та й стали різать та грабувать народ хрещений, — не так прости́х, як нашого брата, та ще й багатого. Зпочатку розбивав він біля Дніпра, а теперечки і по Десні, та й до нас непрошений поверта. Як послухаєш, що про його вигадують, так волосся догори підіймається: його й куля не бере, бо він характерник, і такий здоровий, що карбованиця згина на домоні, шістерню в млині здержує; на все здатний: з пістоля кулею летючу птицю бє, досконально грас на бандурі, співа,

вірші композус; інше молодий, а такий з його козарлюга, що на яку дівчину або молодицю не накине оком, то так її причарус до себе...

СОТНИК. Брехня, тричі брехня! гидкий-бридкий, більш здався на чорта, як на чоловіка; а гляне на кого, то непаче поломию опалить!

БЕБЕХ. Таких то жіночки наші й люблять: щоб одним поглядом її спалив!

ХОРУНЖИЙ. А який смілий, матері його ковінька! Чи чув, яку він штукерію викинув в Острі?... Розсердився за щось на військового писаря, та у день витяг його зза печі, і вже на третій день знайшли його в лісі: висить на сучку, обідраний, як заяча тушка. А в Мглині — так ще лучче: просто, приїхав у двір до сотника і одинмагав його канчуками: „суди,“ каже, „по правді і хабарів не бери!“

КУЦЬ. Йому до всього діло є!... Як його досі самого не поченили на пибеліці?

ХОРУНЖИЙ. Йому сам біс помага, — од його не втечеш і не сховаєшся!..

СОТНИК (скоро). Брехня, тричі брехня! То все вигадки старих бабів!

БЕБЕХ. Жаль козака! Пішов би на війну, покався, то й Бог би його помилював і царичи пожалувала; а то пропаде ні за спасибі, бо як нахопиться на його Куць або Сотник, то пропаде, як собака на ярмарку!... (Сміється.)

СОТНИК. Тількиб мені його знайти, — а там вже залив би я йому за шкуру не одну квартиру гарячого сала! Ловить вовк, та вже як і вовка піймають!...

КУЦЬ (налива в шилишки). Пани-товариші, об ка-зна-чим забалакались, і досі не випили здоровя пані Марусі. (Устає.) Здоровичко нашої крулевої, пані Марусі!

ВСІ. На здоровя!... Голови наші положимо за нашу крулеву, пані Марусю! (Пють.)

ВИХОД 5-И П.

Тік і Хведір.

ХВЕДІР (заєшавшись, подає лист Сотнику). Якийсь козак, непаче січовик, у строка-тому жупані, на червоному коню... тее... на строгатому, убіг у двір, тиць мені у руки сю цидулку: „Віддай,“ каже, „Сотникові“, та й счез!

СОТНИК (розгледус писмо). Воском запечатане, і якомсь чудно надписано: До вась-пана Прохора. (Розп'ятує і читає; далі з ликом пинусиє писмо з рук.) Пропав я, нещасливий, павійки пропав, з худобою, з жінкою!... (За-криває лице руками і хниче.)

ВСІ (переликуючись). Бог з тобою, пане Сотнику!... Що се за писмо?... Відділя воно?

ХОРУНЖИЙ (підіймає писмо). От побачимо. (Голосно читає): „Вась-пане Прохоре! Довідались ми, що у вась-пана до чорта всякого добра: перегішних горілок, смачних наливок, запіканок і дубовая скринька, та ще й не порожня. І ще довідались, що у вась-пана, старої собаки, молода і дуже гарна жінка, — спдить у світлиці, як пташечка в клітці. Проїзжаючи через тутешню околицю, заверну і до тебе в гості з товариством і щоб ти, старе онудало, подобався пані Сотничисі, паряжу тебе в червону шапочку і чобітки, яких ти зроду не бачив, які й не спились тобі. Прихильний до тебе Тарас Гаркуша.“

БЕБЕХ. Собака!

КУЦЬ. Погано, Тетяно!

СОТНИЧИХА. Про яку се шапочку і чобітки пише Гаркуша?

ХОРУНЖИЙ. Здере шкуру з голови і з ніг: от яка шапочка і чобітки.

БЕБЕХ. А ти вже злякалась, моя пані кохана, думала, що справді подобається тобі пан Сотник! (Сміється.)

СОТНИК (плаче). Пропав я, нещасливий, пропав! Рятуйте, пани-товариші, не дайте загинути сироті! .

БЕБЕХ. Чи не сором тобі, пане Сотнику, хлипать, мов стара баба? Тільки що храбрився, а теперчки й слиниш. Чого ти злякався? Подивись, скільки у нас народу, та якого ще! козний сам піде на ведмедя; та ще й як паронно зібрались докупн. Підем йому нанперейми, і не сьогодні, так завтра приведемо Гаркушу до пані Марусі, як цуцика на ланцюжку.

КУЦЬ І ХОРУНЖИЙ. Так, так! приведемо Ирода!. Знатно вигдава: зараз видко бувалого козака!...

СОТНИК (сміліше). Як так, то й так! Тільки, пани-товариші, як би нам так Гаркушу перепинить, щоб не дуже до його зблизитись?...

ХОРУНЖИЙ (налив в чарки). Випсмож, пани-товариші, щоб наші дома не журились!

ВСІ (шють). На погибель харцизу, прочварі!

СОТНИК. Кудиж нам, пани-товариші, простувать?

БЕБЕХ. На Густинський гай; побіля його йде мглинський шлях, а по дорозі наберемо ще козаків, і таке військо вистачимо, що й кримського хана звоювалиб!

СОТНИК (наливає в чарки). Випсмож, пани-товариші, та — помолившись Богоні — і в дорогу!... Тільки, будьте ласкаві, обороняйте мене; а як піймаємо, то я задам вам такий бенкет, що й небу буде жарко!

ВСІ. Голови наші положим за тебе, пане Сотнику!... (Шють).

СОТНИК (трошки пляний, хоче обняти Сотничиху). Прощай, моя красечко, прощай, серденько моє! (Сотничиха одпихує Сотника і виходить ізза столу; всі встали.)

КУЦЬ (цілує руку у Сотничихи). Найпрекрасніша! крулево...

Б Е Б Е Х (одводить Ісця). Годі тобі умизгаться, пора в дорогу!

СОТНИК (випивши чарку наливки). В дорогу, в дорогу, пани-товарищі! Та й задам же я диявольському сину чосу! буде він згадувать Сотника Бутуза! Шаблю, пістолі, мушкет! (Пляний хвилься.) Мені тільки... до чого припадає... (Хнедїр, Ісць і Бебех одягають Сотника; заносяють йому за пояс пістолі, вішають мушкет; помилившись, причеплюють шаблю до правого боку. Хорупжий частує Сотника.) Великий на світі чоловік Сотник Бутуз!.. (Обійми Катерину, цілує, і крішко тулить до серця; думає, що вона Сотничиха.) Прощай, моя кралечко, прощай, моє серденько!... Тьфу!.. (Шлює і одихує.) Відьма київська, підкля вона взялася?! Гляди мені, доглядай паню, як ока свого! а коли теє... крий Боже!... то я тебе, чортову кочергу, живцем в землю закопаю!... Чуєш?...

КАТЕРИНА (низенько клаплючись). Чую, пане Сотнику! (Про себе) Хоч би тебе мертвого скоріш в землю закопали!

В С І (виходячи). Прощайте! прощайте! (Виходять; дівчата прибирають з столу.)

ВИХОД 6 - ИЙ.

Сотничиха і Галя.

СОТНИЧИХА (боязко). Поїхали!... Другим часом виїзд мого нелюба звеселив би мене, а тепереньки, сама не знаю від чого, мені так сумно!... Бідне моє серце токотить, як не вискочить з грудей... Що то воно мені віщує?... Певно не радість: на мою долю досталось тільки горе та сльози. (Плаче.)

ГАЛІН. Чогож ти боїси, моє серденько? хібаж не бачила, скільки народу зібралося? як таки не оборониться від того Гаркуши?

СОТНИК ХА (боязко). І сама не знаю, від чого, — здається, пеначе яке лихо мене спіткає сьогодні!

ГАЛІН (весело). Не смуткуй, моя ластівко; щоб розважить тебе, я тобі заспіваю (співає):

Котилися вози з гори та в долині стали,
Кохалися, любилися, та вже перестали (bis).

Кохалися, любилися, що мати не знала,
А тепер розійшлися, як та чорна хмара (bis).

Ой у полі росте вишня — чому не черешил?
Кохалися, любилися — чому не беремся! (bis)

Котилися вози з гори, поламались спиці;
А вже мені не ходити на ті вечериці (bis).

Ой у полі нивка, — на їй материнка;
Там дівчина жито жала — сама чорнобривка (bis).

Ішов козак дорогою: „помагай Біг, яєнче!“
Вонаж йому одказала: „здоров бувай, серце“ (bis).

А вжеж тая слава по всім світі стала,
Що дівчина козаченька серденьком назвала (bis).

ВИХОД 7-ИЙ.

Тіж і Катерина вбіга злякана.

КАТЕРИНА (захапавшись). Ох, мені лихо!... Тільки що пан Сотник сховався з військом за гору, дивлюсь, аж за садку йдуть

два козак — січовики, чи що? Той, що в червоному жупані, на білому коню, так і простус сюди у будинок; йому кажуть: нема панів дома, а він, непаче йому позацідало, їде собі та й їде. Пропала моя головонька!... Що зо мною буде, як пап Сотник довідається, що без його приїздив молодий козак?... Пап Сотник мене нещасливу з світа зжене!

(За динтушками чути): Сотника нема дома, не велено нікого пускати!

КАТЕРИНА. Мій Боже милий!... Іде, іде!... що мені на світі робить?... (До Сотничихи) Сховайся, моя пані кохана, сховайся! (Веде Сотничиху до ліжка і ховає під полог.)

СОТНИЧИХА (злякавшись). Не пускайте, не пускайте! (Закривається пологом; Катерина і Галя біжать в дівочу. Гаркуша перестукає поріг.)

КАТЕРИНА, ГАЛЯ І ДІВЧАТА. Нема Сотника дома, не велено нікого пускати!

В И Х О Д 8 - Й.

Тіж і Гаркуша.

ГАРКУША (увійшовши і озираючись). Коли не велено, то й не пускайте.

СОТНИЧИХА (виглянувши за полог). Віні! тої самий!

ГАРКУША (вгледівши Сотничиху, підходить до неї). Не прогнівайся, моя пані кохана, що я, непростений, увійшов у твою світличку. Мені сказали, що нікого нема дома; колиб знав, що ти одна, то не осмілюсь тебе сполохати. (Цілує руку у Сотничихи.) Не покладай на мене твого гніву, пані кохана! (Про себе) Та й ласий же кус!

СОТНИЧИХА (випручує руку). Чого тобі треба, козаче?... Сотника немає дома.

ГАРКУША. І без його обійдемося. У мене є невеличке діло; хотів був цидулочку до Сотника написати, так теперечки вже не треба: я тобі розкажу, моя пані кохана — а ти його за мене попросиш, то воно ще й краще зробиться. Тільки вже не сердься на мене, мій горличко! (Цілує її руку.)

СОТНИЧИХА (емліш). Я не сержусь, козаче. . Яксь там у тебе діло до Сотника? (До Катерини і Галі) Ідіть собі.

ВИХОД 9-ИЙ.

Гаркуша і Сотничиха.

ГАРКУША (підводить Сотничиху до столу, і сідують ридом). Ось яке. Оттак, як бачиш, з самісінького малку я — круглий сирота на світі. Я був тоді по сьомому року, як одного разу приїхав до мого опікуна запорожець; якось я йому подобався, от він мене і взяв із собою у Січ. Опікун мій згодився, — бачиш, легш було тоді загарбати сирітську худобу!...

СОТНИЧИХА (чуло). І Бога не побоявся!

ГАРКУША. Одначе Бог заступився за сироту; січовик став мені за рідного батька, Запорожська Січ за рідну матір, а товариші були мені рідними братами. Я виріс на коні, в походах; загартувався на війні з Татарами, Турками, Нагайцями і не нарікаю на свою долю. Провештавшись двадцять два роки в Січі, схотілось мені навідатися у рідний край, — глянувши на свій хутіреч і поклонившись батьківській і матчиній могильці. Приїзжаю — і щож? Сутяжники загарбали всю мою худобу і не залишили мені ні кришки, ні позришки.

СОТНИЧИХА. Деж ти теперечки живеш, козаче?

ГАРКУША (смутно). Де трапиться: в лісу, в полі, похід тинно...

СОТНИЧИХА (жалібно). Лишко тяжке!

ГАРКУША. Поки на Україні лицарствували, то хоч деколи од Ляхів та Татар і приходилось нам не до чмиги, так ще великого лиха не було: заберуть, що знайдуть, та й тільки; а теперечки, як покинули шаблю й мушкет та взялись за ті пря, так що й гармати! заберуть все до пити — і хату, і гай, і поле, та й пустять по світу обідраного сироту!

СОТНИЧИХА. Як землі носить таких дрильняних людей! Не журись, козаче: я попрошу Сотника, — він за тебе заступиться!...

ГАРКУША (цілує руку в Сотничихи). Спасибі тобі, моя горличко!

СОТНИЧИХА. Чи не хочеш пополуднувати?

ГАРКУША (палко). Цілісінький день не їв, і їсти хотілось, та як тебе, мол крале, побачив, то й про хліб святий забув. Чимало таки повештався я по світу на своєму віку: був за Кавказом, в Туреччині, в Польщі, а таких гарних молодниць не доводилось бачить, як ти, моя горличко, — та певно хоч увесь світ виходи, то не побачиш!...

СОТНИЧИХА (соромливо). Не смійся, козаче; щоб ти знав — і я сирота, як і ти, і моя доля також нещаслива!...

ГАРКУША (живо). Нещаслива! Хтож загубив твою долю?

СОТНИЧИХА (жалібно). Рідна матуси пришеволила мене одружитись з старим, осоружним Сотником, бо він дуже багатий!..

ГАРКУША. Злаяж твої доли, моя горличко! Не ворковатимеш ти з сизим голубом, не обійме тебе рука милого; на білій твоїй шийці повиснуть, як холодна гадюка, золоті ланцюги.

Ти в самоцвітах, в жемчузі, в грезеті, в оксамиті,
а душа твоя пошарпана, і в бідному твоєму
серці, як в пустці, облуплені стіни і купа цегли,
закуреної димом.

СОТНИЧИХА (плаче). Правда твоя,
козаче. Ти кажеш, інакше бачив пошарпану
мою душу і бідне моє серце.

ГАРКУША (оглядуюсь і, побачивши
бандуру). Однак, моя горличко, ви таки не
дуже сумуєте з Сотником, у вас і бандура є.
(Здійма бандуру.) Щоб хоч трошки розважити
твою тугу, заспіваю тобі пісню. (Настроює
бандуру, циграва, а далі співає.)

Чи я в тебе, мати, не твоя дитина,
Коли моя мука тобі тепер мила?
Ох, мати, мати, ти жалю не маєш:
Хто прийшов по серденьку, забудь заставляєш.
Спитай же ти, доню: котру тепер любить?
Що він тебе молодую за любов осудить!
А в городі частоколи, два кущики піжма;
А хто любить та покине, той не діжде тижня.
А в городі частоколи, два кущики рути;
А хто любить та покине, не діжде минути.
А в городі частоколи, два кущики мяти;
А хто любить та покине, не перейде хати.
А в городі частоколи, два кущики дроку;
А хто любить та покине, той не діжде року.
Ой не ходи коло води, не тужи за мною:
Ти не будеш мені мужем, я тобі жоною.
Ой не ходи коло води, буде хвиля бити,
Щоб з тобою не стояти і не говорити.
Як я любив по прежньому, не буду цуратися,
Не попушу тебе, мила, иншому достаться.

(Розжалоблена Сотничиха плаче. Катерина
і Галя виглядують з дівочої і журливо слухають.)

СОТНИЧИХА (зітхнувши). Ох, козаче!
як же ти гарно і жалібно співаєш: душа рветься,

серце кровю обливається, а всеб слухала тебе, до смертиб слухала...

ГАРКУША. Ти плачеш, моя горличко? оглянулась на свою неволю, на своє лихо? Не журисяж, не сип з яєних очей жемчугу: ти починаеш тільки жити і не вгадаєш, що й завтра буде! (Цілує Сотничиху, а вона його легенько однихує.)

СОТНИЧИХА (жалібно). На мою долю достались одні муки; я бажаю смерті, смерті!...

ГАРКУША (палко дивиться на Сотничиху). А як знайдеться таке серце, що тільки для тебе буде битися в грудях, такі очі, в котрих побачиш своє щастя?...

СОТНИЧИХА (перехоплює). Перестань, козаче: мені і весело і страшно тебе слухать. Не дивись на мене так нильно, твої очі мене спалить. (Закриває лице руками.)

ГАРКУША. Як бачу, то я ще гірш розвередив твою болячку, моя горличко? Заспіваю ще невдкої, чи не розвесели тебе сією! (Хетас і співає):

„Ой на дворі метелиці.
Чому старий не жениться?

(Гаркуша виправляється, брідка підкілками і танцює. Сотничиха дивиться, усміхається, бетас, стука корками, і теж пускається у танець, — спершу тихенько, а там — сміливо.)

ВИХОД 10 - ИЙ.

Тіж, Катерина, Галя, дівчата і дворові хлопці.

(В дівочій дівчата і хлопці танцюють і регочуться.)

ГАЛЯ (гляючи на Гаркушу і Сотничиху). От пара, так пара! не Сотникові рівня!

ДІВЧАТА (сміються). Снарувать би Сотника з тіткою Катериною; нехай би собі у двох танцювали!

ХЛОПЦІ. Та й важкож садить тропак! Мабуть у його в чоботях чорти сидять. (Гаркуша з Сотничихою обіймаються, крутяться.)

КАТЕРИНА (хоче здержати Сотничиху). Годі, годі, кажу вам!.. Зовсім сказались! пропала тепереньки моя головонька: Сотник з світа мене ажене! (Ловить Сотничиху. — Сотничиха улітгується, Гаркуша загорожує Сотничиху, пхас Катерину, вони падає, схоплюється і знов хоче розвестись.) Рятуйте! хто в Бога вірує — рятуйте!... (Утомившись, Сотничиха падає на дриглик і закриває лице руками. Гаркуша сьда біліє неї; хлопці і дівчата регочуться.)

КАТЕРИНА (сердито). Оттеперечки пропали — так пропали! всі загинемо! і сам паш Сотник, як почув, що тут без його діялось, то луєне з досади! Глянь, як її розносило! На чоловіка і глянуть не хоче, а до запорожця горнеться, — моїм рядном прилипа... (Підходить до дівчат і хлопців.) А ви що тут робите, яропуджі діти? Чи так ви слухасте пана Сотника?... Чим би витурить вам геть із чортам діявольську мацапуру, — а вони ще похваляють, регочуться, танцюють?... От я вас! (Підходить близьче, — хлопці і дівчата тікають.) Глянь, який гармидер підняли! усе поперекидали... Се мабуть не запорожець, а сам чорт з рогами! (Виходить, Гали з нею.)

ВИХОД 11-ИЙ.

Сотничиха і Гаркуша.

СОТНИЧИХА (сміється). Що се зо мною старюся? як несамовита!.. Так мені

весело стало, так легенько, пеначе на крилах мене посило!

ГАРКУША (обнімас Сотничиху). От бачиш, моя горличко! а ти вже налагодилась вмірати!.. Кудиж поїхав твій Сотник?

СОТНИЧИХА. Гаркушу ловить.

ГАРКУША. Помагай йому Бог!.. Добреб зробив, як би піймав діявольського харциза. Чуприпа догори підіймається, як послухася, що про його люде розказують; кажуть, що він з живих людей шкуру адирає, маненьких діток на сковороді жарить, наче той шашлик...

СОТНИЧИХА (затина ути). Ох, не розказуй, козаче: страшно й слухать.

ГАРКУША. А тобі доводилось, моя горличко, бачить Гаркушу?

СОТНИЧИХА. Бог милував. Мені здається, як би я його побачила, то од страху вмерлаб.

ГАРКУША. Боронь тебе, Боже! А вже тобі не минуть його рук.

СОТНИЧИХА (зликанвшись). Що се ти, козаче, вигадуси?

ГАРКУША. Гаркуша — хитрий з біса, прудкий, як куля; а до гарних молодниць ласий, як ведмідь до меду. Багацько у його і срібла, й золота, і драгоцінного каміння, а такої жемчужини, як ти, моя горличко, певно не має!

СОТНИЧИХА (пугливо). Не лякай мене, козаче: мені й так страшно!

ГАРКУША. Чого тобі боятись, моя горличко? Твій Сотник такий завзятий козарлюга, — та й військо в його таке велике, що певно вже теперечки й піймали Гаркушу. (Встас і береться за шапку.) Прощай же, моя пані кохана! спасибі тобі за твою ласку, — не поминай лихом...

СОТНИЧИХА (скоро). Кудиж се ти, козаче? Глинь: ніч на дворі!

ГАРКУША. Для мене все одно — що день, що ніч.

СОТНИЧИХА. А Гаркуша?

ГАРКУША (сміється). Мені не страшний Гаркуша. Я не Сотник: у мене нема ні скарбів, ні гарної жінки.

СОТНИЧИХА (жваво). Хтож мене оборонить од Гаркуши? Хіба тобі, козаче, мене не жаль?... Остається. Я тебе не пущу. (Бере за руку Гаркушу.)

ГАРКУША. Як так, то мушу остаться; бо по нашому лицарському закону ми повинні слабого боронить! (Кладе шапку.) Теперечки треба, про всякий случай, бути на готові: сидічого, кажуть, Татари беруть. (Виглядає в вікно.) Обух!

ВИХОД 12 - И І.

Тіж і Обух.

ОБУХ. Пане-отамане...

ГАРКУША. Гляди, коней не розсідлувать. Опівночі треба сподіватись Гаркуши.

ОБУХ (уєміхається). Комуж про се й знать, як не тобі, пане-отамане.

ГАРКУША. На случай набіжить, випалили з нистоя, і поспішай з кіньми із сьому вікно. (Показує на вікно.)

ОБУХ. Буде, як звелів, пане-отамане. (Виходять.)

ВИХОД 13 - И ІІ.

Сотничиха і Гаркуша.

СОТНИЧИХА (ласкаво). Теперечки по-вечеряємо: ти за цілісінний день нічого не їв. (Підходить до дверей.) Давайте вечерять!

ГАРКУША. Ні і од хліба одцураси, тількиб мені оттак жити з тобою у куші, моя горличко! (Ставляють на стіл печерю; Гаркуша і Сотничиха їдують.)

СОТНИЧИХА (чаєтус Гаркушу). Виший же на здоровичко, мій лицарю, моя оборono!

ГАРКУША (не). Бувай здорова! (Чаєтус Сотничиху; вона доторкується устами і ставить чарку на стіл.) Теперечки нічого не бієся, моя горличко; я тебе і од самієнького чорта обороню.

СОТНИЧИХА. З тобою я нічого на світі не боюся... Сьогодні я така щаслива!

ГАРКУША. І я теж, моя горличко. Як би так щодня, до смерті!...

СОТНИЧИХА (нажко зітхнувши). Не моя се доля!...

ГАРКУША (наливає дві чарки). Бажаю тобі, моя горличко, од щирого серця, щоб твій вік такий же був щасливий, як твоя гарна проща, і щоб все те сталося, чого ти бажаєш!... Вишемож по повній, то може воно так і буде?

СОТНИЧИХА (весело). І надія вже щастя! (Гаркуша цілує Сотничиху і п'ють обом.)

ГАРКУША (весело). На добраніч, моя горличко! Спochивай, а завтра у ранці розкажеш, що тобі снилось. (Цілує Сотничиху в лоб.)

СОТНИЧИХА (схилявши голову до грудей Гаркуши). Прощай, козаче! Спасибі тобі! (Гаркуша іде на полонину Сотника; Сотничиха провожа його очима; Гали виходить із дівчої.)

ВИХОД 11-ИЙ.

Сотничиха і Гали.

СОТНИЧИХА (жальбно). От і ніч... Як на грилах перелетіли ті часи, пеначе все те щастя мені тільки снилось!... Бідне моє серце,

що воно мені віщує? Я бажала смерті, а теперечки схотілось ще жити, хоч те життя ликає мене гірш смерті. Мертвим вічний спокій, а живим пестерпуча мута: роздуми з милим!

ГАЛІЯ. Що се ти розказуєш, моє серденько? Така була весела, а теперечки знов зажурилась?

СОТНИЧИХА (схаменувшись). Ти тут, Галю? Здається, я нічого не розказувала.

(Прикладає руку до серця.) Серце розказувало!...

ГАЛІЯ (дильно дивлячись на Сотничиху). Що се з тобою діється, моє серденько? Ти неначе у вогні горить?

СОТНИЧИХА (димє руки). Галю, рибко моя! (Обійма Галю.) Рятуй мене, рятуй! утечемо відсіля!

ГАЛІЯ (пугливо). Кудиж нам тікати, моє серденько?

СОТНИЧИХА. І сама не знаю!... Як би можна, то я сама од себе бігла. Та всеж, хоч би на край світа зайшла, а все від його не втічу, бо він оттут (прикладує руку до серця).

ГАЛІЯ. Теперечки вже я й сама бачу, моє серденько, що се од очей! (Тимчасом, розмовляючи, Гали здимає з Сотничихи убрання і дає їй білу кофту. Сотничиха ляга на ліжко.)

ГАЛІЯ (занимаючи полог). На добраніч, моє серденько! (Завалює лампадку, виходить і зачиняє за собою двері. Музики грають тихо. Гаркуша з переогодом уходить в спальню, прислухується, замикає на заціпці двері в дівочу і підходить до вікна, махає хусткою і йде на пологину Сотника. Через минутку чути вистріл з pistols. Сотничиха прокинулася і розвела полог; чути другий вистріл, — Сотничиха зешкує з ліжка. Чути за лаштунками: „Гаркуша, Гаркуша!“ В дівочій теж голосить: „Гаркуша, Гаркуша! Рятуйте, хто в Бога вірує!“)

ВИХОД 15 - И Й.

Сотничиха і Гаркуша.

ГАРКУША (пбіга в спальню). Гаркуша, Гаркуша!...

СОТНИЧИХА (як несамовита, біга; далі тулиться до Гаркуши). Рятуй мене, козаче, рятуй!

ГАРКУША (бере на оберемок Сотничиху і несе до вікна). Обух!

ОБУХ (за лаштунками). Папс-отамане! (Гаркуша висакує у вікно безпамитну Сотничиху і сам скаче. Двері з дівочої тріщать, розламуються і розчиняються; убіга Галя, за нею дівчата.)

ВИХОД 16 - И Й.

Галя і дівчата.

ГАЛЯ (підбігаючи до вікна). Поїхали, помчались, як стрілка із лука! (Ламас собі руки. Завіса спадає.)

ДІЯ ДРУГА.

(Обстановка: ліс; крізь дерева просвічується місяць. Напереді, з краю, біля дерева, лежить колода, — обросла вона мохом і оплелася поносом. Край дерева палає купа хворосту, а кругом сидить кілька розбійників з ватаги Гаркуши. В глибині стоїть пенелічка хатка, оточена кущами бузку і шипшини.)

ВИХОД 1-ИЙ.

1-ий і 2-ий розбійники і Улас (сидить під деревом на колоді).

У Л А С (приглядаючись). Чого се так забарився наш отаман? Казав, що буде о півночі, а вже й місяць сіда, а його немає?... Певно полюс за куріпками, і вже, побачите, коли яка-небудь не заплутається в його сільця! **(Сміється.)** Недаром же наказав обрати сю хатку **(показує на хатку),** а мене настановив лісничим.

1-ИЙ РОЗБІЙНИК. На все здався моторним наш отаман: розумний, сміливий, і чорта не злякається, душа — як чугунна куля; не даром прозвали його в Січі паливодою, а бісові дівчата і жіночки, матері їх ковінька, збивають його з пантелику!

2-ИЙ РОЗБІЙНИК. Нераз транілось нам добре поживиться; а тільки вгледів гарну дівчину або молодицю, то не то що нічого не візьме — і нам не дасть, а ще й своє віддає!... Недаром на його наш Помело так сердиться.

У Л А С. Не за се на його Помело сердиться, а за те, що боронить силою дівчат захоплювати, а наш Помело ласий до них, як муха до патоки. **(Сміється.)** І що то воно, подумаси, на світі отсі жіпочки? Ніж од них і не встережешся: гляне на тебе, усміхнеться, — так тобі весело стане на душі, — здасться, оттак би узяв **(замахується келепом)**, та й розчовпив дівольську личину... Так ні! не підіймається рука, жаль чортову куклу!... **(Прислухується і пригладується.)** Щось лонотить... чи не отаман?... Віп, він, та ще й не один! — на передній луці сидить дівчина, а може й молодича. Та як же притулилась до його і обгорнула рученьками! **(Сміється.)** Зупинилась, злязять! **(Іде до них на зустріч.)**

ВИХОД 2-ИЙ.

Улас, Гаркуша і Сотничиха.

СОТНИЧИХА **(іде боязко і тулиться до Гаркуши).** Що се за люде?

ГАРКУША. Не лякайся, се мої. Я звелів їм мене тутечки підождаць. Не бійсяж, моя горличко; ми в такому захистку, що Гаркуша і з собачим носом не знайде нас!

СОТНИЧИХА. Спасибі тобі, козаче, що вирятував мене. З тобою я нікого й нічого не боюсь!

ГАРКУША **(побачивши Уласа).** Здоров був, Уласе! **(До Сотничихи.)** Се тутешній лісничий...

У Л А С **(шкловившись).** Доброго здоров'я пану — отаману!

ГАРКУША. Вибачай, Уласе: на сю ніч твоя хата буде нашою... Треба сховать пані Сотничиху од Гаркуши!

У Л А С (усміхається). Моя хата і я сам, панце-отамане, тобі на послугу!

Г А Р К У Ш А. Ходім же, моя горличко, спочинь, засни. (До Уласа, зтиха.) Зібрати всю нашу ватагу і дождитись мого приказу!

У Л А С. Буде, як кажен, панце-отамане.
(Гаркуша веде Сотничиху у хатку, а Улас іде до розбійників.)

В И Х О Д 3 - Й

Улас, 1-ий і 2-ий розбійники.

У Л А С. Знатную курілочку накинув, та ще й пані Сотничиху! Здається мені, такої ще їй не траплялось... Уродилась же така гарна... а все на панце безголові!... (До розбійників) Отаман звелів зібрати до купи всю ватагу. Се мабуть недаром?

1-Й РОЗБІЙНИК. Щоб чого не було!

2-Й РОЗБІЙНИК. У його собачий піс!

У Л А С. Що буде -- те буде... він про те знає! (Подас вістку пошептом; по третьому разу за лаштунками одкликаються євнетками.)

В И Х О Д 4 - Й

1-й і 2-й розбійники, Улас і Помело (з ним кілька чоловіка розбійників).

ПОМЕЛО (швидко). Отаман вернувся?

У Л А С (сміючись). Та ще й не один! таку привіз кралю, що як би ти гинув на неї, то в тебе і очі рогом полізли. Як намальована, матері її ковінка!...

ПОМЕЛО (сердито). Щастя чоловіку! Мабуть не брешуть, що сам чорт йому помагає... Йку не навище оком, -- так її до себе і причарус.

У Л А С (сміючись). А тобі й досадно! Ти б хотів, щоб вони всі повісилися тобі одному на шию?

ПОМЕЛО. А тоб і не досадно! Бач, що схоче, те й робить — неначе який баша турецький; а нашому брату — дауськи!...

У Л А С (перебиває). Як дауськи!... брехня! Отаман не боронить. хоч всіх на світі до себе причаруй, тільки не силою, а по волі, щоб загохалась в тебе... (Сміється.)

ПОМЕЛО (сердито). Не козацьке діло — добувисья того кохання по волі. Коли мені подобалась, то й годі. На біса мені її питать, чи я їй до любови?... Не бійсь, — як він тікав з Січи од шибениці, то обіщав нам веселе життя; а теперечки забрав нас до рук, неначе паймитів, — орудує нами, — що звелить, те й роби, та ще й мовчи...

У Л А С. Обізвись тільки, так він тебе на два локті і повищас, або з голови зробить свистуна!

ПОМЕЛО. А ми дурні сами у ярмо ний протягуємо і покірствуємо, — неначе кошовому! Не велика пиха, що отаман... Сьогодні він, а завтра я!

У Л А С. Так що?! Сьогодні й слухай його, а завтра тебе слухатимуть.

ПОМЕЛО. Та який з його отаман? Удає з себе лицаря: боронить грабувати, і тільки того дозволяє різать, котрий тебе ріже... Не треба нам такого отамана!

У Л А С. На всякого не догодиш. Щоб то й було, як би ми усякого різали та грабували?... Давноб розвішали нас по шибеницях, давноб крутилися наші кістки на палях... А наш отаман розумно порядкує: одбере ув одного багатого, а десять бідних наділить, та й на нашу долю перепаде; за теж скільки масмо людей до себе прихильних!... І що там собі не базікай, а й жіночки нам помагають, — не раз

стали нам у великій пригоді, не раз з великої біди визволяли!

ПОМЕЛО. Чорти-батька-зна що вереші!... Не тобіб казати і не мені слухати!... (До розбійників.) А підложіть лишень, хлонці, дровець: запалимо люльки та заспівасмо пісень, повеселішас.

(Розбійники сідають купами; запалюють люльки. За листівками чутно свистити; до них одкликаються.)

У ЛАС і ПОМЕЛО. Іще панці!

ВИХОД 5-ИЙ.

Тіж і Вакула (за ним ватага розбійників; де котрі ведуть дівчат. Дівчата пручаються; їх силою підганяють).

ПОМЕЛО (огледівши дівчат, біжить до них назустріч). Переплочки мої любії! без нас нам і світ не милий!.. Відкіля се узялись? (Обійма декотрих.)

ВАК УЛА (штовхаючи дівчат). Дурні! чого ви злякались? Не бійтеся, живісінькі будете!

У ЛАС. Відкіля набрали сього зілля?

ВАКУЛА. У лісі полуниці збирали, так ми їх і захопили: веселіще з ними буде. Вони нам заспівують і потанцюють. (До дівчат) Не бійтеся! кажу вам, не бійтеся! (Виводить на середину.)

У ЛАС. Ну, гляди, Вакуло, щоб нам не розсердить отамана. Хіба не знаєш, що він заборонив чіпати сю погань і дуже сердиться, як його не слухають?

ПОМЕЛО (Уласу). Наплювать мені на твого отамана! Я перший його не слухаю!

ВАКУЛА. Справді! боронить нам і потанцювати із дівчатами, тугу розбить! Ми не в Січч, а він нам не кошовий.

РОЗБІЙНИКИ. Він нам не кошовий! Не пустимо, не пустимо дівчат! (З бокляг пацікують горілку, пють самі і частують дівчат. Дівчата одмовляються, а далі пють.)

ПОМЕЛО (несело). Пийте на здоровячко, мої перепілочки! танцюйте, співайте і нас звеселійте! Гей, музики, грайте! А путє, хлопці: починайте! (Розбійники виїмають з під керей скрипки, бандури, сопілки, бубни, деякі старіші сьдають і дивлятьсє, а другі грають в карти.)

ПОМЕЛО І ВАКУЛА. А путє лишєнь, заспівайте нам „Ой за гасм, гасм, гасм зеленєньким...“

ВСІ. Ой за гасм, гасм! (Стають рядками і гуртом співають):

„Ой за гасм, гасм, гасм зеленєньким,
Там орала дівчинонька воликом чорнєньким (bis).
Орала, орала, не вмїла гукати,
Та панїла козачєнька у скрипочку грати (bis).
Грає козак, грас, бровами моргас:
Вража його мати знає, на що він моргас (bis).
Чи на мої воли, гей чи на корови,
Чи на мос білє личко, чи на чорні брови (bis).
Воли та корови усі поздыхають, —
Бїлє личко, чорні брови новїк не злипають“ (bis).

УЛАС, ПОМЕЛО, ВАКУЛА І ДЕЯКІ РОЗБІЙНИКИ. Та й гарнаж пісня!... От спасибі вам!

ПОМЕЛО (до дівчат). А котра з нас співа „Григор“?

ДІВЧАТА (показують на одну). Отсє гарно співа, отсє!...

ПОМЕЛО. Заспівай, моя перепілочко,
потіш козацьке серце!...

(Дівчина соромиться, одмовляється, а далі співає):

„Ой не ходи, Грицю, не вечірниці,
Бо на вечірницях дівки чарівниці.
Котра дівчина чорнобрива,
Та чарівниченька справедлива (bis).“

У неділю рано зілля копала,
А в понеділок переполоскала;
Прийшов вівторок, зілля зварила,
У середу рано Гриця струїла (bis).“

Прийшов четвер, Гриценько помер,
Прійшла п'ятниця, поховали Гриця;
У суботу рано мати дочку била:
„Нащо ти, суко, Гриця отруїла?“ (bis)

— „Ой мати, мати, жаль вваги не має:
Нехай же Гриценько двох не кохас!
Нехай не буде ні тій, ні мені, —
Нехай достанеться сирій землі (bis).“

Отсе тобі, Грицю, я так зробила,
Що через тебе мене мати била;
Отсе тобі, Грицю, така заплата:
З чотирох дошок темна хата!“ (bis)

У ЛАС. Заспівайтеж мені, мої куріпочки:
„Ой зійди, зійди, ти, зіронько та вечірня!“
Знатна пісня! неначе обценьками за серце хана!
(Одна з дівчат виходить і співає):

„Ой зійди, зійди, ти, зіронько та вечірня,
Ой вийди, вийди, дівчинонько моя вірна!“ (bis)
Не подоба зірці із вечора та зіходити,
Не подоба дівці до козака та виходити (bis).“

Ой зіронька зійшла, усе поле та й освітила,
А дівчина вийшла, козаченька звеселила (bis).
Ой дівчино моя, та недоленька твоя,
Що не сподобала тебе родинонька моя! (bis)
Ой не так родина, як меншая сестра:
— Та не бери, брате, без щастя дівчина зросла (bis)
Що без щастя зросла, а без долі уродилася;
Вона тобі, брате, дружиною не судилася! (bis)
Луччеж тобі, брате, з сиротини насміятися,
А ніж тобі, брате, з сиротою повінчатися (bis).
Луччеж тобі, брате, важкий камінь підняти,
А ніж тобі, брате, з сиротою прожити (bis).
— Луччеж мені, сестро, ти гіркий полин їсти,
А ніж мені, сестро, сиротину з ума звести.“ (bis)

У ЛАС І ДЕЯКІ РОЗБІЙНИКИ.
Спасибі! гарна пісня, дуже гарна! (Знов роз-
носять горілку, частують, регочуться; музики
грають швидко), починають танцювати, співають,
нють горілку, зачіпають дівчат; бенкетують
по козацьки. Гаркуша виходить з хатки і
близяться до товариства.)

ДЕЯКІ РОЗБІЙНИКИ (вглядівши).
Отаман, отаман!

ВИХОД 6-Й.

Тіж і Гаркуша, похмурий.

(Музики змовкають, перестають танцювати;
перед Гаркушею ватага розступасться. Гаркуша
виходить на середину.)

ГАРКУША (похмуро оглядає ватагу; далі,
привітно до дівчат). По волі, чи по неволі до
нас поприходили?

ДІВЧАТА (жалібно). Не по волі: нас
захопили в лісі і силою сюди привели.

ГАРКУША (грізно озирнувшись на ватагу). Хто посмів не послухати мене? (Усі мовчать. Гариуша дужче.) Хто посмів, питаю, не послухатися мене? Хто їх сюди привів?

ПОМЕЛО (виступаючи). Ми їх сюди привели!... Не дуже гримай, напе-отамане: Сотничиху розбуркаєш!

ГАРКУША (до ватаги). Ви записягалися слухатися мене і мені покірствувати; коли мої розпорядки кому а вас не по нутру, нехай той їде собі на всі чотири!

ПОМЕЛО. Та й ти, напе-отамане, записягався — орудувати нами по правді, й обіцяв веселе життя!

ГАРКУША. А хібаж я збрехав? Нехай хто скаже: що, я скривдив кого, або судив не поправді?... (До дівчат.) Ідіть собі додому; Гариуша не обіжас дівчат і другим не дає обіжати. (Дівчата низько кланяються і хочуть йти.)

ПОМЕЛО (розтопиривши руки, не пускає дівчат). Не пушу, не пушу! (До товариства.) Пани-товариші! Чи довго Гаркуша буде нами орудувати, як паймитами? (Ватага зігомоніла; декотрі з розбійників здержують дівчат.)

ГАРКУША (грізно до Помела). Одно слово — і я тебе, як собаку! (Хпається за нистоль.)

ПОМЕЛО (теж хпається за нистоль). І в мене не порожні руки!

(Гаркуша хутко вихоплює нистоль ізза поясу і, не цілявшись, стріля. Помело пада мертвий; дівчата з ляком тікають в-розтіч; розбійники здійсмають шанки.)

ГАРКУША (захоплює за пояс нистоль). Собаці собача й смерть! (Грізно поглядуючи на розбійників.) Закопайте!

(Улас і кілька розбійників підходять до убитого.)

У Л А С (дивлючись на убитого). Та й хватськож втрапив у самісіньке серце! і не стрепенувсь, сердешний! (Виносять тіло.)

Г А Р К У Ш А (веміхаючись). Пани-товариші! Сотник Бутуз наміряється сьогодні всіх нас заповонить, щоб провітрить на шибеницях! (Розбійники сміються.) За се треба собачому сину завдати намяткового, щоб він і до нових вінниць не забув!

В С І. Намяткового, намяткового, щоб знав, по чім ківш диха!

Г А Р К У Ш А. Слухайте, панове старшина! Сотник Бутуз теперечка повинен бути з своїм військом на мглинському шляху, біля Густинського гаю. (До Вакули.) Ти, Вакуло, з своїм загоном іди на той шлях; як стрінешся з Сотником, то мани його ік Мглину, щоб його одвести од нашого тирла. (До Уласа.) А ти, Уласе, перериди своїх козаків у свитки, щоб здавались за сотникових хуторян, та й стань засадою у вершині сього гаю; як почувеш, що сотникова облога, увязавшись за Вакулою, близиться до тебе, то й ти з ними змішаєшся, та й до самого Сотника добірайтесь. А як оточите його, і турчіть йому в ухо, що ви знаєте, де заховався Гаркуша; та й провадьте його сюди. (Вакулі.) Тимчасом, як Улас захопить Сотника, ти з своїм загоном к чортам пужни сотниківське харпацтво і прикрий Уласа... Зрозуміли, пани-товариші?

У Л А С І В А К У Л А. Зрозуміли, панс-отамане; буде так, як ти кажеш.

Г А Р К У Ш А. Ідіть же, не забаріться з Сотником! (Розбійники розходяться.)

ВИХОД 7-ИЙ.

ГАРКУША (один, замислившись). Важко, нестерпучо бути харизмом! з кожним днем мені гиднає і камінюкою палягає на душу!.. Їм аби тільки грабувати, різати та пекти людей; деколи помилуєш, оборониш кого, то так і зашиплять, як гадюки!.. Менє кожен час чека або зрадлива куля, або пшениці. Мене слухають, бо ще бояться, мене й кохають, поїм не допiдаються, хто я!... Важко, — та нічого не вдієш: не допоможе бабі кадило, коли бабу сказало!... (Сотничиха виходить з хатки; Гаркуша, побачивши її.) Небого! ти щиро мене покохала; теперчка тиб оддала мені й душу твою, чистую, як роса, що з неба падає і свіжить світ Божий; а через годину ти сама злякаєшся свого кохання і прокленеш мене!.. Згадавши про своє щастя, будеш ще нещасливіша, як була не бачивши мене! Чогож се так мені тебе жаль?.. До тебе першої одкликнулося моє серце!

ВИХОД 8-ИЙ.

Гаркуша і Сотничиха.

СОТНИЧИХА. Ти тут, мій голубе? .. Прокинулась, дивлюсь — тебе нема; так мені стало страшно, смутно. Що буде зо мною, як ти мене покинеш?

ГАРКУША. Не думай о розлуці, поки ми вкупі!

СОТНИЧИХА (озираючись). Мій Боже милий, як тут гарно! пеначе в раю! Мені ніколи і на думку не спадало, щоб було таке щастя на світі!... (Пильно дивиться на Гаркушу.) Чогож ти, мій голубе, такий смутний?... Чого так замислився? Може не любиш мене?..

ГАРКУША. Я тебе кохаю, моя горличко, як ще нікого на віку не кохав! (Притуляє Сотничиху до серця.) Ось, послухай лишень, яну я задля тебе скомпонував пісню:

(Доєхав бандуру, настроює і співає):

„Веселився козаченько, та й не схаменуся,
Як уразила серденько гарная Маруся.

Ой серденько дуже бється, як її побичу,
Як же я нею розійдуся, трохи що не плачу.

А вжеж, коли став кохати, зроду не уймуся,
Та й кохати перестати не можна Марусі.

Така гарна, така повна, що не надивлюся,
Чепурная і моторна милая Маруся!

Чи танцює до скрипиці, то — хоч забожуся —
Нема дівки, молодиці, кращої од Марусі.

Яб хвалив тебе багачко, та того боюся,
Що не любить козацької похвальби Маруся!

А як станеш похваляти, — я вже не візьмуся —
Бо де слів таких узяти, щоб хвалить Марусю!

Колиж будеш ти за мною, як я полюблюся:
Моє щастя — похвальбою буде для Марусі...“

СОТНИЧИХА. А моє щастя — твоє кохання, мій голубе!... Я твоя навіки!

ГАРКУША. Навіки?... щоб тобі не трапилось? щоб ти про мене ні почувала?

СОТНИЧИХА (скоро). Щоб про тебе ні почувала!

ГАРКУША. Побачимо!... А покищо — обіщай мені, що ти усе зробиш, без плачу і не розпитуючи, об чім я тебе ні попрошу!

СОТНИЧИХА. Обіщаю! обіщаю!

ГАРКУША. Сьогодні ти мусиш вернутись до Сотника.

СОТНИЧИХА (перехоплює). До Сотника? ні, ні! поки світ сонця, сього не буде. Лучче мені вмерти, ніж вернутися до мого нелюба!

ГАРКУША. А що ти мені обіщала?

СОТНИЧИХА. Змилуйся, хоч скажи, нащо мені вертатись до Сотника? ..

ГАРКУША. Сьогодні усе буде знати, а теперечки слухай, що я тобі казатиму. (Здіймає з снові руки перетінь.) Нехай отсей перетінь закрепить наше кохання. (Сотничиха хоче узяти перетінь. Гаркуша не дає перетні.) Поstrівай, не тепер!... (Виймає з кишені коробочку, кладе туди перетінь і замикає ключиком.)

СОТНИЧИХА. Колиж?

ГАРКУША. Скоро, а теперечки возьми тільки отсей ключик, і як прийняю тобі сю коробочку, то одімкнеш, і тоді усе тобі виявиться, чого й не сподівалась!

СОТНИЧИХА (бере ключик). Нехай буде, мій голубе, як ти кажеш.

ВИХОД 9-ИЙ.

Гаркуша, Сотничиха і Обух (швидко уходить з цидулкою в руці).

ОБУХ (піддаваючи цидулку Гаркуші). Од Уласа, пане отамане.

ГАРКУША (прочитавши, виходить на перед). Сотник в моїх руках... От-от і сюди приведуть. (Озираючись на Сотничиху.) Треба її швидко звідси випроводить...

СОТНИЧИХА (підходячи до Гаркуши). Яка се звістка?... відділи?

ГАРКУША. Гуси додому, вовк за горою! Ось що...

СОТНИЧИХА (скоро). Чи не Гаркуша?

ГАРКУША. Одгадала. Дали мені звістку, що він довідався, що ти ховаєшся у сім гаю — треба тобі тікати звідсі!

СОТНИЧИХА (з ляком). Тікаймо, тікаймо! (Хапає за руку Гаркушу.) Кудинж ми підемо? де сховаємось, мій голубе?

ГАРКУША. Заспокойсь, моя горличко! Обух одведе тебе в таке місце, що ніхто не знайде; а я тим часом розвідаю, як би нам лучче втекти і сховатись од Гаркуши.

СОТНИЧИХА (обнімаючи Гаркушу). Не пущу тебе самого! і я піду з тобою... (За зашпигунками чути гомін.)

ОБУХ. Поспішай, пане-отамане! Нані недалеко!

ГАРКУША (Обуху). Де коні?

ОБУХ. В верхній балки.

ГАРКУША (передас Сотничиху Обуху). Тікай, не гайси!

СОТНИЧИХА (обійма Гаркушу). Прощай, мій голубе!.. Не барися! (Виходять.)

ВИХОД 10 - ИЙ.

Гаркуша, потім Улас, а за ним розбіивники з гоміном, з сміхом, несуть Сотника, покритого свиткою.

УЛАС (сміючись). Пане-отамане! Ось подивися, лишень, якого лицаря піймали... Гляди, не зликайся! (Ставлять його перед

Гаркушею і здіймають з голови свитку. Сотник, як несамовитий, дивиться на Гаркушу.)

ГАРКУША. О, та який же з його лицар! правдивий Гандяка Андигер! (Розбійники сміються.)

УЛАС (штовхаючи Сотника в потилицю). Кланяйся, Іродів сину, пану-отаману Гаркуші!

ГАРКУША. А на що ти мене шукає? чого тобі треба? (Сотник з перелику слова не вимовить.) Щож ти мовчиш, телесень? кажи!

СОТНИК (стає навколішки). Пане-отамане, пане Гаркушо! змилуйся! (Кланяється до ніг.)

ГАРКУША. Старий дурень! Сидів би собі дома, а то у робочу пору одривася народ од діла, і чорт-батька-зна чого гасася по лісах та шукає вітра в полі? І до смертіб мене не знайшов, колиб я сам не дав тобі помочи!

СОТНИК (жалібно). Змилуйся, пане-отамане! Се мене направив Бебех та Куць, Хоружий!... Як би на мене, то сидів би собі тихенько дома, покоровивсяб тобі... Їх карай; коли хочеш, я тобі живцем їх віддам, хоч шкуру з них дери; а мене, неповинного, одпусти до дому... У мене молода жінка, душі в собі не чує, — так мене любить; як ти мене з світу зженеш, то й вона вмере. Зжалься, пане отамане, хоч пад нею, нещасливою! (Розбійники сміються.)

ГАРКУША. Так у тебе, у старого дурня, і жінка молода?.. Та ще й так тебе кохас, що душі в собі не чує! Ну, нічого робить, треба тебе помилувати, щоб справді з жалю не вмерла. (Виймає з кишені коробочку, де перетинь захопаний, і дає її Сотнику.) Візьми сю коробочку і віддай твоїй жінці; скажи їй, що се подарунок од Гаркуші. Чи чуєш?

СОТНИК. Чую, пане Гаркушо, чую!

ГАРКУША. Тільки гляди: цур не дивись, що там заховано; а то я подивлюсь, чи багато у тебе клоччя в голові!

СОТНИК. Щоб мені повилазило, коли подивлюсь!

ГАРКУША. А щоб тобі було незavidно, я й тобі дам намяткового. (До розбійників.) Привяжіть його, нани-товариші, до дерева і добре пагодуйте березовою кашою!... (Розбійники хвилюють Сотника.)

СОТНИК (з плачем). Змилюся, пане Гаркушо!... бочонок золота винесу за себе дам! Коли хочеш, і ліпшу віддам!... (Розбійники регочуться. Запаніє пада.)

ДІЯ ТРЕТЯ.

(У двох картинах.)

КАРТИНА ПЕРВА.

(Обстановка: спальня Сотничихи; двері в дівочу зачинені.)

ВИХОД 1-ий.

Сотничиха і Гаркуша (улізають у вікно).

СОТНИЧИХА (журливо оглядаючи світлицю). Знов тіж осоружні стіни, таж некеільна тюрма! О, теперечки вона мені ще нестерпучій, як перше була...

ГАРКУША (перебива). В твоїй волі зостатися, або покинуть некеільну тюрму і вилетіть з неї, як пташка з клітки.

СОТНИЧИХА (з досадою). Не зрозумію твоїх таємних річей; не добро вони віщують, гнітять мою душу і рвуть моє серце; як бачу, тобі мене не жаль, ти мене не любиш, покинеш!... (Плаче.)

ГАРКУША. Не покину, моя горличко, не покину, аби ти тільки не одцуралась од мене; і, поки світ сонця, тебе тільки одну буду кохати. Повір же моєму серцю, що тільки бється зади тебе одної!... (Обнімає Сотничиху.)

СОТНИЧИХА (тулиться до Гаркуши).

Вірю тобі, мій голубе, і боюся тебе, — сама не знаю чого!...

ГАРКУША. Через годину ти одбереш од мене свій перетінь, і коли згодишся, то вийдеш в той гай, що за городами; тоді вже вкупці поїдемо далеко, далеко, на край світа; ніхто про нас і не почує, ніхто й не заборонить нашому щастю!...

СОТНИЧИХА (швидко). Чомуж не зараз?

ГАРКУША. Сама побачиш — чому. Прощай! нічого гаятись. *(Хоче йти.)*

СОТНИЧИХА (здержує). Візьми й мене з собою... я без тебе умру... зжалься!

ГАРКУША (вибігаючи у вікно). Прощай! Я тебе докидатиму. *(Сотничиха удержує Гаришу, хвиляється за його жушан; він виривається і зачиняє вікно. Сотничиха, зомлівши, падає на дзиглик.)*

ВИХОД 2 - ЙІ.

Сотничиха і Галю.

ГАЛІЯ (виходить із дівчої і, вгледівши Сотничиху, підбігає до неї). Вернулась!... і як несподівано! Живенька, здоровенька, моя пташечко?... Щож се з нею? *(Приглядується.)* Як нежива, і оченьки заплаючила!... Пані Марусю!... ріднесенька моя!... *(Тре їй виски.)*

СОТНИЧИХА (одкриваючи очі). Галю!

ГАЛІЯ. Деж ти була, моя пташечко?... Чи помилував тебе Господь?... Мій Боже милий! Як же я убивалась за тобою! Хотіла була вже у ліс бігти, щоб тебе вирятувати!...

СОТНИЧИХА (весело). Я була, Галю, у раю; бачила там щасливу мою долю; глянувши на неї, і розум мій помутнівсь!.. Бачиш, я й теперчка, як несамолюбита.

ГАЛІЯ (дивуючись). Справді повеселішала, певна те щасливу долю з собою принесла!

СОТНИЧИХА. А знаєш, Галю, хто був той козак, що вчора оборонив мене од Гаркуши?

ГАЛІЯ. Ні, не знаю.

СОТНИЧИХА. Той самий, з котрим стрілась я в лісі... Пам'ятаєш, що я тобі розказувала?

ГАЛІЯ (швидко). Той самий?

СОТНИЧИХА. Забалакалась та й забула спитати, як ви оборонилися од Гаркуши?

ГАЛІЯ. Гаркуши не було; навіть з чого переполохались; ми вже думали, чи не сам Гаркуша тебе умчав?

СОТНИЧИХА (з досадою). Вгадки! Як то можна, щоб Гаркуша був такий чесний козак! Й у його провела нічку, як у рідної матери під крилом; я йому оддалась з душею і тілом, а він... (од серця) слухай, Галю: я його люблю, і він мені запрягавсь до смерті одну мене кохати...

ГАЛІЯ. Що се ти вигадусь, моя пташечко?... Тиж перед Богом запрягавлась кохати одного Сотника?

СОТНИЧИХА (перебиває). Ні, я запрягавлась його зневажати!... Однак я ще тебе не спитала, чи вернувся мій нелюб?

ГАЛІЯ. Ні, нема й чутки.

СОТНИЧИХА. Дай мені одягтись, щоб Сотник не довідався, що мене не було дома.

ГАЛІЯ. Як таки можна, щоб Сотник не допитавсь, що ти не почувала дома?

СОТНИЧИХА. Нехай допитається, та не тепер...

ГАЛІЯ. Колиж?

СОТНИЧИХА. Як мене тут не буде...

ГАЛІЯ (з ликом). Що се ти задумала, моя пташечко? чи не хочеш нас покинути?

СОТНИЧИХА. Скоро покину осоружну єю тюрму і полечу з моїм голубом далеко, далеко, аж на край світа!..

ГАЛЯ (швидко). Ти хочеш покинути рідний край?...

СОТНИЧИХА (перебиває). Там у мене рідний край, де мій милий, на його грудях, біля його серця!

ГАЛЯ (жалібно). І мене тобі не жаль покинути? мене, що так щиро тебе кохала?

СОТНИЧИХА (з жалем). Тебе одну мені жаль; так щож мені робить, Галя, коли в йому оддала вже своє серце?...

ГАЛЯ (швидко). Так утечемо разом; я піду за тобою на край світа!

СОТНИЧИХА (обнімає Галя). Серденько моє! Спасибі тобі!... (За лаштунками чути голос Катерини і Хорунжого.)

ГАЛЯ (прислухуючись). Катерина, Хорунжий! Чи не вернувся пан Сотник? може й Гаркушу піймали?

ВИХОД 3-ИЙ.

Тік, Катерина і, з перегодом, Хорунжий.

КАТЕРИНА (з великою радістю). Помилував мене Господь! Чорти ухопили Сотника! А я вже думала топиться, — на одне вийшло. Як би вернувся та довідався, що немає пані Марусі, то він би мене живцем у землю закопав!... (Побачивши Сотничиху.) Глянь! відділя се узила? Неначе з неба впала!...

ХОРУНЖИЙ (убігаючи). Усі пропали до одного, і пан Сотник пропав, як собака в ярмарку!... Один я...

СОТНИЧИХА (перебиває). Чи не стрівів з Гаркушею козак в червоному жупані?... Щоб ще й він не попався йому в руки!...

ХОРУНЖИЙ. Кажу ж тобі, що всі пропали, всі до одного! Гаргуша не злякається червоного жуана, коли самого Сотника. Дайте хоч чарку запіканки, зовсім у горлі пересохло.

СОТНИЧИХА (перебиває). Ні, ні, сьому не бувати! Він такий бравий, смілий!.. Однак од цієї вісти похолонуло у мене на душі. Боже милосердний, заступи його!

ГАЛІЯ. Заспокойся, моя пташечко, може се все набрехано...

КАТЕРИНА. Чогож и тутечки дурна дожидаюсь?... аджеж ключі в моїх руках. Піду, та й пригорну хоч один бочонок з карбованцями, — згодиться на старість!... **(Виходить у дівочу.)**

ХОРУНЖИЙ (слідком за Катериною). Хоч піннику, — аби тільки швидче!

КАТЕРИНА (до себе). Вибачай! Теперчки мені не до тебе... **(Відчиня двері з дівочої на двір, і з жахом одступає назад.)** Ой мені лишечко! наші. Бебех, Куць, Хведір. **(ударившись об поли)** і пан Сотник... Щоб я пропала, коли не пан Сотник!... **(Хорунжий, Сотничиха і Галі біжать до дверей.)**

ХОРУНЖИЙ (дивуючись). Вони, вони! І пан Сотник! Отсе диво! Бачу, Гаргуша їх помилював!

ГАЛІЯ (Сотничихі). Не казала я тобі, моя пташечко, що брехня?

КАТЕРИНА. Ох, лишечко! Наш Сотник, як неживий!

ВИХОД 4-ИЙ.

Тіж, Бебех, Куць, Хведір і Сотник. **(Охотники ведуть Сотника під руки; він стогне.)**

КАТЕРИНА (біжить до Сотника на зустріч з хлипанним). Батьку мій рідний! посік же тебе булат вражий

БЕБЕХ (перебива). Брехня! який там булат? одчухрали різками. Присохне, як на собаці! (Сотник сіда і засакує.)

КУЦЬ (цілує руку Сотничихи). Здорова була, моя крулево! Добре ще, хоч тебе не захопили; я тільки за тебе одну й боявся!

СОТНИК (жалібно). Чорти надали мені ловить того Гаркушу, бодай йому.

БЕБЕХ. На себе жалкуй, пане Сотнику! Яка нечиста мати птотхала тебе в потилицю? Їхав би біли меше, а то понерло тебе у ліву руку. От і погуляв, як цуцик на вірйовочці...

КУЦЬ. Не було мене там! А вжеб висіть би Гаркуші на осиці; лб його, собачого сина!...

СОТНИК (зітхнувши). І як то воно чудно сталося, так і не збагну: вже був зовсім Гаркушу піймав... та й самого піймали, та ще й одчухрали!

ХОРУНЖИЙ. Ще диво, як не повісли! з Гаркушиних рук на сей світ не вертаються!

БЕБЕХ І КУЦЬ. Нічого Бога гнівить, пане Сотнику, щасливий ти, дуже щасливий!

СОТНИК (сердито). А щоб і вам такого щастя всипали! Пострівайте, він і вам дасть себе у знаки! (Хведір здіймає з Сотника керею; коробочки, що дав Гаркуша, пада на поміст.)

СОТНИЧИХА (швидко підіймає коробочку і підступаючи до Сотника). Де ти узяв сю коробочку?

СОТНИК. Гаркуша прислав тобі гостинця.

СОТНИЧИХА (злікавшись, викуєка з рук коробочку). Гаркуша?

У С І (з жахом). Гаркуша? Гаркуша прислав пані Сотничисі гостинця?!

КУЦЬ (сердито). Не Йродового сина син! осмілюсь зневажать мою крулеву! Та я його на шматки пошарпаю!... (Паміриється підняти коробочку.)

СОТНИЧИХА (швидко). Не руш! (До Галі.) Підійми! (На сторону.) Теперешні я усе зрозуміла... розв'язав очі.

КУЦЬ (хоче узяти коробочку). Треба подивитися, що там таке, що він туди заховав!

БЕБЕХ І ХОРУНЖИЙ. Треба подивитися, треба подивитися!

СОТНИК. Не рунте! Гаркуша сказав, що хто осмілиться подивитися, то він подивиться, чи бигацько у того клоччя в голові...

КУЦЬ І ХОРУНЖИЙ (з лямом одступають). Пешай їй біс тій коробці!

БЕБЕХ (хоче узяти коробочку). Я не злинкаюсь Гаркуші!

СОТНИЧИХА (загорожує дорогу Бебеху). Не дивись, я її спалю!

СОТНИК, КУЦЬ І ХОРУНЖИЙ. Так, так, — спалить бісову коробочку!

БЕБЕХ. Нехай буде й по вашому; а нам вже пора чого-небудь і закусить: живіт підвело...

ХОРУНЖИЙ. Насилу почули розумне слово!

СОТНИК. Ходім же у мою світлицю; мене ледві ноги держуть. (Катерині.) Подайте закуски на мою половину.

БЕБЕХ, КУЦЬ І ХОРУНЖИЙ. Ходім, пане Сотнику, ходім!

КУЦЬ (цілує руку Сотничихи). До зобачення, моя крулево! (Сотника ведуть на його половину; тудиж йдуть Бебех, Куць і Хорунжий, а Катерина з охотником виходить через дівочу.)

ВИХОД 5-ИЙ.

Сотничиха і Галія.

СОТНИЧИХА (жальбно). Теперешні я зрозуміла його потаємні речі. (Живо.) Лучче я згину в сій тюрмі, ніж віддам себе розбійнику,

харцизу... О, злая моя доле! за що ти мене так люто караси?

ГАЛІЯ. Чогож ти убиваєшся, моя пташечко?... Невелике ще лихо, що Гаркуша прислав тобі гостинці; коли не подобається, — покинеш; а може тут гарне намісто! (Хоче відчинити коробочку.) Не відчиняється, замкнута...

СОТНИЧИХА (одніє ключик). Візьми ключик, тільки не одмикай, не одмикай!

ГАЛІЯ. Чому?

СОТНИЧИХА (з жижом). Там сичять гадюки, з неї вихопиться річка людської крові і потопить мене; вилетять тисячі замучених душ і віпнуться в моє серце!

ГАЛІЯ. Неподобне вигадуси, моя пташечко. Защож тебе топить в людській крові? кого ти обидила на своєму віку, кого скривдила?

СОТНИЧИХА. Зате, що я дивилась в лєнії його очі, чула, як бється його серце; зате, що кохала його і до смерти кохати запристегалась!

ГАЛІЯ. Хібаж ти Гаркушу любила? Схаменись, що ти говориш, моя пташечко!

СОТНИЧИХА (схилювшись до Галі). Галю, я любила розбійника! Гаркуша — той самий козак, що я бачила його до шлюбу в лісі, а вчора була з ним у раю!

ГАЛІЯ (дивуючись). Ох лишечко!... Так, бачу, не брехали люди!

СОТНИЧИХА. Не думала я не гадала я, щоб він був розбійником. . . Такий добрий!... Ну, самаж такі подумай: я була в його руках; щоб схотів, те й зробив би зо мною, а він чесно, по лицарській, поважав мене... Ні! Гаркуша не розбійник: нещаслива доля звернула його з праведного путя! . .

ГАЛІЯ (скоро). Ні, ні, він не розбійник, та й не похожий на розбійника! Одмікнімож, моя пташечко, коробочку! . .

СОТНИЧИХА (подумавши). Одмікни.

Г А Л І Я (одмика коробочку). Мій Боже милий, який гарний перетінь, яке намисто!... так і сяє! Подивись лишень, моя пташечко! (Показує.)

СОТНИЧИХА (бере перетінь і розглядує). Як же я тебе дожидалась! душі в собі не чула... Я думала, що ти, як той янгол, принесеш з собою щасливу долю, проведеш мене у рай, а ти!.. (З плачем обійма Галю.) Галю, серденько моє! чи ти бачила кого на світі щасливішого від мене?...

Г А Л І Я (надіва на Сотничиху намисто). Мій Боже милий, який ти гарна у сім намисті!

СОТНИЧИХА (здрігнувшись). Холодне, як гадюка! неначе каміною мене придавило. Здійми, швидче адійми, боно мене задушить!... Ні, не руш, не руш!... Розум замовк, серце мене не слуха. Рятуй же мене, Галю, рятуй! я гину, гину з душею!.. Я люблю, люблю розбійника!... (Плаче.) Бездольний! од тебе одріклось і небо і земля; ти проклятий на сім і на тім світі, у тебе нема ні роду, ні вірної дружини!... Та якеб лихо мене ні спіткало — я тебе не покину; — пропаду, або вирятую тебе! Ти мене дождася... Іду, іду!...

Г А Л І Я (удержує Сотничиху). Куди се, моя пташечко?...

СОТНИЧИХА. До його, до Гаркуни!

Г А Л І Я (дилючись). Чи ти здуріла?

СОТНИЧИХА. Мені треба його бачить, сказати йому одно слово! Кажуж тобі: або пропаду, або вирятую його! Прощай, Галю!

Г А Л І Я. Я тебе не покину, моя пташечко! Коли погубить, то пропадаймо вкупі.

СОТНИЧИХА (обійма Галю). Спасибі тобі, моє серденько, спасибі! (Пада на коліна і молиться.) Господи милостивий! Ти знаєш, Ти бачиш, чого бажає моя душа; да будет же над нами святая Твоя воля! (Устає і бере за руку Галю.) Ходім, Галю! (Швидко виходить.)

КАРТИНА ДРУГА

ВИХОД 6-ИЙ.

(Ліс; в глибині видно кілька розбійників.)

Гаркуша і Улас.

ГАРКУША (похмуро). І досі немає... пораб!... Може й не прийде.

УЛАС (уєміхаючись). Заспокойся, пане отамане: прийде! Якаж до тебе не приходила, як того тобі бажалось?...

ГАРКУША. Ся не похожа на тих.

УЛАС. Нігде правди діти: ся краща, та всеж таки баба; і всі вони одним миром мазані: на виду тільки інші, а серце однакове.

ГАРКУША. Не кажи сього, Уласе: і серце у неї не однакове; ще ні одна не вразила так моєї душі, як си... Вона збудила в моєму серці те, чого вже я не сподівався, вона збудила і совість мою... Чуєш, Уласе, — совість!.. Як гляну на неї, то певить куди дівасться і моя одвага: я млію перед дитиною!..

УЛАС. Може вона київська відьма? Утопить прокляту, щоб не наганяла чар на козаків

ГАРКУША. Вона чарує козаче серце чистою своєю душею!... (Прислухається.) Щось лопотить, — чи не вона? (Приглядується.) Вона!.. Іди собі, Уласе, і одведи ватагу туди, туди далши, у ліс. (Улас підходить до ватаги і зчезають за лаштунками.)

ВИХОД 7-ПІ.

Гаркуша, Сотничиха і Галя. (Сотничиха, понурившись, підходить. Галя остається оддалі.)

ГАРКУША (іде на зустріч Сотничих).
Горлячко моя! Очі прогледів, тебе дожидаючись; я вже подумав, що ти злякалась свого кохання. Теперечка ніхто не одіме у нас нашого щастя, ніхто не розлучить нас!

СОТНИЧИХА (сміло). Козаче, не за тим я до тебе прийшла... Слухай, що я тобі казатиму: я записягалась кохати козака чесного, лицаря, а не розбишаку, харциза! Цураюсь твого кохання, козаче; я тебе зненажаю! (Зрива з ній пам'ятю і кида на долівку.)

ГАРКУША (сердито). Постривай! Згадай, що ти оддавалась мені з душею, а я не згодивсь, і здався на твою волю, поки не довідасишся, хто я. Ти була властна на приходить: чогож теперечки прийшла до розбишаки, харциза? Щоб його корить, дратувати, як собаку? Жалкуй же сама на себе; теперечки я буду задля тебе розбійником, харцизом!

СОТНИЧИХА (сміло). Козаче, ти мене не злякаси; світ мені огид: одна смерть моя надія й втіха. Я прийшла сюди — або спасти твою душу, або пропасти; ніщо мене не злякає, і ніхто мене не одверне од моїх замірів!

ГАРКУША. Що в тебе на думці?

СОТНИЧИХА. Покинь твоє харцизтво, покайся в твоїх тяжких гріхах перед Богом і людьми, і будь чесним козаком, лицарем, яким ти мені здавався і яким тебе Господь створив: тоді я твоя на віки вічні!

ГАРКУША (веміхаючись). Дурна дитино! ти й сама не знаєш, що верзеш!... Давно вже стратив я надію на милосердіє Боже. Ніяке каїння не викупить моїх тяжких гріхів... Не допоможе бабі кадило, коли бабу сказило! Совість

моя потоплена в крові моїх братів; я пропащий, проклятий; я розбійник і розбійником зостанусь, поки плаха не знесе моєї буйної голови.

СОТНИЧИХА (чуло). Бог милує не того, у кого не тяжкії гріхи, а того, хто щиро кається. На когож і надія, як не на Його, святого, милосердного? Не од людей же тобі дожидатися того помилювання!... Молюж тебе, мій голубе, зробися, як був, чесним козаком-січовиком; теперешні війна: іди битися з невірними, рятуй своїх братів, а не губи!... Бог тебе помилує і царця простить!.

ГАРКУША (перебиває). Годі, перестань! сього піколи не буде!.. Цеподобне вигадуси!

СОТНИЧИХА (вдохновенно). Колиб твій батько, твої мати устали з могили, а янгол-хранитель злетів до тебе з неба, — і волиб тобі сказали те саме, що й я кажу!

ГАРКУША (чуло). Годі, кажу, перестань, перестань! **(На сторону.)** Збудила мою совість, — і вона теж саме заговорила!...

СОТНИЧИХА. Молю тебе, мій голубе, мій-друже! **(Падає перед Гаркушею на коліна.)** Одступись од свого харизматизма і покайся... Господь тебе помилує!

ГАРКУША (підійма Сотничиху). Устань, устань; од твоїх річей моя душа топиться, як олово на вогні; — твої бажання стають моїми!... Не знаю, що мені й робить: я заприсягався моїм товаришам, що без їх ради ні на що не згожусь!

СОТНИЧИХА. Й, -- ти сам кажеш, -- дурна дитина, а преклонила тебе: — як же, щоб ти, з душею міцною, з твердою волею, та не здолав умовить своїх товаришів?..

ГАРКУША (чуло). Ти стала мені за янгола-хранителя, ти обудила в моїй душі силу, котру я давно вже стратив. Нехай же буде, як ти кажеш... Іду, іду, куди зове мене чесний запорозький звичай!..

СОТНИЧНА (простяга руки догори). Мій Боже милий! Спаси його, спаси і помилуй! Ти бачиш, він кається! (Гаркуша поспішним зняв ватагу; розбійники підходить до його.)

ВИХОД 8-Й.

Тіс, Млас, Вакула і розбійники.

ГАРКУША (до розбійників). Я зібрав вас, наші-товариші, щоб де об чім порадиться.

РОЗБІЙНИКИ. Кажі, пане-отамане, будемо слухать.

ГАРКУША. Скажіть мені, наші-товариші, якою хотілиб ви умерти смертю: чи такою, як повинно чесним козакам, чи такою, як нам належить: мотаючись на шибенних і крутячись на палих?

ДЕЯКІ З РОЗБІЙНИКІВ. Не придбали ми собі чесної смерті, — так про се нічого й питать...

ГАРКУША. Ну, так я вас ще питаю: деб ви хотіли краще бути: чи в пеклі, чи в раю?

ДЕЯКІ З РОЗБІЙНИКІВ. Не до нас річ, пане-отамане!

ДРУГІ РОЗБІЙНИКИ. Не задля нас писано про той рай!

ГАРКУША. Ну так, наші-товариші, хоть на се дайте відповідь: кого у вас більше охоти різать — чи своїх, чи бусурменів?

ВСІ. Бусурменів, бусурменів!

ГАРКУША. Так ходім же, наші-товариші, різать бусурменів, покаємось в наших гріхах, проллєм кров за віру православну, то Бог милосердний нас помилує, а царини покалус! (Розбійники мовчать і озираються.)

ГАРКУША. Чогож ви мовчите? Схотілось повиснуть на шибеніцях, або негла жаль? А може зликались бусурменів?

УЛАС. Не зликались! Не первина нам з ними битися, а не сподівались ми од тебе, панє-отамане, таких річей; ти на нас пастючин, якось палюном!.

ГАРКУША. Чомуж не сподівались? Ви не які-небудь бурлаки, гультіпази, а січовики; показились трохи, погуляли, і буде з нас; знов зробимось такимиж чесними козаками, як і були!...

ВАКУЛА. Як так, так і так; коли ти будеш з нами, — в добрий час!

УЛАС. Справді, панє-отамане: які ми розбійники? Ми січовики, лицарі!... Нагрішили тай покасмен!.

ГАРКУША (до розбійників). Нагрішили й покасмен; так, наши-товариші, і будемо чесними січовиками... Тепер в Туреччину, в Туреччину!

ВСІ. В Туреччину, панє-отамане, — в Туреччину веди нас! Согласні, согласні!

СОТНИЧИХА (обійма Гаркушу). І я піду з тобою, мій голубе, піду на край світа!.

Тепер ти не розбійник, а чесний козак; одігнуєш козаком і поруч з тобою буду битися з бусурменами!

ГАРКУША. Пострівай, моя горличко: на дорозі покаянія росте тернина. Ніжки поколеши! Теперчки у нас запроважена січова регула: ніст і молитва. Зоставайся дома, і як дійде до тебе чутка, що я загинув, як чесний козак, то помолись за грішну мою душу і поплач: сльози милої — козацькі поминки!

СОТНИЧИХА (плачучи). Буду молити Господа, щоб він тебе помилював, сохранив, і щоб нам на віку довелось іще побачитися!

ГАРКУША (удав спокійного). Спасибі тобі, моя горличко, спасибі! Прощай!

СОТНИЧИХА. Прощаї! (Один одного тулить до серця.)

УЛАС (всміхаючись). А що теперечки скажете, пани-молодці? Лаяли жіночок, а от чого наробила ся молодичка (показує на Сотничиху). Усіх разом навела на спасенну дорогу.

ГАРКУША (цілує зомлілу Сотничиху і передає її на руки Галі). Ех, ласий шматок! та вже теперечки не до цієї. За мною, пани-товариші! (Всі виходить.)

ГАЛЯ (піддержує Сотничиху). Нікі чудні ці козаки! жартує, а у самого тремтять сльози на очах! (Завіса опускається.)

Пояснення до другого тому Стороженка.*)

А.

Абахта (рос.) (Haupt-Wache) — головна варта, караульня, в Галичині кажуть: одвах.

Амбар — шпихлір, комора.

Апахемський — проклятий, уживається в зневажливій значінню.

Б.

Бабак, — свищ, звірок з родини гризунів.

Баднуть — боднути (рогами), пітовхнути (польське: bóść, bodzić).

Байдак — великий човен із щоглами.

Байрак — лісок в ярі.

Балка — долина в степу, звичайно зі ставком, або озерцем (рос. степной оврагъ).

Баский — жвавий, бистрий (про коня). („Поїхала в своїм ридвані баскими конями, як звір“.
Котляревський, Еп., II. 39).

Басус — про коня: їде гальоном, здіймається на диби. („Кінь басус.... от-от річку, от-от перескочить.“ Шевченко).

Бекасинник — шріт на бекаси

---

* *) Пояснення, пороблені самим Стороженком, запозичено словом Стор., Романчукові словом Ром.

Бешмет — верхня одежа; кафтан, котрий носять під черкескою.
Бичуватися — припрягати до одної пари коней, або волів ще другу, або третю, коли тяжко везти віз.
Блаватас — синя шовкова матерія.
Боги — образи святих.
Боронно — мука.
Броня — панцир, зброя; також упряж на кони (Прим: „Вивели йому коня в броні“. Чу-б и н с ь к и й, Труды, III, 296).
Бриаумент — гальон, позумент.
Бувати у бувальцях — багато зазнати, набратися великого досвіду.
Бугий — болотна птиця з родини чапель, кажуть також гунало, або букало.
Бузюнок, будзюмок — річне телятко, рішник.
Будцегарин — арешт.

В.

В Алешки — Старий Кіш був зруйнований 1709. року, а запорожці осадились в Алешках 1712. року (Стор.).
Валь(д)шнеп (рос.) *Waldschnecke* — бекас лісний, слонка.
Вербна неділя — остання неділя перед Великоднем, цвітна неділя.
Вереміи — буча, заколот, метушня.
Вершник — їздець.
Взяти у лєир — узяти в неволю (Стор.).
Вибичуватися — відістатися, помагаючи коням (і підганяючи).
Викоренитись — винищитись.
Витурить — вигнати.
Вичарик — болотна птиця з родини бекасів, звана також баранчик, або малий; дем. від вівчар.
Відро — $\frac{1}{10}$ бочки (12 літрів).

Відчалити — відбити, відлисти від берега.
Возитися з ким (рос.) — цидкатися, панькатися.
Вольна — корчма з правом вільного продажу.
В три-вирази — давши три рази в карк.
Вязи — карк (рос. шейные позвонки): „Трохи
в'язи не звихнулись“ (Котляревський,
Еп., VI, 41).

Г.

Гавидина (рос.) — воловина, волове м'ясо.
Гагара — водяна птиця з родини пурців.
Гайдук — танець у присидки.
Гаркуня — з оновідання Флора Уляновича, в
моєму романі „Братья-Близнеца“ (Стор.).
Гвинтовка — така рушниця.
Гемонський — чортячий, діявольський.
Герець — особна спотичка перед битвою (Ром.).
Глазет — златоглав, матерія тканина золотом.
Глуна ніч — глибока ніч, пірніч („Коли не
глуної ночі прилітає сокіл.“ Рудченко,
Казки, I, 153).
Гнути теренці — жартувати, балакати, плести
дурниці.
Годовичок — одноліток.
Голомозий — лисий.
Горицвіт за лівий чобіт — повірря (Стор.).
Горицвіт, *Adonis vernalis*.
Горобина ніч — дуже бурлива ніч зо зливами,
грозами і блискавками.
Грестовий — парчевий, з матерії тканиної золотом,
або сріблом.
Гробак — хробак.

Д.

Двірник — сторож, слуга, наймит.
Денежка — дрібний гріш, чверть копійки.
Деркач — стара мітла, віник без листочків.
Джигджурха — веселий, жвавий танець.

Даскаты — вимовляють по білоруськи дас за-
мість дс.

Дзуськи — геть, не можна.

Дідзінний — дуже старий.

Доля — часть, уділ.

Дубасить — лупити, періщити, бити.

Дулівка — паливіса на грушках-дулих.

Ж.

Жемчужке намисто — шнурок перел.

Жироїд — кровопийця.

З.

Занід — звання, уряд, стан.

Задати чосу — дати доброго прочухана.

Закопошитися — заворушитися.

Запроторити — затаєкати, ухнути, втрутити.

Зарид (рос.) — набій.

Застукати — захопити, приловити на гарничому
вчинку.

Заступ — (короткий) рикаль.

Запаритися — зачервонітися, спаленіти.

Збентежитися — змішатися, стурбуватися.

Звід — склепління.

Звід (рос. сводъ) — збір.

Зімовник — зімове мейнкання запорожці поза
Січчю.

З Литвинами — з Білорусинами.

Злотука — срібний грін.

Золоту грамоту — та грамота була написана
золотими буквами, від того золотою її звалась
(Стор.).

Зуб — назва пісні.

І.

Ігрець — вихор.

Із серця — з гніву.

К.

- Кабизи** — огнище в сінях, або надворі, замість печи.
Казанок — котелок.
Казенне — скарбове (власність державного скарбу), державне.
Калавур (рос. караул) — сторожа, варта.
Канани рів.
Каночити випрошувати, циганити.
Картуз — кашкет.
Катержний поганий, лихий, гидкий.
Качель (рос.) гойданка.
Ке — дай, подай.
Кивер — чак.
Китици — кутас (Ром.).
Ківиш чарка з ручкою.
Кіньський зивід копитища, стадняна.
Кілуни стодола.
Кобеник — верхня одежа (опанча) з богородицею (відлогою).
Колодка — улії, пень.
Колодки — диби.
Корки — докори (?) (корити, докорювати).
Коричок — рід чарки з кори, або з дерева.
Кофти — юбка.
Кришка — покришка, накришка.
Крізь строй ганяти — крізь різки ганяти (військова кара, дуже важка).
Крімки (рос. кромка) — крайка.
Круча — спадистий беріг, урвище.
Кручені паничі — повійна рослина.
Крюка дати — колувати, дороги наложити.
Кряж — горбок, копець.
Кукла — лялька.
Кулик — птах з родини бекасів.
Куна — (тут) в'язниця, арешт.
Курдимон кардамон, *cardamomum*, овоч з пасішним рослини з полуди. Азії, уживаний до горілох.
Курішка — куропатка.
Кутемка — Потемкін.

Л.

- Лавка** (рос.) — крамниця, склеп.
Лакназа (згідно) — лакей, льокай.
Лаштунки — театральні куліси.
Лешди — лука, сіножать (близько обійстя).
Лета — по віруванню давніх поганських Греків, ріка на тамтім (підземнім) світі (Хто її переїхав, забував про минулисть).
Линію — лінія кріпости по границі, ставлення окопів, копання каналів.
Лидунки — ладівниці, патронташ.
Линає — удар в лице.
Ляєи підпускати — підлецуватися.

М.

- Мацанура** — манкара, прочвара (так назвав Котляревський Парнуру, за те, що без його відомо видрукував „Енеїду“).
Мирнавий — хирявий, мізерний.
Митель — тепла вода для миття голови.
Мичка — повісмо, жмут полюсся.
Міроніик — мельник.
Млшшкн — така страва, тісто з сиром, сирник.
Мостина — ділі помосту, ділина підюги.
Муир — простак, хам.

Н.

- Набір** — бранка.
Навапсєить — wachsen, наваксувати, намастити.
Навмани — навгад, куди попало, на осліп.
Навперейми — на переріз, на зустріч.
Налой — аналой, столець у церкві перед іконостасом.
Налоном — печайно, нагло, напастливо.
На налях — у запорожців була кара сажать на налі, а налі от які: на стовбу в аршин

завишки залізний спис. На той то спис і сажали, так що кінець вихониться в потилицю (Стор.).

Нари — лава, тапчан, такий, щоб можна на йому переносити недужого, тощо.

На теплого Миколу 9(22)-го травня.

Не перелинки — не жарти, не пустяки.

Неподобне — неймонірне.

Нетри — дебри, непрохідний міс.

О.

Огрядний дорідний, ставний.

Одкаснутися відчепитися, відв'язатися, відсахнутися.

Одна церкони — на тім місці, де був Кін тепер село Покровське (Стор.).

Одутлуватий надутий, опухлий.

Окрийчик — кришка, скибка (хліба).

Опецькуватий — оклецькуватий, товстий.

Оситняг — ситник (водна трава).

Охлип — без сідла.

Охота — полювання, лови.

П.

Падіж — пошість.

Папушник — великодня баба, паска.

Парчевий — тканий золотом, або сріблом.

Пахар — хлібороб, рільник.

Пеньковий — пінковий, з морської піни.

Перезви — гостина у свекра і свекрухи після весілля в домі молодії.

Перекоритися — перечетися.

Перепісся — місце між очима, або піздрями.

Перепись репізі — конскрипція.

Печина — цеглина; перепалена цегла після пожежи.

Підпольної — осадили новий Кін на р. Підпольній 1733. р. (Стор.).

Підзеґдок — безземельний селянин, що живе в чужій хаті (комірник).
Підтикана — підкасапа.
Підтюпцем — підбігцем (легким бігом).
Піл — лавка до сання, здовж задньої стіни між печею, а боковою стіною.
Пінник (рос.) — пінка (горілка).
Пістриний — пістрьовий.
Плаха — колода.
Плиг — скік.
Повітки — піддани, стаїня для худоби.
Погрѣбити — погидувати, погордувати.
По жижках — під коліна.
Половодди — повінь, розлив води.
Полог — завіса.
Полискати — похлюпати, поплескати.
Попужути — налякати, наполохати.
Постолий двір — заїздний дім, гостинниця.
Постоилець — жовнір на квартирі.
Похвалитись — грозити.
Похнюпитиє — засумувати, звісити голову.
Преклонити (рос.) — нахилити, прихилити, пагнути.
Призів зімовник — тепер Призові Хутори (Стор.).
Приказчик — управитель, економ; торговельний помічник, завідатель.
Притичина — перепона, пригода.
Прогони (рос.) — гроші за паїом поштових копей.
Продлить (рос.) — продовжити.
Прохарамаркаю — промуркочу, пробурмочу.
Пуга — батіг.
Пуд — 16¹/₂ кілогр.
Пудофет — перухавий чоловік.

Р.

Ревизька сказка — конскрипційний висказ.
Риссю — трухцем.

Риштовання — руштовання.
Розговлятися — перший раз після посту їсти
м'ясо.
Розкарлячитися — розставити ноги.
Росказні — балаканки, балаканина.
Ротний — воєк з компанії (роти).
Ручковий — даний з рук.
Рядно — простирало.

С.

Сайгак, сугак — рід антилопи, пробував 200 літ
тому назад на Україні над Дніпром, потім
помалу усувався за Волгу (Ром.).
Салогуб — товстий чоловік (різник).
Салташ — султан.
Самарську паланку — Самарська паланка була
там, де тепер г. Новомосковськ (Стор.).
Сатурн — бог часу у стародавніх поганських
Римлян.
Свиетун — пустий дірваний оріх.
Серпанок — тонесенька матерія, мушлін, заслона
на жіноче обличчя, вельон.
Сертук — сурдут.
Сількієв — добре, гаразд, байдуже.
Сирєбла моркву — стругала моркву.
Сорокова бочка — бочка, що містить в собі
40 відер.
Силечитися — вивихнути плече.
Справа — прилад, інструмент.
Строй — лава, шик.
Строкатий — сорокатий.
Сулити (рос.) — обіцювати.
Сумка (рос. сумка) — торбина.
Сутляжник — крутій.

Т.

Талій — *Tritium dasyanthum* Ledeb., тальок,
болячка (?).
Тваньюка — грязь, намул.

Тварюка — потвора.

Телєга — віз.

Трус — землетрясення.

Трюхнути (трухнути) — трясти, тріпнути.

Турнути — пошнути, трутити, штовхнути.

У.

Уколошкати — заколоти, вбити.

Улещати — задобрювати, уговікувати.

Устун — встун, вхід, бік гори.

Ути — качатко.

У часті — в участок (міста), на діляницю, в комісаріят.

Ф.

Фольга — позлітка, желятина.

Х.

Халандра — циганський тапець.

Характерник — чарівник.

Хварейтор (Vorroiter) — їдучий на переднім коні.

Хижка — комірка.

Хламида (грец.) — плащ (царський).

Хлюсти — козирі, або інші добрі карти.

Хохітва — порода дрохви.

Хура — фіра, віз.

Ц.

Цівка — відзивка, пень.

Цупкий — тугий.

Ч.

Чамайданчик — клуночок, пакуночок.

Чвир — осад, що лишається після очищення (дестилляції) горілки.

Челюсть — шелеп, щока.

Череззідельник — части хомути.

Черкеска — така верхня одяга.
Чехол — покровець, футерал.
Чикин банка — одрубати голову (Стор.).
Чингал — кинжал.
Чорногоуз — бузько, аїст.
Чос — сверб, дати чосу провчити когось.
Чотки — пшурочок з кульками (robzenie), щоб
 рахувати ними свої молитви.
Чугунний з литого заліза.
Чулан (рос.) комора.
Чуриндир — удалець, юнак.

Ш.

Шагом — ходою, пога за погою, повільним
 ходом.
Шанлик — татарська печеня з баранини.
Швора — свора, линва, смик.
Шевелитися — рухатися.
Шістерия — прилад в млині, що крутить камінь.
Шкарбун — старий, зношений чобіт, шкарб.
Шолудивий — паршивий.
Штрап (Strafe) — пеня, кара (гронцева).

Ю.

Юродство — дурість, дурійка.

Я.

Яничарка — фузія, яку мали яничари.
Ярчук — собака з вовчим зубом, має таку натуру,
 що й од чорта устереже і відьму задавить і
 хоч яку мару чуттям почус (Стор.).

Зміст.

	Стор.
1. Дорош	3
2. Кіндрат Бубненко-Швидкий . . .	17
3. Прокіп Іванович	45
4. Межигорський дід	79
5. Мірошник	85
6. Чортова корчма	99
7. Сужена	107
8. Закоханий чорт	119
9. Не в добрий час	151
10. Скарб	165
11. Три сестри	173
12. Гаркуша	187
Пояснення	245

Накладом „Українського Слова“ вийшли досі:

1. Віктор Андрієвський. До характеристики українських правих партій. Берлін, 1921. Стор. 24.
2. В 60-і роковини смерті Тараса Шевченка. Збірка. Берлін, 1921. Стор. 32.
3. Бандурист. Жих. Збірка оповідань. Берлін, 1921. Стор. 32.
4. Богдан Лепкий. Незабутні. Літературні нариси. Берлін, 1922. Стор. 84.
5. Памяти Івана Франка. Зібрав З. Куземля. Берлін, 1921. Стор. 32.
6. Віктор Андрієвський. З минулого. Рік 1917 на Полтавщині. 2 частини. Берлін, 1921. Стор. 158+212.
7. Українська літературна мова й правопис. Українська Академія Наук. Найголовніші правила українського правопису і Е. Чикаленко. І про українську літературну мову. Берлін, 1922. Стор. 52.
8. Іван Котляревський. Твори. Том I. Енеїда. З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+208.
9. Іван Котляревський. Твори. Том II. Негалла Полтавка, Москаль Чарівний і Ода до янвя Кураїна. З передмовою й поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. 112.
- 10—12. Дмитро Дорошенко. Славянський світ в його минулому й сучасному. Берлін, 1922. 3 томи. 48 арк. друку. Енциклопедія славянознавства.
13. Володимир Леонтович. Спомини утішача. Берлін, 1922. Стор. 154. Спомини бувшого міністра земельних справ Української Держави з часів його перебування на Україні 1918-1921. р.
14. Іван Герасимович. Життя й відносини на Радянській Україні. Берлін, 1922. Стор. 104.

A

582602-2

15. Д-р Степан Томаш! історії. Нариси й статті
- 16—17. Олекса Стороженко. Твори. Марко Прохатий і інші оповідання. Берлін, 1922.
18. Слово о полку Ігоревім. Староукраїнська поема з XII. ст. в оригіналі і перекладах, із поясненнями Богдана Лепкого. Берлін, 1922.
19. Тарас Шевченко. Кобзар. З передмовою Богдана Лепкого. Берлін, 1922. Стор. XVI+312 великої вісімки в два стовбці. Розкішне ілюстроване видання з кольоровою обгорткою.
20. Тарас Шевченко. Гайдамаки. Розкішне видання з 8-ма вкладними ілюстраціями. Стор. 100+VIII обр.
- 21—22. Тарас Шевченко. Повісті (Артист, Мушкетер й ин.), в перекладі на українську мову, під редакцією Б. Лепкого. Берлін, 1922.
23. Тарас Шевченко. Думи. Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
24. Достойно ссть. Збірка статей, присвячених пам'яті Т. Шевченка. Берлін, 1922. Стор. 24, 16°.
25. Осип Федькович. Вибір поезій. Берлін, 1922. Стор. 32, 16°.
26. Дещо про гроші. Стор. 24, 16°.
27. Рідне Слово. Збірка новель і оповідань українських авторів. Берлін, 1922. Стор. 290, 8°. З гарно зробленою обгорткою.
28. Панч. Куліш. Твори. Т. I. Чорна Рада. Берлін, 1922. Стор. 240.
29. Панч. Куліш. Твори. Т. II. Поезії. Берлін, 1922.
30. Володимир Леонтович. Хроніка родини Гречов. Роман в 6 частинах. Берлін, 1922.

„Ukrainske Slovo“, Buch- und Zeitungsverlag, G. m. b. H.
 Berlin-Schöneberg, Hauptstrasse 11.